

BALTU FILOLOGIJA

XXXI (2)
2022

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
UNIVERSITY OF LATVIA

BALTU FILOLOĢIJA

XXXI (2) 2022

Baltu valodniecības žurnāls

Journal of Baltic Linguistics

LU Akadēmiskais apgāds

UDK 811(082)(051)
Ba 418

Baltu filoloģija: Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Rīga: Latvijas
Universitāte, 2022, Nr. 2 (31). 128 lpp.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

Redaktors / Editor

Pēteris Vanags, Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Redaktora vietnieki / Associate Editors

Lidija Leikuma, Latvijas Universitāte

Edmundas Trumpa, Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Aleksej Andronov, Sankt-Peterburgskij
gosudarstvennyj universitet

Dace Markus, Liepājas Universitāte

Laimute Balode, Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts

Nicole Nau, Uniwersytet im. Adama
Mickiewicza w Poznaniu

Rick Derksen, Leiden

Juozas Pabrėža, Šiaulių universitetas

Pietro U. Dini, Università degli Studi di Pisa

Jurgis Pakerys, Vilniaus universitetas

Trevor G. Fennell, Flinders University of
South Australia

Bonifacas Stundžia, Vilniaus universitetas

Artūras Judžentis, Vilniaus dailės akademija

Giedrius Subačius, University of Illinois at
Chicago

Jenny Larsson, Stockholms universitet

Jānis Valdmanis, Latvijas Universitāte

Benita Laumane, Liepājas Universitāte

Steven Young, University of Maryland,
Baltimore County

Baltu filoloģija ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Baltu filoloģija is a fully refereed journal with an international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees before being accepted for publication.

Sējuma valodas konsultanti / Language consultants for this volume: Anna Frīdenberga (latviešu valoda / Latvian), Steven Young (angļu valoda / English), Edmundas Trumpa (lietuviešu valoda / Lithuanian), Frederik H. Bissinger (vācu valoda / German).

Redakcijas adrese/ Editorial Address

Baltu valodniecības katedra, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4A, Rīga, LV-1050, Latvija, e-pasts: pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2022

<https://doi.org/10.22364/bf.31.2>

ISSN 1691-0036 (drukāts izdevums / print)

ISSN 2592-9348 (elektronisks izdevums / online)

SATURS – CONTENTS

Simon FRIES

Über die Variation <i>būtų</i> ~ <i>būt</i> und <i>mūsų</i> , <i>jūsų</i> ~ <i>mūs</i> , <i>jūs</i> im Litauischen und ihren Hintergrund in den prosodischen Verhältnissen des Urostbaltischen	4
--	---

Anita PAIDERE

Par semantiskajām pārmaiņām latviešu helonīmijā	48
---	----

Evaldas ŠVAGERIS

Akustinė lietuvių ir latvių kalbų kirčio struktūra: žvalgomasis tyrimas	71
---	----

HRONIKA – CHRONICLE

28. AABS Baltijas pētniecības konference (<i>Pēteris Vanags</i>)	96
Kazimiero Būgos konferencija „Baltų kalbotyra: lyginamosios perspektyvos“ (<i>Daiva Sinkevičiūtė</i>)	101
Adalbertam Becenbergeram veltita starptautiska konference Berlīnē (<i>Dalia Kiseliūnaitė</i>)	105

IN MEMORIAM – OBITUARIES

Jānim Kušķim aizejot (1930–2022) (<i>Lidija Leikuma, Dzintra Paegle, Pēteris Vanags</i>)	109
Jāņa Kušķa nozīmīgākās publikācijas	120

Über die Variation *būty ~ bût* und *mūsy, jūsy ~ mūs, jūs* im Litauischen und ihren Hintergrund in den prosodischen Verhältnissen des Urostbaltischen¹

Simon FRIES
Universität zu Köln

1. Einleitung

Es ist eine wohlbekannte, bislang aber kaum erforschte Tatsache, dass die gewöhnlichen, in der litauischen Standardsprache alleinige Geltung für sich beanspruchenden Formen des Genitiv Plural der Pronomina der ersten und zweiten Person und der dritten Person Konjunktiv vom Typ GEN.PL. *mūsy, jūsy* und 3KONJ. *būty, dúoty* in den Dialekten des Litauischen kürzere Formen neben sich haben, denen das für die gewöhnlichen Formen typische *-y* fehlt: GEN.PL. *mūs, jūs* und 3KONJ. *bût, dúot*. Dieses Nebeneinander ist — beschränkt auf die Formen den Genitiv Plural und der dritten Person Konjunktiv der Copula — schon für die in einem westaukštaitischen Dialekt abgefasste hexametrische Dichtung des Christian Donelaitis (1714–1780) im 18. Jh. nachweisbar (vgl. Fries 2022). Es findet sich allerdings dialektübergreifend und ist sowohl für aukštaitische als auch žemaitische Dialekte durch Aufzeichnungen des 19. und 20. Jh.s belegt (vgl. LKA II, 111 mit Karte 106; Zinkevičius 1966: 367f.; Fries & Hill 2022: 27–39); dabei begegnet es nicht nur in den Dialekten des heutigen litauischen Kernlandes, sondern auch in Rand- und Inseldialekten (z. B. im ostaukštaitischen Inseldialekt von Lazūnai

¹ Der vorliegende Beitrag ist im Rahmen des Projekts B08 „Nicht-kanonische Argument-Markierung und Kongruenz im Ostbaltischen“ des von der Deutschen Forschungsgemeinschaft (DFG) geförderten SFB 1252 „Prominenz in Sprache“ (Projekt-Nummer 281511265) an der Universität zu Köln entstanden.

im heutigen Weißrussland, vgl. Vidugiris 2014: 176–178, 210–213, Senkus 1959, Arumaa 1930: 31–40; ferner im dzūkischen Randdialekt von Punskas im heutigen Polen, vgl. Smoczyński 2001: 295–297) und in Dialekten des ehemals preußischen Litauen (vgl. insgesamt Zinkevičius 1966: 302f.; früher Schleicher 1856: 217; exemplarisch Doritsch 1911: xl über den Dialekt des im Krieg zerstörten Ortes Matzutkehmen im früheren Landkreis Goldap, heute im äußersten Südosten der Oblast Kaliningrad). Zur Illustration gebe ich in (1) und (2) einige Beispiele für die Verwendung der Kurzformen in den Dialekten (vgl. bereits Fries 2022: 29; Hill & Fries 2022: 35).

(1) 3_{KONJ.} *būt*

(1a) Dialekt von Buivydžiai bei Vilnius, ostaukštaitisch, um 1900 (vgl. Gauthiot 1903: 72)

kad būt nie-žadėjīs tai būt nie-pa-laidīs

„car s'il ne s'était pas engagé, on ne l'aurait pas lâché“

neben

jāĩgo būtū vīlkies piána, tátadū su-gičā

„s'il y avait du lait de louve, alors je guérirais“

(1b) Dialekt von Lazūnai, ostaukštaitisch, um 1955

kad būt radnickai [...] (vgl. Senkus 1959: 221)

(2) GEN.PL. *mūs, jūs*

(2a) Dialekt von Lazūnai, ostaukštaitisch, um 1955 (vgl. Senkus 1959: 227)

Na o mūs vaikū būvo šaši [...]

(2b) Dialekt von Garliava bei Kaunas, westaukštaitisch, um 1880 (vgl. Brugmann 1882: 175)

„Ar nē mōzna gaut pās jūs pōnq nakvōnēs?“

„Würde es gehn, dass ich bei eurem Herrn Herberge bekäme?“

(Brugmann 1882: 411)

(2c) Dialekt von Mažeikiai, nordžemaitisch, letztes Drittel des 20. Jh.s [...] *tas mūs pōnātis; tas jūs vāk(s) sak [...]* (vgl. Girdeņis 1996: 159, 299)²

² Über den verbindenden Bogen vgl. die Bemerkungen weiter unten zu Bsp. (5) und in Anm. 5. Die žemaitischen Kurzformen *mūs, jūs* können auch aus GEN.PL. *mūsa, jūsa* < *mūso, jūso* entstanden sein, die bekanntlich im Žemaitischen und z. T. auch in benachbarten aukštaitischen Dialekten die gewöhnlichen Gen.-Pl.-Formen des Personale der ersten und zweiten Person vertreten (vgl. Salys 1935: 36f.; Salys 1946: 27; Zinkevičius 1966: 303).

Das Fehlen des auslautenden *-ų*, das für die gewöhnlichen Langformen *mūsų*, *jūsų*, *būtų* so charakteristisch ist, fällt deutlich ins Auge. Dabei entsprechen die Langformen ganz der sprachhistorischen Erwartung, insofern sie die durch vergleichende Befunde zu erschließenden, ursprünglicheren Vorformen regelmäßig lautlich fortsetzen (vgl. Fries & Hill 2022: 27–39): so GEN.PL. *mūsų*, *jūsų* < urostbalt. *'mūsuñ, *'jūsuñ (vgl. lett. *mūsu*, *jūsu*), 3KONJ. *būtų* < urostbalt. *'būtuñ (vgl. lett. *būtu*, ferner aksl. *bytvъ*, apr. *būton*; zur Herkunft des Konjunktivs aus dem Supinum vgl. Hill & Fries 2022; Petit 2018 mit Lit.). Das Fehlen des auslautenden *-ų* in den Kurzformen *mūs*, *jūs*, *būt* ist also sprachhistorisch unerwartet und erklärungsbedürftig, nicht zuletzt da *-ų* in den Dialekten wie in der Standardsprache gewöhnlich erhalten ist (vgl. Formen wie AKK.SG.M. *sūny*, GEN.PL.M./F. *baltų*); dies wirft die Frage nach der Herkunft und Erklärung der Kurzformen und der Variation 3KONJ. *būtų* ~ *būt* und GEN.PL. *mūsų*, *jūsų* ~ *mūs*, *jūs* auf.

Vor diesem Hintergrund haben mein Kollege Eugen Hill und ich (Fries & Hill 2022: 34–39) vorgeschlagen, dass die Kurzformen in einem bestimmten Zusammenhang aus den Langformen durch Ausfall des *-ų* regelmäßig gekürzt sein könnten: Die Beobachtung, dass die Kurzformen des Gen. Pl. der Personalia und der dritten Person Konjunktiv der Copula in den Dialekten häufiger in adnominaler Stellung vor ihrem Bezugswort auftreten, wie auch die Beispiele oben in (1) und (2) zeigen, hat uns zu der tentativen und vorläufigen These geführt, dass der regelmäßige Ausfall des auslautenden *-ų* < **-uñ* in unbetonter adnominaler Stellung stattgefunden haben könnte, wobei die genaue Konditionierung und der Zeitpunkt dieses Ausfalls unklar bleiben. Dabei wird vorausgesetzt, dass die Kurzformen der dritten Person Konjunktiv zunächst in der Copula aufkamen und sich

Vor dem Hintergrund der morphologischen und syntaktischen Übereinstimmung mit den Kurzformen in den übrigen aukštaitischen Dialekten ist es aber einfacher, sie mit diesen auf eine gemeinsame Grundform urlit. **mūs*, **jūs* zurückzuführen. Vielmehr wird es sogar so sein, dass in den betreffenden Dialekten *mūsa*, *jūsa* < *mūso*, *jūso* zu den Kurzformen *mūs*, *jūs* < **mūs*, **jūs* nach dem Muster des Singulars gebildet sind, wo neben endungslos gewordenen Gen.-Formen des Personalie seit alters Gen.-Formen des Possessivums auf *-o* standen: wie GEN.SG. Personalie žem. *moņ* (vgl. u. a. *moņ brūolis* bei Girdeņis 1996: 97), aukšt. *man* (vgl. Kazlauskas 2000: 99f.) < *manē* (so in Zietela und Garliava, vgl. Vidugiris 2014: 213; Brugmann 1882: 302f.; vgl. lett. *man*) : GEN.SG. Possessivum žem. *moņa* (vgl. u. a. *moņa vīrs* bei Girdeņis 1996: 97), aukšt. *māno* (vgl. lett. dial. *mana*) so auch GEN.PL. Personalie *mūs*, *jūs* : GEN.PL. Possessivum *mūso*, *jūso* > *mūsa*, *jūsa* (vgl. auch Stang 1966: 239, 249–251; Endzelin 1923: 372–374).

von dort auch auf andere Verben ausbreiteten; dieser Gedanke findet eine Bestätigung in dem Umstand, dass *būt* in einem Großteil der Dialekte des 19. und 20. Jh.s die einzige Kurzform der dritten Person Konjunktiv ist und auch schon in Donelaitis' Sprache des 18. Jh.s als einzige Kurzform der dritten Person Konjunktiv erscheint (zu den Einzelheiten vgl. Fries & Hill 2022: 34–39; Fries 2022).

Ausgehend von diesen Feststellungen habe ich kürzlich die Variation zwischen den Lang- und Kurzformen 3_{KONJ.} *būty* ~ *būt* und GEN.PL. *mūsy*, *jūsy* ~ *mūs*, *jūs* bei Donelaitis im Einzelnen untersucht (Fries 2022). Dabei bin ich zu dem wenig überraschenden Ergebnis gekommen, dass die Verteilung neben den allgemeinen grammatischen Prinzipien des Litauischen vor Allem durch die prosodischen Prinzipien des hexametrischen Versrhythmus bestimmt ist, die für Donelaitis' Dichtung konstitutiv sind, aber ohne Weiteres freilich keine Verallgemeinerung auf den Bereich der Prosa beziehungsweise der nicht-poetischen Sprache zulassen. Allerdings konnte ich auch eine relativ klare syntaktische Verteilung ermitteln, die — eben weil sie unabhängig von den prosodischen Verhältnissen des Hexameters ist —, die Möglichkeit der Verallgemeinerung und Überprüfung am Prosamaterial bietet: Demnach treten die Kurzformen gegenüber den Langformen signifikant häufiger an zweiter Position unmittelbar hinter ihrem jeweiligen syntaktischen Bezugswort — d. i. einer Konjunktion im Falle der Copula beziehungsweise einer Präposition oder einem Substantiv im Falle der Pronomina — auf als die Langformen, die eine freiere Verwendung im Satz zeigen; weiter unten werde ich hierauf näher eingehen. Diese Beobachtung ist freilich nicht unmittelbar vereinbar mit der von Eugen Hill und mir (Fries & Hill 2022) tentativ aufgestellten These, dass die Kurzformen ursprünglich in unbetonter adnominaler Position *vor* einem Bezugswort aus den Langformen entstanden, wo sie dann häufiger anzutreffen sein müssten als *hinter* einem Bezugswort. Daher ist die Frage aufzuwerfen, ob die Prinzipien der Verteilung der Lang- und Kurzformen in der Dichtung und in der Prosa wirklich identisch oder vielleicht doch verschieden gewesen sein könnten, ob sich die für Donelaitis' Dichtung festgestellte Verteilung der Formen und die für die Prosa vermutete Verteilung auseinander herleiten lassen, oder ob für eine gemeinsame Erklärung des Befundes in der Dichtung und der Prosa eine Revidierung beider Auffassungen nötig und möglich ist.

Indem er die Herkunft der Kurzformen und der Variation 3KONJ. *būty* ~ *būt* und GEN.PL. *mūsų*, *jūsų* ~ *mūs*, *jūs* zu erklären versucht, zielt der vorliegende Aufsatz freilich auch darauf, diese Frage zu beantworten. Dabei versucht er im folgenden Abschnitt 2 zunächst, durch einen umfassenden, systematischen Vergleich der litauischen Dialekte miteinander und mit der Sprache von Donelaitis' Dichtung die allgemeine, ursprüngliche Verteilung der Kurz- und Langformen im Litauischen zu ermitteln. Dieser Vergleich lässt darauf schließen, dass die Verteilung nach aller Wahrscheinlichkeit ursprünglich rein prosodisch bestimmt war: Demnach stellten die Kurzformen ursprünglich kontextuelle Varianten der Langformen dar. Die Kurzformen traten dabei als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten auf, die aus mehreren Wortformen bestanden, die gemeinsam ein prosodisches Wort konstituierten; die Langformen hingegen traten als freie Varianten prosodisch eigenständig auf. Die Hinzuziehung lettischen Materials in Abschnitt 3 führt zu der Schlussfolgerung, dass diese Verteilung bereits urostbaltischen Alters ist. Vieles weist darauf hin, dass demnach im Urostbaltischen die Kurzformen durch einen regelmäßigen Ausfall eines auslautenden *-uñ in Wortformen mit mehr als zwei Silben aus den Langformen entstanden. Wenden wir uns nun aber zunächst dem Befund bei Donelaitis zu.

2. Die Variation *mūsų*, *jūsų* ~ *mūs*, *jūs* und *būty* ~ *būt* und die Bildung komplexer Betonungseinheiten im Litauischen

Oben ist bereits die Beobachtung besprochen worden (Fries 2022), dass in Christian Donelaitis' Dichtung des 18. Jh.s die Kurzformen GEN.PL. *mūs*, *jūs* und 3KONJ. *būt* signifikant häufiger unmittelbar hinter ihrem Bezugswort vorkommen als die Langformen GEN.PL. *mūsų*, *jūsų*, 3KONJ. *būty*. In (3) gebe ich einige einschlägige Beispiele (nach Fries 2022: 40, 50f.):

(3) die syntaktische Verteilung von Kurz- und Langformen bei Donelaitis³

I) Langformen der 1./2.GEN.PL.

(3a) *Akl! tārū, kaip wiffay nieking's mūfū Weikālās* (WD 70)
Amžio.

³ Der Text folgt der maßgeblichen Ausgabe von Vaicekauskas (2015–2019); die deutsche Übersetzung gebe ich nach Nesselmann (1869).

- Ach, wie nichtig durchaus ist, was wir treiben (Nesselmann
im Leben? 1869: 155)
- (3b) *Ir kaip mŭfŭ Šŏplei tãwŏ biedna kwãrfzĩnŏ Gãlwã* (PL 378)
Die, gleich unseren Buben, den Kopf dir, den (Nesselmann
armen, betäubten. 1869: 137)
- (3c) *Né, mes dël mėsós tiktay jŭsŭ giriãmĕ bãlsq.* (RG 68)
Nein, wie erfreun uns eures Geschrei's nur (Nesselmann
wegen des Fleisches. 1869: 35)
- (3d) *Rŏds Darbĕlio jŭfŭ Pŏnãczu lĕpŭfŭ Nŏfis //* (WD 287f.)
Baidŏf, ir wiff pŏnifzkay użkumpŭfŭ jŭkiaf;
Freilich beleidigt der Herrchen empfindsame (Nesselmann
Nase die Arbeit, // 1869: 167)
Welche ihr thut, und sie rŭmpft sich darob und
verspottet sie vornehm.
- II) Kurzformen der 1./2.GEN.PL.
- (3e) *Daũg tarp mŭs' yrã, kurĕ, durnay pŕiřirĭę, //* (RG 428f.)
Wŏkiszkas dainãs dainŭt ir kĕikt pãřpŕãtin, [...]
Viele wohl gibt's unter uns, die, wenn sie voll (Nesselmann
sich geöffnet, // 1869: 55)
Deutsche Gesãnge zu singen und deutsch zu
fluchen gewohnt sind, [...]
- (3f) *Kãs jau bŭs ifz jŭf', kãd wŭf raudŏdãmi'* (WD 244)
kaukfŭt; [...]
Was wird endlich aus euch, wenn immer ihr (Nesselmann
klaget und heulet, [...] 1869: 165)
- III) Lang- und Kurzformen der 3KONJ. der Copula
- (3g) *Jŭk mãņę tũ wisiã kaip szũnys bŭtũ ãpniķę, [...]* (PP 134)
Wãren sie Alle doch ŭber mich her wie Hunde (Nesselmann
gefallen, [...] 1869: 27)
- (3h) *Ak! kãd bŭt' ilgiaũs Őiemã pãs mŭs pãřilikkuf' //* (PL 422f.)
Ir, kãd wiff miegŏt' mums bŭtu Swietĕ pãřkirta.
Ach, wenn lãnger der Winter bei uns doch hãtte (Nesselmann
geweilet, // 1869: 139)
Und wãr' uns in der Welt es vergŏnnt doch
bestãndig zu schlafen!

- (3i) **Ār but'** szilts ar szālts, ar kīts koks dýwīnās (ZR 65f.)
óras, //
Rúbais wīs wēnais ir taīs paczeīs ūssidēngiat.
 Ihr, sei's heiß, sei's kalt, sei's irgend ein (Nesselmann
 wunderbarlich Wetter, [...] // 1869: 83)
 Habt nur einerlei Kleid, das euch deckt, und
 immer dasselbe.

Es fällt hier deutlich ins Auge, dass die Kurzformen häufig hinter ihrem jeweiligen Bezugswort auftreten, während die Langformen vor ihrem Bezugswort zu stehen kommen (vgl. etwa *tarp mûs'* in (3e) oder *kād bût'* in (3h) ggü. *mûfū Šõplei* in (3b) und *bûtū āpnikę* in (3g)); daher liegt es auch durchaus nahe, anzunehmen, dass die Kurzformen in dieser Position regelmäßig aus den Langformen entstanden sind.

Da nun aber diese Auffassung wie erwähnt von der von Eugen Hill und mir (Fries & Hill 2022) anhand litauischen Dialektmaterials tentativ erarbeiteten These abweicht, dass die Kurzformen in unbetonter adnominaler Stellung vor ihrem jeweiligen Bezugswort entstanden sind, so schließt sich freilich die Frage an, ob die zur Erklärung der ursprünglichen Verteilung der Lang- und Kurzformen an Donelaitis' Dichtung des 18. Jh.s erarbeitete Auffassung anhand weiterer unabhängiger Befunde bestätigt werden kann und ob sie überhaupt mit den anderen litauischen Dialektbefunden vereinbar ist. In der Tat lässt sie sich bei einer genaueren Betrachtung der bereits oben in Abschnitt 1) erörterten Dialektbefunde aus dem 19. und 20. Jh. weiter absichern und vor dem Hintergrund der dort gemachten Feststellung über die Tendenz zur adnominalen Verwendung der Kurzformen nuancieren. So stimmen auch die in (1) und (2) für die adnominaler Verwendung der Kurzformen angeführten Belege im Wesentlichen zu der soeben formulierten Auffassung; sie sind hier zum Teil in (4) wiederaufgenommen:

- (4) Kurzformen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person und der 3_{KONJ.} der Copula
 I) 3_{KONJ.} *bût*
 (4a) Dialekt von Buivydziai bei Vilnius, ostaukštaitisch, um 1900 (vgl. Gauthiot 1903: 72)
kad bût nie-žadėjīs taī bût nie-pa-láidīs
 „car s'il ne s'était pas engagé, on ne l'aurait pas lâché“

neben

jāĩgo bútu vīlkies piána, tátadù su-gíčá

„s'il y avait du lait de louve, alors je guérirais“

- (4b) Dialekt von Lazūnai, ostaukštaitisch, um 1955 (vgl. Senkus 1959: 221)

kad būt radnickai [...]

- II) GEN.PL. *mūs, jūs*

- (4c) Dialekt von Lazūnai, ostaukštaitisch, um 1955 (vgl. Senkus 1959: 227)

Na o mūs vaikų buvo šaši [...]

- (4d) Dialekt von Garliava bei Kaunas, westaukštaitisch, um 1880

„*Ar nè mózna gaut pàs jús póną nakvynės?*“ (vgl. Brugmann 1882: 175)

„Würde es gehn, dass ich bei eurem Herrn Herberge bekäme?“
(Brugmann 1882: 411)

- (4e) „*Padaryk dël mūs próvą.*“ (Brugmann 1882: 237)

(vgl. daselbst „*padaryk tù mùmëm próvą*“)

„Entscheide du uns einen Handel.“ (Brugmann 1882: 354)

- (4f) Dialekt von Mažeikiai, nordžemaitisch, letztes Drittel 20. Jh.
(vgl. Girdenis 1996: 159, 299)

[...] *tas_mūs pônâ't's; tas_jūs vāk(s) sak [...]*

In (4a)–(4b) begegnet die Kurzform der 3KONJ. der Copula unmittelbar an zweiter Stelle hinter *kad*, außerdem in (4a) auch einmal hinter *taĩ*; gleichermaßen erscheint die Kurzform des Gen. Pl. der ersten Person in (4e) hinter einer der ihr vorangehenden Präposition, die zugleich die Präpositionalphrase konstituiert (*mūs* hinter *dël*). Interessante Abweichungen von unseren bisherigen Feststellungen finden wir in (4c), (4d) und (4f): In (4d) erscheint die Kurzform *jús* des Gen. Pl. der zweiten Person nicht hinter, sondern vor dem substantivischen Bezugswort (AKK.SG.M. *póną*), zu dem es als Attribut gehört und mit dem es gemeinsam eine Nominalphrase bildet; zugleich steht *jús* aber unmittelbar hinter der Präposition (*pàs*), die das Substantiv (AKK.SG.M. *póną*) regiert, zu dem es als Attribut gehört, und die demnach eine Präpositionalphrase konstituiert, von der die Nominalphrase abhängt, der es angehört. Dieser Umstand deutet darauf hin, dass das Auftreten der Kurzformen — anders, als es aus den bisherigen Feststellungen

den Anschein hat, — ursprünglich nicht an die formale syntaktische Struktur eines Satzes oder einer Phrase gebunden war.

Gleiches implizieren (4f) und (4c): In (4f) begegnen die Kurzformen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person ebenfalls nicht hinter, sondern vor ihrem jeweiligen substantivischen Bezugswort, zu dem sie als Genitivattribut gehören (NOM.SG.M. *ponât's* und *vâks*) und das somit die Nominalphrase konstituiert, der sie angehören; ihnen vorangestellt ist das (sekundär tonlos gewordene) pronominale Determinativum NOM.SG.M. *tas*, das die Nominalphrase modifiziert, der die Pronominalformen angehören (vgl. den ähnlichen Fall „*Tôs mûsų mergytės kaip tik lelijytės*“, wie ihn LKŽ: s. v. *tàs* für Šimonys bei Kupiškis auf ostaukštaitischem Gebiet belegt). In (4c) schließlich tritt die Kurzform des Gen. Pl. der ersten Person nicht hinter einer Präposition oder einem anderweitigen syntaktischen Bezugswort auf, sondern hinter der Konjunktion *o*, die hier im Sinne von *iř* verwendet ist (vgl. LKŽ: s. v. *4 ô*; LEW: s. v. *1. ô*; ALEW: s. v. *ô I*) und auf die Interjektion *na* folgt. Hier entspricht die Verwendung der Kurzform des Pronomens ganz jener der Kurzform der Copula wie in (3h)–(3i) und (4a)–(4b), die ja auch regelmäßig unmittelbar hinter Konjunktionen auftritt.

Der Vergleich der verschiedenen litauischer Dialektbefunde gestattet es demnach nicht ohne Weiteres, anzunehmen, dass die Variation der Lang- und Kurzformen ursprünglich an die konkrete syntaktische Phrasenstruktur gekoppelt oder von dieser bestimmt war, sondern legt vielmehr nahe, dass die Syntax keinen entscheidenden Faktor bei der Auswahl der Lang- und Kurzformen darstellte. Gleichwohl bleibt es eine unbestreitbare und auffällige Beobachtung, dass sowohl bei Donelaitis als auch in den Dialekten des 19. und 20. Jh.s die Kurzformen häufig an zweiter Position hinter dem jeweiligen syntaktischen Bezugswort auftritt. Wie ist nun dies Alles zu erklären, und wie verhält sich diese Feststellung zu der Beobachtung, dass die Kurzformen oft in adnominaler Position vor ihrem jeweiligen Bezugswort zu stehen kommen?

Mir scheint, dass wir zu einer befriedigenden Erklärung aller Befunde gelangen, wenn wir die von Eugen Hill und mir (Fries & Hill 2022: 34–39) am Dialektmaterial erarbeitete tentative Auffassung und die von mir am Material von Donelaitis' Dichtung erarbeitete Auffassung (Fries 2022) vor dem Hintergrund der bisherigen Feststellungen über die Variation der Lang- und Kurzformen bei Donelaitis und in den litauischen Dialekten des

19. und 20. Jh.s gemeinsam nuancieren und dadurch in einer einheitlichen Erklärung vereinigen: Da der Vergleich der verschiedenen litauischen Dialekte lehrt, dass nicht in erster Linie die syntaktische Stellung für die Verteilung der Formen entscheidend gewesen sein dürfte, so kann das Auftreten der Kurzformen entgegen der ursprünglichen Annahme nicht aus ihrer adnominalen Funktion erklärt werden; vielmehr ist damit zu rechnen, dass es auf das Wirken eines anderen Faktors zurückzuführen sein wird. Wenn das syntaktische Kriterium ausscheidet, so bliebe als das entscheidende Kriterium nach der von Eugen Hill und mir (Fries & Hill 2022: 34–39) entwickelten Auffassung theoretisch einzig die Betontheit/Unbetontheit der Wortformen als prosodische Eigenschaft übrig; so wäre anzunehmen, dass die Kurzformen ursprünglich in unbetonter Stellung auftraten, während die Langformen in betonter Stellung auftraten. Die häufige Korrelation des Auftretens der Kurzformen mit ihrer adnominalen Funktion wäre dann lediglich als kontingent zu betrachten und das Entscheidende wäre nur der prosodische Status der Wortformen.

In der Tat weisen die Dialektbefunde nach meinem Dafürhalten darauf hin, dass die ursprüngliche Verteilung der Lang- und Kurzformen von ihrem jeweiligen prosodischen Status abhängig war, auch wenn dabei gegen die ursprüngliche Annahme ihre Betontheit/Unbetontheit meines Erachtens nicht als entscheidender Faktor erweislich ist: Grundsätzlich haben wir bei der Betrachtung des prosodischen Verhaltens einer Wortform — und damit auch in Hinsicht auf ihren Betonungsstatus — wenigstens zwei prosodische Dimensionen zu unterscheiden: eine lexikalische Dimension immanenten prosodischen Verhaltens und eine satzprosodische Dimension kontingenten prosodischen Verhaltens. Der lexikalisch-prosodische Status einer Wortform bestimmt ihre grundsätzlichen prosodischen Eigenschaften — d. i. z. B. ob es sich bei ihr um ein Orthotonon oder Klitikon handelt —, während der satzprosodische Status ihr prosodisches Verhalten im Satzzusammenhang — d. i. gegenüber den anderen Elementen des Satzes und dem Satz an sich — bestimmt; so kann im Satz eine gewöhnlich unbetonte Form durch die Satzprosodie eine Betonung erhalten (wie z. B. im Vedischen das im Hauptsatz gewöhnlich unbetonte finite Verb, wenn es an erster Position im Satz oder in kontrastiven Ausdrücken erscheint), und eine eigentlich betonte Form kann ihre Betonung verlieren (z. B. im Vedischen die im Hauptsatz gewöhnlich betonten Lokaladverbien, wenn sie im Nebensatz dem finiten

Prädikat voranstehen). Es sollte daher von vornherein die Möglichkeit bedacht werden, dass die Variation zwischen den Lang- und Kurzformen ursprünglich nicht vom immanenten prosodischen Status einer jeweiligen Wortform, sondern ihrem prosodischen Status im Satzzusammenhang abhängig war.

In Nuancierung der früheren Auffassung lassen sich so in meinen Augen die litauischen Dialektbefunde und die Belege bei Donelaitis befriedigend erklären, wenn man annimmt, dass die Kurzformen ursprünglich im Inneren einer prosodischen Phrase als Element einer mehrgliedrigen Betonungseinheit auftraten, die sie im Verbund mit anderen Elementen des Satzes bildeten, während die Langformen als eigenständige Betonungseinheiten auftraten. So hätten die Kurzformen als Bestandteil einer größeren Betonungseinheit nicht überall im Satzinneren zu stehen kommen können, während die Langformen als prosodisch eigenständige Betonungseinheiten überall im Satz auftreten konnten.

Die syntaktische Struktur ist in dieser Erklärung nicht der eigentlich für das Auftreten und die Verteilung der Kurz- und Langformen entscheidende Faktor, sondern die Prosodie, auch wenn eine häufige — aber eben nicht ausschließliche — Korrelation zwischen der syntaktischen und prosodischen Struktur vorliegt. So hätten wir ohne größere Probleme davon auszugehen, dass das Auftreten der Kurzformen im Litauischen ursprünglich nicht unmittelbar und wesentlich an ihre adnominale Funktion gekoppelt war, sondern dass die adnominale Funktion in der Mehrzahl der Fälle kontingenterweise mit dem Auftreten der Kurzformen korrelierte, weil die syntaktischen Strukturen, in die die Kurzformen eingebettet waren, in vielen Fällen zugleich auch mit den prosodischen Strukturen zusammenfielen, in die sie eingebettet waren, d. i. weil die syntaktische Phrase, der sie angehörten, zugleich auch der prosodischen Phrase entsprach, der sie angehörten und die ihr Auftreten bedingte (vgl. Fries 2018/2019 für einen vergleichbaren Fall im vedischen Sanskrit). Dies stimmt hervorragend zu unseren bisherigen Ergebnissen und der typologischen Beobachtung, dass die prosodische Phrase — oft auch Intonationseinheit genannt (vgl. Himmelmann et al. 2018) — mit einer syntaktischen Phrase oder einem ganzen Satz zusammenfallen *kann*, dies aber nicht *muss*, da Syntax und Prosodie verschiedenen Strukturprinzipien unterliegen (vgl. Himmelmann 2022).

Die folgenden Ausführungen sollen deutlich machen, wie ich zu der oben geäußerten Auffassung gekommen bin: Einen gewichtigen Grund

hierfür sehe ich in der Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten, die sich dialektübergreifend für das Litauische belegen lässt: In jüngerer Zeit herausgegebene Dialektmaterialien, die in der Regel um die Mitte des 20. Jh.s aufgezeichnet wurden, zeigen in einer auffälligen Übereinstimmung, dass die litauischen Dialekte dazu tendieren, aufeinanderfolgende Wortformen in der prosodischen Phrase zu größeren Betonungseinheiten zusammenzuketten (vgl. auch Ambrazas 2006: 77ff.; Kazlauskienė 2015 über die Standardsprache). Dabei geben die beteiligten Wortformen ihren Iktus zumeist an die letzte Wortform der Kette ab und werden tonlos;⁴ dadurch bilden die zu einer komplexen Betonungseinheit verketteten Wortformen gemeinsam ein einziges prosodisches Wort. Dies betrifft insbesondere einsilbige Wortformen, u. a. Konjunktionen wie *kād*, *ō* und *iŗ* oder Präpositionen wie *pàs*, *iŗ* und *aĩt*, nicht selten auch ein- oder mehrsilbige Pronomina wie *tàs* oder *anàs* oder Verbformen, die mit einem oder mehreren Folgewörtern zu einer Betonungseinheit verschmelzen. Dabei können jedoch viele der Wortformen, die die Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten zeigen, zuweilen auch betont vorkommen.⁵ Die genauen prosodischen Prinzipien, nach denen die Bildung der komplexen Betonungseinheiten erfolgt und die daher die Verteilung der betonten und unbetonten Formen bestimmen, sind leider noch im Wesentlichen unbekannt (aber vgl. Kazlauskienė 2015 für Ansätze zur Ermittlung dieser Prinzipien), und es wäre gewiss eine verdienstvolle Aufgabe, diesen einmal vollumfänglich nachzugehen.⁶

⁴ In žemaitischen Dialekten, die eine starke Tendenz zur Anfangsbetonung zeigen, kann der Iktus auch auf die Initialsilbe gezogen werden (vgl. Zinkevičius 1966: 39); dies ist ein Zeichen dafür, dass der Initialakzent im Žemaitischen relativ jung ist.

⁵ Die bewussten Wortformen (vor Allem Konjunktionen und Präpositionen) können daher auch nicht ohne Weiteres als *Klitika* angesprochen werden; denn ihre Unbetontheit ist keine permanente/lexikalisch-immanente prosodische Eigenschaft, sondern wird ihnen durch die Satzprosodie vermittelt. So lässt sich allenfalls von einer satzprosodisch bestimmten *Klisis* der Wortformen sprechen, wenn sie bei der Bildung komplexer Betonungseinheiten ihren Iktus an das letzte Glied derselben abgeben. Zu einer ähnlichen Ansicht kommt Petit (2010: 261ff.), der „unechte“ von „echten“ Klitika scheiden will (vgl. auch Petit 2011); vgl. früher außerdem Hermann (1926), Mathiassen (1996), Ambrazas (2006: 76ff.), jüngst Hill et al. (2019) und Sommer (2016/2017; 2018; 2021) über den klitischen Status/Hintergrund verschiedener baltischer Bildungen mit typologischen Erwägungen.

⁶ Wenn die Annahme von Hill et al. (2019) zutrifft, dass das Nebeneinander der Präpositionen lit. *priē*, *priē-*, *nuō*, *nūo-* und ihrer gekürzten Präverben *pri-*, *nu-* darauf zurückzuführen ist, dass letztere als ditropische Klitika sich zunächst enklitisch an das ihnen vorausgehende

In jedem Fall illustrieren die folgenden Beispiele in (5), die aus drei räumlich und sprachlich entfernten Dialekten stammen, stellvertretend für eine unüberschaubare Menge einschlägigen Materials die besagte Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten im Inneren einer prosodischen Phrase; diese werden durch einen verbindenden Bogen () gekennzeichnet, ein einfacher (|) oder doppelter (||) senkrechter Strich bezeichnet eine prosodische Grenze/Pause:⁷

(5) Bildung komplexer Betonungseinheiten in litauischen Dialekten

(5a) Dialekt von Mžeikiai (vgl. Girdenis 1996: 97)

[...] || *mùni dar iškìel*^ε | *i_pas̄kau_pàts išvėžėm*^(a) *išù.oke^a ir_ėin*
| *pri_tuo_mon_brûol*^ε || [...]

(5b) Inseldialekt von Zietela, Weißrussland, westaukštaitisch, zweite Hälfte 20. Jh. (vgl. Vidugiris & Mikulėniene 2005: 151)⁸

[...] | *kab_àtait iš_dá.rbo.* | *tai_dañ.f'o. n'ė-rà* | *tai_to. n'ė-rà* |
tai_ir_taisũ. |

Wort anschlossen, so in einer Endsilben zu stehen kamen und daher durch Leskiens Gesetz aus **=priė*, **=niio* gekürzt wurden, später aber proklitisch wurden und so in ihrer gekürzten Form mit der ihnen folgenden Verbform unverbirt wurden, auf die sie sich syntaktisch bezogen, so könnte die hier beschriebene Bildung komplexer Betonungseinheiten die ursprüngliche Verkettung ditropischer Klitika widerspiegeln. Wie auch Hill et al. (2019: 188f.) am Rande erwägen, scheint es mir allerdings wahrscheinlicher, dass die Proklise der Präverbien *pri-*, *nu-* in erster Linie die Folge einer analogischen Verallgemeinerung der nach Leskiens Gesetz verkürzten Kontextvarianten nach dem Muster anderer Präverbien ist, deren Kontextvarianten immer gleichlautend waren (wie z. B. *ap-*, *pra-*). In diesem Sinne kann das Verhalten der Präverbien *pri-*, *nu-* zum Einen die hier erörterte prosodische Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten, zum Anderen aber auch die weiter unten beschriebene Tendenz zur analogischen Verallgemeinerung bestimmter Kontextvarianten widerspiegeln.

⁷ Zu diesen Konventionen vgl. bereits Zinkevičius (1966: 39; 1994: 150), Girdenis (1995: bes. 99ff.); sie ist in Ansätzen auf Gerullis (1930) zurückzuführen. Die folgende Übersicht soll nur eine kleine repräsentative Auswahl bereitstellen, die den Anforderungen der vorliegenden Untersuchung gewiss genügt. Der Großteil des in jüngster Zeit herausgegebenen Dialektmaterials konnte in der Vorbereitung des vorliegenden Aufsatzes freilich nicht im Einzelnen ausgewertet werden; ein flüchtiger Blick in einige kürzlich erschienene Sammlungen von Dialekttexten bestätigt jedoch allgemein die hier herausgearbeitete Tendenz.

⁸ Dieselbe Tendenz belegt auch schon Rozwadowski (1995) für den Dialekt von Zietela Anfang des 20. Jh.s; er verzeichnet in komplexen Betonungseinheiten keinen Akzent auf den ersten beteiligten Gliedern, vor Allem bei Konjunktionen und Präpositionen, zuweilen auch bei Pronomina (vgl. *kad aš_ńe_turũ* = *kad_aš_ńe_turũ*, S. 45).

- (5c) Randdialekt von Punskas, Polen, dzūkisch, letztes Drittel 20. Jh.
(vgl. Smoczyński 2001: 300)

[...] *aīna per_āžarū, ta(i)_ir_in_vánd'eñī imp'uola | tai_trāšai*
uš'ersė vánd'eñī d'el' žuvū ir dar_jau_labaī mažai žuvū l'iko | [...]

Der Vergleich der Dialektbefunde in (5) legt nahe, dass die Tendenz zur Bildung mehrgliederiger, komplexer Betonungseinheiten bereits urlitauischen Alters ist. Zwar zeigen viele der älteren Aufzeichnungen des 19. und frühen 20. Jh.s diese Tendenz nicht, wie u. a. die oben in (4) gegebenen Belege aus den Darstellungen Brugmanns (1882) und Gauthiots (1900) illustrieren (vgl. außerdem die Texte bei Specht 1920 und Arumaa 1930); hier werden die Präpositionen, Konjunktionen und anderen von der Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten betroffenen Wörter wie alle anderen Wortformen regelmäßig mit einem Wortakzent angegeben (vgl. etwa *taī bút* in (4a), *dėl mūs próvq* in (4e)). Dieser Umstand scheint mir jedoch das durch den Vergleich des jüngeren Dialektmaterials in aller Deutlichkeit gezeichnete Bild nicht wesentlich eintrüben zu können: Die konsequente Wiedergabe des Wortakzentes bei ausnahmslos allen Wörtern in diesen älteren Dialektmaterialien ist leicht als das Ergebnis einer mechanischen Regularisierungstendenz zu betrachten.

Es ist von nicht unerheblicher Bedeutung für die vorliegende Frage, dass ein bedeutender Teil der frühen litauischen Dialektaufzeichnungen von Forschern stammt, die nicht Muttersprachler des Litauischen und daher bei der Beurteilung der litauischen Akzentverhältnisse entweder auf fremde Hilfe eines Muttersprachlers angewiesen waren (vgl. Baranowski & Weber 1882: ii, vi) oder sich einzig auf ihre eigene unvollkommene Kenntnis der litauischen Prosodie verlassen mussten (vgl. Leskien 1882: 10f.; Brugmann 1882: 85f., 90).⁹ Es ist leicht einzusehen, dass dies zu einer mechanischen Akzentuierung der Wortformen geführt hat, wie sie and und für sich isoliert vorkommen, und nicht wie sie im Satzzusammenhang im Verbund mit anderen Wortformen erscheinen (vgl. etwa die Bemerkungen bei Leskien 1882: 10f.; Brugmann 1882: 85f., 90; Specht 1922: x). Diese mechanische Akzentuierung hat gewiss zu nicht unerheblichen Verzerrungen in der

⁹ Über die von ihnen jeweils bei der Aufzeichnung der Akzente angewandte Methode sind wir von Gauthiot (1900) und Arumaa (1930) nicht unterrichtet; beide waren jedoch keine Muttersprachler, sodass es fraglich bleibt, inwieweit die von ihnen angegebene Akzentuierung immer sprachwirklich ist.

Wiedergabe der Akzentverhältnisse im Satz geführt und macht daher die älteren Dialektaufzeichnungen für die Untersuchung satzprosodischer Fragestellungen nahezu wertlos; es finden sich jedoch auch hier Hinweise darauf, dass die Forscher in der lebendigen Sprache die oben beschriebene Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten beobachtet haben (vgl. etwa die Bemerkungen zu *dėl*, *vėl* bei Brugmann 1882: 284).

Obwohl von einem Muttersprachler gesammelt, stellt die Textsammlung Baranowskis (herausgegeben von Specht 1920) unter den älteren Aufzeichnungen wohl keine Ausnahme dar; denn Specht (1920: v) bemerkt über Baranowskis Methode: „Er ließ seine Schüler Geschichten in ihrem Heimatsdialekte erzählen und aufschreiben, und nach ihrem nochmaligen Vortrag versah er dann den Text mit Akzenten“. Es ist bei diesem Vorgehen durchaus wahrscheinlich, dass Baranowski nicht in erster Linie die Satzprosodie als vielmehr den Wortakzent im Auge hatte und dass auch er die Wortformen entsprechend mechanisch akzentuierte; hierauf deutet auch eine Bemerkung Webers hin, die darauf schließen lässt, dass Baranowski schriftsprachliche Texte mechanisch in sein Akzentuierungssystem übertragen hat (vgl. Baranowski & Weber 1882: vi).

Als einer der ersten Muttersprachler hat sich bekanntlich Gerullis (1930) der Sammlung und möglichst genauen phonetischen Aufzeichnung litauischer Dialekttexte gewidmet. Auch er verzeichnet wie seine Vorgänger einen Wortakzent bei den Wortformen, die in den jüngeren Sammlungen die Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten zeigen; es ist allerdings äußerst interessant, dass er den Akzent dieser Wortformen oftmals nicht genau bestimmen kann: Er weist ihnen (gleichfalls in Stang & Gerullis 1933) entweder den von ihm so genannten „Mittelton“ oder den von ihm so bezeichneten „geschnittenen Dehnton“ zu (zu diesen Begrifflichkeiten und seinem Akzentuierungssystem vgl. Gerullis 1930: xxi ff.); dabei bemerkt er über den Mittelton: „für das litauische Ohr hat er keine hervorstechende Eigenschaft“ (vgl. Gerullis 1930: xlv f.). Ich deute dies als Hinweis darauf, dass auch Gerullis' Textproben eigentlich die oben beschriebene Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten widerspiegeln; denn die auffällige Unsicherheit in der Bestimmung des Akzentes der besagten Wortformen ist vor dem Hintergrund der anderen Dialektbefunde am leichtesten aus ihrer Unbetontheit zu erklären: In der prosodischen Phrase mussten die betroffenen Wortformen bei der Bildung einer komplexen Betonungseinheit

ihren Iktus abgeben und, da im Litauischen nur die Haupttonsilbe eine spezifische Intonation hat, somit auch tonlos werden. Was Gerullis also im Falle der besagten Wortformen aufgezeichnet hat, dürfte die phonetisch-intonatorische Realisierung ihrer Unbetontheit und Tonlosigkeit sein.

Es zeigt sich also, dass der Großteil des Dialektmaterials, das uns die Forschung des 19. und frühen 20. Jh.s überliefert, einen ersten Zweifel an unserer Deutung des jüngeren Materials nicht erwecken kann. Ganz im Gegenteil finden wir im ausgehenden 19. und frühen 20. Jh.s sogar wenige Sammlungen zeitgenössischer litauischer Dialekttexte, die diese Deutung unmittelbar bestätigen: Hervorzuheben sind hier die Sammlungen Jurkschats (1898), Doritschs (1911) und einige Textproben, die in seiner Chrestomathie Wolter (1904) gibt. Jurkschat (1898: 5) bemerkt sogar ausdrücklich: „Einzelne, namentlich einsilbige Worte verlieren ihren Ton, und eilt man über sie rasch zum nächsten Worte hinweg, darum lasse ich sie unbetont. Manchmal stehen sie alle betont zur Auswahl.“ So hält er es auch durchweg in den Märchentexten und verzeichnet Konjunktionen wie *kād*, *ō* und *iŗ*, Präpositionen wie *iŗ*, *aĩt* und *peŗ*, die Negation *nė* und Pronominalformen wie *tās* in komplexen Betonungseinheiten ohne Akzent. Damit bestätigt er für seinen westaukštaitischen Heimatdialekt von Galbrasten (heute Liwenskoje, Oblast Kaliningrad) genau das, was wir oben für den westaukštaitischen Dialekt von Zietela, den dzūkischen Dialekt von Punksas und den nordžemaitischen Dialekt von Mažeikiai festgestellt haben.

Weitere Bestätigung erhält unsere Deutung durch die akzentuierten Texte, die Doritsch (1911: 3–76) gibt. Hier herrscht zwar ein größerer Grad an Regularisierung vor, aber nicht selten erscheinen diejenigen Wortgruppen, die Jurkschat akzentlos belegt, auch bei Doritsch akzentlos. Eine vollkommene Übereinstimmung mit unserer Deutung finden wir, scheint es, indessen in Text 39 von Doritschs Sammlung, der von einem Muttersprachler in seinem westaukštaitischen Heimatdialekt der ehemaligen Gemeinde Rund-Görge (Kreis Memel, heute Bendikai bei Klaipėda) aufgeschrieben und in seiner Originalschreibung von Doritsch veröffentlicht ist (Doritsch 1911: 55–59); markiert wird hier zwar nur der Iktus und nicht die Silbenintonation, die Angabe des Iktus aber entspricht im Wesentlichen ganz derjenigen Jurkschats.

Wolter (1904: 210–217) schließlich bestätigt unsere Auffassung durch Material, das er aus Jonas Spudulis' Aufzeichnungen über den nördlichen

westaukštaitischen Dialekt von Kurtuvėnai (bei Šiauliai) und (wie es scheint) aus eigenen Aufzeichnungen über die ostaukštaitischen Dialekte um Kupiškis, Varnionys (heute Varniany, Weißrussland) und zwischen Šeduva (bei Radviliškis) und Panevėžys gibt; auch hier erscheinen Konjunktionen und Präpositionen wie *kàd* und *iš*, zudem auch Pronominalformen wie *àš* ohne Akzent. Dabei zeigen Wolters eigene Aufzeichnungen einen höheren Grad der Regularisierung, sodass die eher seltenen Vorkommnisse unbetonter Wortformen leicht wie Druckfehler anmuten können; doch sind sie zu häufig, um von wirklichen Druckfehlern ausgehen und einen systematischen Hintergrund in der lebendigen Aussprache ausschließen zu können.

So belegt also das ältere und jüngere Material übereinstimmend die Tendenz der litauischen Dialekte zur Bildung komplexer Betonungseinheiten: für das Westaukštaitische (Galbrasten, Kurtuvėnai, Zietela), Ostaukštaitische (Varnionys, Kupiškis, Šeduva-Panevėžys), Südaukštaitische (Punskas) und Žemaitische (Mažeikiai) können wir sie in exemplarischer Auswahl gleichermaßen nachweisen. Ihr Vorhandensein bereits im Urlitauischen ist daher durchaus wahrscheinlich. Bei der Beurteilung dieser Annahme ist freilich auch der altlitauische Befund von nicht unwesentlicher Bedeutung, da wir uns an den altlitauischen Quellen die früheste Schicht litauischer Sprachentwicklung erschließen und sie uns so gewissermaßen als Prüfstein unserer Auffassungen über den urlitauischen Zustand dienen können. Donelaitis' poetische Werke müssen hier freilich außenvor bleiben, da sie, wie ich andernorts (Fries 2022) gezeigt habe, einen von der natürlichen Sprache abweichenden hexametrischen Versrhythmus widerspiegeln, in dem zwar der Wortakzent metrisch konstitutiv für die jeweiligen Versfüße, die Satzprosodie aber nach antiken Vorbildern wesentlich umgestaltet ist; Donelaitis' Verse lassen somit keine sicheren Rückschlüsse auf die übliche Satzprosodie und Aussprache seiner Zeit zu.

Anders verhält es sich mit Daukšas Katechismus (1595) und Postille (1599), die zu den sehr wenigen akzentuierten altlitauischen Quellen gehören und als Prosatexte auch mit relativ hoher Wahrscheinlichkeit die natürlichen Akzentverhältnisse der Zeit widerspiegeln. Interessanterweise fügt sich die Sprache Daukšas problemlos in das anhand des Dialektvergleichs gezeichnete Bild ein: Auch wenn die Akzentuierung der Wortformen bei Daukša insgesamt nicht sehr konsequent durchgeführt ist (vgl. dazu jetzt Thies 2019: 45–47; Hock 2014; Young 2000; 1998; älter Skardžius 1935), so belegt er

in einer auffälligen Häufigkeit Konjunktionen, Präpositionen, Negationen und manche Pronominal- und Verbalformen ohne Akzentzeichen; zugleich erscheinen die entsprechenden Wortformen jedoch seltener auch mit Akzentzeichen (vgl. auch Petit 2010: 277ff.). Da diese Eigentümlichkeit der Akzentuierung Daukšas bei der Lektüre der Postille und des Katechismus sofort ins Auge fällt, gebe ich hier nur wenige eklektische Beispiele aus der Postille (die Orthographie habe ich vereinheitlicht und schreibe Akut stellvertretend für alle Akzentzeichen, die Zahlen beziehen sich auf die Seiten und bedruckten Zeilen): akzentloses *kad* (7,17; 8,7 u. ö.) ggü. akzentuiertem *kád* (7,20; 8,8), *ir* (1,3.7.10.13.15–16.18; 7,1; 9,51 u. ö.) vs. *ír* (1,17.18; 7,2; 9,51 u. ö.), *per* (318,16; 601,38 u. ö.) ggü. *pér* (318,15; 601,24 u. ö.), *ant* (596,28; 620,17.19 u. ö.) vs. *ánt* (596,28; 620,18.19 u. ö.), *ne* (331,20; 336,2–3.6–7.11–12 u. ö.) ggü. *né* (331,20; 336,8 u. ö.), *kas* (185,11; 352,12; 360,48) vs. *kás* (185,10; 352,12; 360,1) und *yra* (264,38.45; 460,44; 470,12.31; 485,39) ggü. *yrá* (264,25; 460,2.4.52.31–32.47; 470,38.41; 485,5.29.40.47.51); über die konkrete Belegsituation bietet zudem Kudzinowskis Index (1977) einen guten Überblick.

Es wäre vor dem Hintergrund des bisher Erörterten nicht verwunderlich, sondern sogar das Erwartete, dass die Akzentuierung Daukšas wenigstens im Wesentlichen dieselbe in den Dialekten des 19. und 20. Jh.s beobachtete Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten widerspiegelt; dies würde die häufige, aber nicht exklusive Unbetontheit der einschlägigen Wortformen erklären können, ohne dass in größerem Maße komplexe Annahmen über die technische Seite der Text- und Druckherstellung nötig wären (wie sie etwa mit guten Gründen Hock 2014 zur Erklärung mehrfach akzentuierter Wortformen bei Daukša erwägt). Freilich bedarf es zur Prüfung dieser Annahme einer genaueren Untersuchung der Verteilung der akzentuierten und unakzentuierten Formen bei Daukša, die notwendigerweise auch mit einer Ermittlung der prosodischen Prinzipien einhergehen müsste, die die Bildung komplexer Betonungseinheiten im Litauischen bestimmen oder bestimmt haben; eine solche Untersuchung freilich würden den Rahmen des vorliegenden Aufsatzes bei Weitem überschreiten und muss bis auf Weiteres der Zukunft vorbehalten bleiben. Davon unabhängig können wir aber in jedem Falle festhalten, dass der altlitauische Befund Daukšas unseren bisherigen Feststellungen nicht widerspricht: entweder spiegelt er sogar dieselben prosodischen Verhältnisse wider, wie wir sie in den späteren

Dialektaufzeichnungen beobachten können, oder er ist auf andere Faktoren (etwa die von Hock 2014 angenommenen typographischen) zurückzuführen, die keinerlei Implikationen für die Satzprosodie haben und daher mit den hier vorgetragenen Annahmen durchaus vereinbar sind.

Ich schließe daher mangels widerstreitender Befunde aus dem Vergleich der litauischen Dialekte: Schon das Urlitauische besaß eine satzprosodische Tendenz, im Inneren einer prosodischen Phrase komplexe Betonungseinheiten zu bilden, die aus zwei oder mehr vorwiegend einsilbigen und zuweilen auch mehrsilbigen Wortformen bestanden und durch einen einzigen Iktus gekennzeichnet waren, der auf ihrem letzten Glied lag, sodass die übrigen beteiligten Wortformen ihren Iktus verloren und tonlos wurden. Die genauen satzprosodischen Prinzipien und Regeln der Bildung dieser komplexen Betonungseinheiten bleiben einstweilen im Dunkeln und harren einer genaueren Bestimmung.

Wichtiger als die Ermittlung der genauen Prinzipien der urlitauischen Satzprosodie ist für unsere vorliegende Untersuchung aber auch zunächst die Feststellung, dass die Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten im Litauischen dialektübergreifend besteht und daher mit großer Wahrscheinlichkeit für das Urlitauische vorausgesetzt werden kann; denn sie gestattet es uns, nach den ursprünglichen Verteilungsprinzipien der Lang- und Kurzformen des Gen. Pl. der Pronomina der ersten und zweiten Person und der dritten Person Konjunktiv der Copula in den prosodischen Verhältnissen des Urlitauischen zu suchen. Betrachten wir unsere bisherigen Erkenntnisse und Befunde über die Verteilung der Lang- und Kurzformen nämlich vor dem Hintergrund dieser Feststellung, so ergibt sich sogleich ein klareres Bild: Die Kurzformen in den Dialekttexten und bei Donelaitis können allesamt ohne wesentliche Probleme als Glieder einer komplexen Betonungseinheit im Inneren einer prosodischen Phrase gedeutet werden. Eine unmittelbare Bestätigung für diesen Gedanken finden wir in (4f): Hier erscheinen die Kurzformen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person in den Ausdrücken *tas mûs pônâtis* und *tas jûs vāk(s)*, wo sie das Letztglied einer komplexen Betonungseinheit bilden, die sie gemeinsam mit NOM.SG.M. *tàs* konstituieren. Dieselbe prosodische Struktur lässt sich — wenigstens in ihren Ursprüngen — nach dem oben Erörterten auch für den Großteil der übrigen Belege für Kurzformen bei Donelaitis und in den Dialekten annehmen, wie sie oben in (3) und (4) exemplarisch dargestellt sind. Ich gebe

sie hier noch einmal in (6), wo ich die meines Erachtens anzunehmenden komplexen Betonungseinheiten an den relevanten Stellen durch einen verbindenden Bogen anzeige:

- (6) Kurz- und Langformen bei Donelaitis und in den litauischen Dialekten
- I) Kurz- und Langformen bei Donelaitis
- (6a) pyrrhichische 1.Pl.Gen.
Ak! tārū, kaip wiffay nieking's mūfū Weikālās (WD 70)
Amžio.
 Ach, wie nichtig durchaus ist, was wir treiben (Nesselmann
 im Leben? 1869: 155)
- (6b) trochäische 1.Pl.Gen.
Ir kaip mūfū Žōplei tāwō biedna kwārfzīnō (PL 378)
Gálwq
 Die, gleich unseren Buben, den Kopf dir, den (Nesselmann
 armen, betäubten. 1869: 137)
- (6c) pyrrhichische 2.Pl.Gen.
Né, mes dėl mēsós tiktay jūšū giriāmē bālsq. (RG 68)
 Nein, wie erfreuen uns eures Geschrei's nur (Nesselmann
 wegen des Fleisches. 1869: 35)
- (6d) trochäische 2.Pl.Gen.
Rōds Darbėlio jūfū Pōnáczu lépūšī Nōfis // (WD 287f.)
Baidōf, ir wiff pónifzkay užkumpūšī jūkiaf;
 Freilich beleidigt der Herrchen empfindsame (Nesselmann
 Nase die Arbeit, // 1869: 167)
 Welche ihr thut, und sie rümpft sich darob und
 verspottet sie vornehm.
- (6e) Kurzform der 1.Pl.Gen.
Daùg() tarp mūs' yrà, kurė, durnay priširiję, // (RG 428f.)
Wókiszkas dainàs dainūt ir kéikt pāsīprátin, [...]
 Viele wohl giebt's unter uns, die, wenn sie voll (Nesselmann
 sich geöffnet, // 1869: 55)
 Deutsche Gesänge zu singen und deutsch zu
 fluchen gewohnt sind, [...]

- (6f) Kurzform der 2.Pl.Gen.
Kàs()jau būs ifš_jūf?, kàd()wiff raudódämi (WD 244)
kaukfit; [...]
 Was wird endlich aus euch, wenn immer ihr (Nesselmann
 klaget und heulet, [...] 1869: 165)
- (6g) trochäische 3KONJ. der Copula
Jūk mănĕ tū wisì kaip szùnys bŭtŭ āpnikę, [...] (PP 134)
 Wären sie Alle doch über mich her wie Hunde (Nesselmann
 gefallen, [...] 1869: 27)
- (6h) kurze und spondeische 3KONJ. der Copula
Ak! kàd_bŭt' ilgiaùs Žiemà pàs mùs pãfilikkuf' // (PL 422f.)
Ir, kàd wiff miegôt' mums bŭtu Swietė pãfirkta.
 Ach, wenn länger der Winter bei uns doch hätte (Nesselmann
 geweilet, // 1869: 139)
 Und wär' uns in der Welt es vergönnt doch
 beständig zu schlafen!
- (6i) kurze 3KONJ. der Copula
Ār_but' szŭlts ar szãlts, ar kŭts koks dýwinãš óras, // (ZR 65f.)
Rúbais wìs wėnais ir taìs paczeìs ũssidėngiat.
 Ihr, sei's heiß, sei's kalt, sei's irgend ein (Nesselmann
 wunderbarlich Wetter, [...] // 1869: 83)
 Habt nur einerlei Kleid, das euch deckt, und
 immer dasselbe.
- II) Kurzformen in den litauischen Dialekten
- a) 3KONJ. *būt*
- (6j) Dialekt von Buivydžiai (vgl. Gauthiot 1903: 72)
kad_būt nie-žadėjis tai_būt nie-pa-láidis
 „car s'il ne s'était pas engagé, on ne l'aurait pas lâché“
 neben
jáigō bŭtŭ vŭlkies piána, tátadù su-gičá
 „s'il y avait du lait de louve, alors je guérirais“
- (6k) Dialekt von Lazūnai (vgl. Senkus 1959: 221)
kad_būt radnickai [...]
- b) GEN.PL. *mūs*, *jūs*
- (6l) Dialekt von Lazūnai (vgl. Senkus 1959: 227)
Na o_mūs vaikŭ bŭvo šaši [...]

- (6m) Dialekt von Garliava (vgl. Brugmann 1882: 175)
 „*Ār nē mōzna gāut pās_jūs pōnq nakvynēs?*“
 „Würde es gehn, dass ich bei eurem Herrn Herberge bekäme?“
 (Brugmann 1882: 411)
- (6n) „*Padaryk dēt_mūs prōvq.*“ (Brugmann 1882: 237)
 (vgl. daselbst „*padaryk tū mūmēm prōvq*“)
 „Entscheide du uns einen Handel.“ (Brugmann 1882: 354)
- (6o) Dialekt von Mažeikiai (vgl. Girdenis 1996: 159, 299)
 [...] *tas_mūs pōnâts; tas_jūs vāk(s) sak* [...]

Es zeigt sich, dass alle Vorkommnisse von Kurzformen in (6) die prosodische Struktur widerspiegeln können wie (4f) beziehungsweise (6o): In allen Fällen ist die Kurzform als das letzte Glied einer komplexen Betonungseinheit analysierbar, die sie gemeinsam mit einer vorausgehenden Konjunktion (in (6e)–(6f), (6h)–(6l)) oder voranstehenden Präposition (in (6m)–(6n)) bildet; im Gegensatz hierzu bilden die Langformen keine solchen Einheiten, sondern treten prosodisch eigenständig im Satz auf. Es ist daher durchaus wahrscheinlich, dass allen Beispielen in (6) die Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten eigentlich zugrundeliegt, auch wenn sie von (6o) abgesehen nirgends unmittelbar belegt ist. So sind freilich die komplexen Betonungseinheiten in den Beispielen in (6) mit der Ausnahme (6o) – wenn auch mit hoher Wahrscheinlichkeit – aus generalisierenden Erwägungen erschlossen und somit freilich ohne wesentliche Beweiskraft.¹⁰ Die Beispiele zeigen aber, dass sie mit der hier entfalteten Theorie nicht bloß ohne Probleme in Einklang zu bringen, sondern durch diese auch einfach zu erklären sind; denn legt man ihrer Beurteilung die hier geäußerte Vorstellung von der ursprünglichen Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten zugrunde, so löst sich alle Schwierigkeit auf und wir können ihnen durch eine einheitliche Erklärung Rechnung tragen.

Sollten die aus dem älteren Material beigebrachten Beispiele in (6) in der Tat entgegen der oben geäußerten Ansicht nicht eigentlich

¹⁰ Senkus (1959) gibt in seinen akzentuierten Texten aus Lazūnai zumeist auch keine Betonung auf Präpositionen, Konjunktionen oder manchen Pronominalformen an; dies ist wohl am leichtesten aus der Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten zu erklären. Vgl. für einen ähnlichen Fall auch die Aufzeichnungen des Dialektes aus dem Dorf Šaltiniai (bei Dieveniškės) von Grinaveckienė (1993).

komplexe Betonungseinheiten zeigen, sondern sprachwirkliche satzprosodische Verhältnisse widerspiegeln, in denen keine komplexen Betonungseinheiten vorkamen, so kann dies dennoch als das Ergebnis einer sekundären Entwicklung gedeutet werden, die mit der hier verfochtenen Theorie über die Ursprünglichkeit der Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten vereinbar ist: Demnach wären dann die ursprünglichen komplexen Betonungseinheiten in den betroffenen Dialekten durch einen prosodischen Veränderungsprozess sekundär in ihre einzelnen Elemente aufgelöst worden, sodass diese prosodische Eigenständigkeit und somit eine eigene Betonung erhalten hätten; dabei wären jedoch die morphosyntaktischen Paradigmen und Muster erhalten geblieben. Dies würde dazu geführt haben, dass die syntaktischen Strukturen, in denen die Kurzformen ursprünglich vorkamen, erhalten geblieben wären, während die prosodischen Verhältnisse, unter denen sie ursprünglich auftraten, erloschen wären; so wäre es möglich geworden, dass die Kurzformen in den betroffenen Dialekten nach wie vor regelmäßig hinter denjenigen Wortformen auftreten, mit denen sie ursprünglich eine prosodische Einheit bildeten, dass sie nun aber aufgrund veränderter prosodischer Verhältnisse keine solche Einheit mehr bilden. In diesem Sinne könnte auch das ältere Material, das die Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten nicht zu belegen scheint, diese wenigstens indirekt widerspiegeln. Mir scheint es jedoch vor dem Hintergrund der obigen Ausführungen leichter anzunehmen, dass den bewussten Aufzeichnungen doch Dialektmaterial zugrundelag, in dem die Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten eigentlich vorhanden war, dass diese aber aufgrund äußerer Faktoren auf der Oberfläche nicht abgebildet ist.

In jedem Falle bleiben bis auf (6o) alle Beispiele in (6) ohne unmittelbare Beweiskraft, und so kann die hier vorgeschlagene Erklärung freilich nur anhand einschlägigen Materials abgesichert werden, das das Auftreten der Kurzformen in komplexen Betonungseinheiten direkt belegt. Solches finden wir in einigen jüngeren und zum Teil auch älteren Dialektzeugnissen. Ich gebe in (7) stellvertretend für ein reichhaltigeres Material Beispiele für die Kurzform der dritten Person Konjunktiv der Copula und zusätzlich zu (6o) jeweils ein weiteres Beispiel für die Kurzform des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person; neben die Kurzformen stelle ich auch jeweils ein Beispiel für die Verwendung der entsprechenden Langform.

(7)

I) Kurzformen in komplexen Betonungseinheiten

(7a) Dialekt von Punkskas (vgl. Smoczyński 2001: 301)

[...] | *jau_ka(t)_trumpèsnès óiz_bút, mažaũ_đerimũ, mažaũ_t'i_kõ* | [...]

(7b) Dialekt von Galbrasten, westaukštaitisch, Ende 19. Jh.

(vgl. Jurkschat 1898: 39)¹¹„*žuwis ne_mèsà, jey_dá' mèsòs kur_gáčz', ne_bút per_wiřszũ.*“

„Fisch ist kein Fleisch, wenn ich noch irgendwo Fleisch bekäme, so wäre das nicht zu viel.“

(7c) „*Buwaũ anàpus gires pažiurét, ar_ir_tiã' žmoniũ gywiãna, õ radaũ daugiaũ ne_kai' prė_mús.*“ (vgl. Jurkschat 1898: 11)

„Ich war jenseits des Waldes, um nachzusehen, ob auch dort Menschen wohnen, und fand mehr als bei uns.“

(7d) „[...] *asz_jaũ pirm_jús' priesz_nepriėtelius trãksiu,* [...]“

(vgl. Jurkschat 1898: 137)

„[...] ich werde schon vor euch gegen die Feinde ziehen, [...]“

(7e) Dialekt von Zietela (vgl. Vidugiris 2004: 217)¹²*ã'n'is iš_jús šó-no.*

II) Langformen

(7f) Dialekt von Galbrasten (vgl. Jurkschat 1898: 23)

Ak! kat_tik' kũdikę turėtuwa, õ kat_tàs ir_tik' mãzas būtũ kai' muma nýksztis.

Ach! wenn wir nur ein Kind hätten, und wenn das auch nur so klein wäre, wie unser Daumen.

(7g) „*Ne_žinom, ar_prãszymã músu norėsi iszpildyt!*“ (vgl. Jurkschat 1898: 141)

„Wir wissen nicht, ob Du unsere Bitte erfüllen willst!“

(7h) Dialekt von Zietela (vgl. Vidugiris 2004: 287)

jũsu. n'ã-k'ĩk irã

Es zeigt sich somit die eindeutige dialektübergreifende Tendenz, dass die Kurzformen als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten auftreten,

¹¹ Bei den Beispielen aus Galbrasten habe ich die verbindenden Bogen zur Kennzeichnung komplexer Betonungseinheiten hier und im Folgenden selbst hinzugefügt; die Berechtigung für diesen verdeutlichenden Texteingriff ergibt sich aus Jurkschats (1898: 5) entsprechender Bemerkung.

¹² Den verbindenden Bogen füge ich hier in den Beispielen aus Zietela nach den Konventionen von Vidugiris & Mikulėniene (2005: 395) ein.

während die Langformen als prosodisch eigenständige Wortformen auftreten. Nachdem also die Bildung komplexer Betonungseinheiten mit hoher Wahrscheinlichkeit für das Urlitauische vorauszusetzen ist und die Variation zwischen den Lang- und Kurzformen dialektübergreifend dieselbe Tendenz zeigt, so schließe ich Folgendes: Die Langformen und Kurzformen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person und der dritten Person Konjunktiv der Copula waren ursprünglich nach ihrer satzprosodischen Stellung komplementär verteilt; dabei bildeten die Langformen eigenständige prosodische Einheiten, während die Kurzformen als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten auftraten. Die Kurzformen stellten also kontextuelle Varianten der Langformen dar, die ihrerseits als freie Varianten auftraten. Diese ursprünglichen Verhältnisse spiegeln sich mittelbar in der Verteilung der Formen in den Dialekten und der Dichtung des Christian Donelaitis wider.

In der Tat scheint es sogar, dass die hier erwogene ursprüngliche Verteilung der Lang- und Kurzformen das spätere Aufkommen von Kurzformen der dritten Person Konjunktiv wie *dúot* erklärlich machen könnte: Wie eingangs bereits erwähnt und von Eugen Hill und mir andernorts (Fries & Hill 2022: 27–39) genauer ausgeführt, begegnen in litauischen Dialekten Kurzformen der dritten Person Konjunktiv wie *dúot* neben der entsprechenden Copulaform *būt*; dabei setzen allerdings die Befunde der älteren Dialektaufzeichnungen und von Donelaitis' Dichtung voraus, dass die Kurzformen der dritten Person Konjunktiv von der Copula ihren Ausgang genommen haben, Formen wie *dúot* also *būt* analogisch nachgebildet sind. Unsere bisherigen Erörterungen gestatten es uns nun, den Kontext zu ermitteln, in dem Formen des Typs *dúot* nach aller Wahrscheinlichkeit aufgekommen sind: Wenn die Kurzform *būt* ursprünglich als Letztglied komplexer Betonungseinheiten auftrat, so ist das Erwartete freilich, dass auch Formen des Typs *dúot* in Analogie zu *būt* zunächst als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten neugeschaffen wurden. Diese Annahme findet eine Stütze am folgenden Beispiel (8), das zum Teil aus (7a) wiederholt ist:

- (8) Kontext der Entstehung von Kurzformen der dritten Person Konjunktiv des Typs *dúot*
 Dialekt von Punkskas (vgl. Smoczyński 2001: 301)
 [...] *u(š)sākė, kat_ńevaž'uoť stovėc, ciktaĩ kur_vesaĩl'a t'uosa nam'uosa*
 | *jau_ka(t)_trumpėsnės vėz_būt, mažaũ gėrimũ, mažaũ t'i_kõ* | [...]

Hier begegnen nebeneinander die beiden Kurzformen 3_{KONJ}, *bút* und *nevaž'uoť*. Interessanterweise treten beide als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten auf: *bút* mit *óiz* in *óiz_bút* und *nevaž'uoť* mit *kat* in *kat_ńevaž'uoť*. Es ist daher sehr wahrscheinlich, dass *nevaž'uoť*, das hier anstelle der Langform †*nevaž'uoťu* auftritt, den ursprünglichen prosodischen Zusammenhang widerspiegelt, in dem die Kurzform der dritten Person Konjunktiv anderer Verben neben jener der Copula aufkam: nämlich in der Stellung als Letztglied komplexer Betonungseinheiten in Analogie zur Form der Copula.

Dass nun zuweilen auch Langformen in komplexen Betonungseinheiten oder Kurzformen außerhalb derselben auftreten können (vgl. etwa *kàs cze_bútū* bei Jurkschat 1898: 33 oder *kab_mú-su*. bei Vidugiris & Mikulėniene 2005: 160), stellt für unsere Erklärung der Variation *búty* ~ *bút* und *músy*, *júsy* ~ *mús*, *jús* kein Hindernis dar. Nach dem satzprosodischen Muster anderer Wortformen, neben denen keine kurzen Varianten standen und die daher sowohl in komplexen Betonungseinheiten als auch eigenständig auftreten konnten, konnten Langformen in komplexen Betonungseinheiten an die Stelle von Kurzformen treten und Kurzformen prosodisch eigenständig auftreten: Wie zum Beispiel neben *ne_žinom(e)* (vgl. (7g)) in einer komplexen Betonungseinheit ein eigenständiges *žinom(e)* stand, so konnte zu *ne_bút* (vgl. (7b)) auch ein eigenständiges *bút* geschaffen werden und freilich neben ein eigenständiges *búty* auch ein *ne_búty* treten; gleichermaßen war zum Beispiel nach dem Muster *kad_trumpėsnės* (vgl. (7a)) : *trumpėsnės* (prosodisch eigenständig) auch *kad_mús/kad_jús* : *mús/jús* oder nach dem Muster *trumpėsnės* (prosodisch eigenständig) : *kad_trumpėsnės* auch *músy/júsy* (prosodisch eigenständig) : *kad_músy/kad_júsy* bildbar. Hier war freilich die Verdrängung der Kurzformen durch die Langformen, wie wir sie besonders im Zuge der Entwicklung der heutigen Standardsprache, nicht zuletzt aber auch in den Dialekten bereits beobachten können, besonders begünstigt, da das satzprosodische Muster von Wortformen wie *ne_žinom(e)* : *žinom(e)*, die von Haus aus sowohl in komplexen Betonungseinheiten als auch eigenständig auftreten konnten, viel prominenter gewesen sein dürfte als das Muster von Wortformen wie *bút* oder *mús/jús*, die ursprünglich nur in komplexen Betonungseinheiten auftraten und daher auf eine bestimmte satzprosodische Konstruktion beschränkt waren; so war es leicht, das prominenter satzprosodische Muster der prosodisch eigenständig auftretenden

Wortformen dem weniger prominenten Muster der kontextuellen Varianten vorzuziehen und ersteres analogisch zu verallgemeinern.

So hat uns denn schließlich die Auseinandersetzung mit der Verteilung der Lang- und Kurzformen bei Donelaitis über den Vergleich einschlägiger Dialektbefunde zu wesentlichen Einsichten in die urlitauische Satzprosodie geführt. Sie gestatten es uns, nachdem wir nun die ursprüngliche Verteilung der Lang- und Kurzformen ermitteln konnten, die eingangs erörterten früheren Auffassungen (Fries & Hill 2022; Fries 2022) in wesentlichen Punkten wie folgt zu nuancieren und so in einer einheitlichen Erklärung zu vereinigen: Nicht in erster Linie die syntaktische Funktion der Formen war für ihre Verteilung entscheidend als vielmehr ihr prosodischer Status; so war denn ihre adnominale Funktion für das Auftreten der Kurzformen nicht bestimmend, sondern kann nur in einer kontingenten Korrelation beobachtet werden. Als bestimmend für die Verteilung der Lang- und Kurzformen kann die urlitauische Satzprosodie ausgemacht werden. Der Vergleich der Dialekte hat gezeigt, dass das Urlitauische eine Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten besaß. Die Kurzformen traten demnach nach aller Wahrscheinlichkeit ursprünglich als Letztglieder solcher komplexer Betonungseinheiten auf, während die Langformen als eigenständige prosodische Wörter auftraten. Da die Kurzformen als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten den Iktus tragen mussten, so kann ihr Auftreten entgegen der ursprünglichen Ansicht nicht unmittelbar auf ihre Unbetontheit oder klitische Stellung zurückgeführt werden; sie konnten genauso betont auftreten wie die neben ihnen stehenden prosodisch eigenständigen Langformen.

Gleichwohl bleibt es möglich, die Kurzformen aus den Langformen aufgrund ihres prosodischen Status herzuleiten: Es ist gut möglich, dass die Kurzformen in der bestimmten prosodischen Position als Letztglieder einer komplexen Betonungseinheit regelmäßig aus den Langformen entstanden sind. Wir hätten dann anzunehmen, dass das ursprünglich vorauszusetzende $-y < *-\text{uñ}$ im Auslaut des mehrsilbigen prosodischen Wortes, dessen Letztglied eine Kurzform jeweils bildete, regelmäßig geschwunden wäre: GEN.PL. $*='músuñ$, $*='júsuñ > =mús$, $=jús$ und 3KONJ. $*='bútuñ > =bút$ ggü. GEN.PL. $*'músuñ$, $*'júsuñ > músy$, $júsy$ und 3KONJ. $*'bútuñ > bútų$. Ein solcher Ausfall ist in anderen Kategorien und Wortformen nicht nachzuweisen (vgl. Fries & Hill 2022: 33f.): Im AKK.SG. der *u*-Stämme

(vgl. etwa *sūn-ŭ*, *lŷg-ŭ*, *tuřg-ŭ*) fehlt er genauso wie im GEN.PL. (vgl. etwa *galv-ŭ*, *balt-ŭ*, *raņk-ŭ*). Wenn man allerdings annimmt, dass der Ausfall nur in Wortformen mit mehr als zwei Silben operierte, so hätte er notwendigerweise die komplexen Betonungseinheiten betroffen, deren Letztglied eine Form des Gen. Pl. der ersten oder zweiten Person oder der dritten Person Konjunktiv der Copula bildete, da diese ursprünglich mindestens dreisilbig waren; in diesen Betonungseinheiten musste nämlich immer mindestens ein einsilbiges Element an die ursprünglich zweisilbige Wortform antreten. Die nicht in einer komplexen Betonungseinheit auftretenden zweisilbigen Formen des Gen. Pl. der Pronomina und der dritten Person Konjunktiv der Copula wären allerdings von dem Ausfall nicht betroffen gewesen, da ihnen dazu eine Silbe mangelte. So hätten neben den prosodisch eigenständigen zweisilbigen Formen *'mūsuņ, *'jūsuņ > *mūsŭ*, *jūsŭ* und 3KONJ. *'būtuņ > *būtŭ* mehrsilbige Betonungseinheiten wie z. B. *kad='mūsuņ, *kad='jūsuņ, *kad='būtuņ mit einer Langform als Letztglied gestanden, die sich durch den Ausfall des *-uņ > -ŭ zu *kad='mūsŭ > *kad='mūs, *kad='jūsŭ > *kad='jūs, *kad='būtuņ > *kad='būt mit den Kurzformen entwickelt haben würden.

Ein solcher Ausfall hätte dann freilich auch in anderen Wörtern mit mehr als zwei Silben, nicht zuletzt im *u*-stämmigen Akkusativ Singular und allgemein im Genitiv Plural der Nomina einreten müssen; doch war hier nach produktiven Mustern leicht eine analogische Neuerung von Formen mit auslautendem -ŭ < *-uņ möglich: Nach dem Muster zweisilbiger Wortformen, die ihr auslautendes -ŭ < *-uņ regelmäßig bewahrt hatten, konnten mehrsilbige Wortformen mit der Endung -ŭ leicht restituiert werden, besonders im AKK.SG. und im GEN.PL. der Nomina, die paradigmatisch verankert und deren Formen zudem auch meist zweisilbig waren. Dass der Ausfall des auslautenden *-uņ allerdings mit aller Wahrscheinlichkeit auch im Bereich der Substantive einmal eingetreten ist, wird indes von einigen Fälle dekasueller Adverbien nahegelegt, die aus erstarrten Präpositionalphrasen hervorgegangen sind: Das Hinterglied der Bildungen *per-piēt* ‚mittags‘, *prieš-piēt* ‚vormittags‘, *po-piēt* ‚nachmittags‘ ist gewiss zu NOM.PL. *piētūs* ‚Mittag, Mittagessen‘ zu stellen. Zwar erscheint Letzteres in historischer Zeit ausschließlich als Plurale tantum (vgl. LEW, ALEW und LKŽ: s. v. *piētūs*), doch kann für die vorhistorische Zeit der Entstehung der Adverbien *perpiēt*, *priešpiēt*, *popiēt* ohne Weiteres auch mit Singularformen des Wortes gerechnet

werden; dies ist nicht zuletzt vor dem Hintergrund vergleichender Befunde aus den verwandten Sprachen naheliegend (vgl. insbesondere ved. NOM. SG.M. *pitúh* ‚Trank, Speise, Nahrung‘, GEN. *pitváh*, das gemeinsam mit *piētŭs* auf ein grundsprachlich ablautendes Paradigma zurückgeführt werden könnte, vgl. ALEW: s. v. *piētŭs*). Die Vorderglieder *per*-^o, *prieš*-^o und *po*-^o legen dabei nahe, dass dem Hinterglied, das heute nur als ^o-*piēt* erscheint, ursprünglich jeweils eine oblique Kasusform von *piētŭs* zugrundelag. Da *peř* gewöhnlich den Akkusativ, *pō* in seiner Bedeutung ‚nach‘ gewöhnlich den Genitiv und *prieš* in seiner Bedeutung ‚vor‘ den Akkusativ oder Genitiv regiert (vgl. LEW, ALEW und LKŽ: s. vv. *peř*, *pō*, *prieš*), so ist es äußerst wahrscheinlich, dass das Hinterglied der Adverbien in Abhängigkeit vom Vorderglied ursprünglich eine Form des Akkusativ Singular **piētũ* oder des Genitiv Plural **piē'tũ* war. Da diese Wortformen zweisilbig waren, so bildeten sie mit den ihnen jeweils vorangehenden einsilbigen Präpositionen komplexe Betonungseinheiten mit jeweils drei Silben. Nach den hier erwogenen Gesetzmäßigkeiten musste in solchen Betonungseinheiten das auslautende **-ũ* (> *-y*) ausfallen, was ganz regelmäßig zu den belegten Formen *perpiēt*, *priešpiēt*, *popiēt* führte: **peř*=‘*piētũ* > *perpiēt*, **prieš*=‘*piētũ* > *priešpiēt*, **pō*=‘*piē'tũ* > *popiēt* (Letzteres mit Zurückziehung des Iktus durch Apokope wie in 3SG.PRÄS. *ŷr* < *ŷrà*, LOK.SG. *tañ* < *tamè*, vgl. Stang 1966: 116); durch den Verlust ihrer Auslautsilbe mussten diese dann in ihrer jeweiligen Bedeutung zu den unflektierten Adverbien erstarren, wie sie uns heute begegnen. Adverbien wie *perpiēt*, *priešpiēt*, *popiēt* lassen demnach den Ausfall von **-ũ* (> *-y*) auch für den Bereich der Substantive erschließen. Wir können daher davon ausgehen, dass der Ausfall ursprünglich auch den gesamten Bereich der Nomina betraf; dabei wurde die regelmäßig apokopierte Auslautsilbe zwar größtenteils nach produktiven Mustern wieder analogisch restituiert, aus alten Präpositionalphrasen erstarrte Adverbien wie *perpiēt*, *priešpiēt*, *popiēt* spiegeln den Ausfall jedoch wider.¹³

¹³ Die Lautentwicklung anderer Adverbien wie *kuo-mèt/kuō-met* ‚irgendwann‘, *tuo-mèt/tuōmet* ‚dann‘, *tuo-kařt/tuō-kart* ‚zu dieser Zeit‘ und *vienq-kařt/vienq-kart* ‚einmal‘, *šj-kařt/šj-kart* ‚diesmal‘ könnte vielleicht ursächlich mit der Lautentwicklung von Formen wie *perpiēt*, *priešpiēt*, *popiēt* zusammenhängen; auch hier ist in einer komplexen Betonungseinheit mit drei Silben die durch einen hinteren Vokal charakterisierte Auslautsilbe geschwunden: **kúo*=‘*metúo* > *kuomèt*, **túo*=‘*metúo* > *tuo-mèt*, **túo*=‘*kařtúo* > *tuokařt*; **vienañ*=‘*kařtañ* > *vienqkařt*, **šiñ*=‘*kařtañ* > *šjkařt*. Nach Ausweis der Übereinstimmung von lit. *kuomèt* und lett. *kuōmet* könnte die Entwicklung bereits uralto-baltischen Alters sein. Die Akzentrückzie-

Das für den Bereich der Nomina Angenommene gilt freilich auch für mehrsilbige Formen der dritten Person Konjunktiv wie etwa *turėty*: Auch diese konnten leicht nach prominenten zweisilbigen Wortformen wie *būty*, *eīty* analogisch neugebildet werden. Es hindert also nichts, die Kurzformen aus den Langformen durch einen regelmäßigen Ausfall von $-y < *-\text{uñ}$ in Wortformen mit drei oder mehr Silben zu erklären, wo sie als Letztglieder einer komplexen Betonungseinheit auftraten, und mir scheint, dass wir einstweilen mit diesem Ausfall unseren litauischen Befunden befriedigend Rechnung tragen können. Eine typologisch vergleichbare Entwicklung liegt nach aller Wahrscheinlichkeit im Lateinischen vor, wo in Wortformen mit mehr als zwei Moren auslautendes $*-\text{om} > -\text{um}$ ausgefallen ist (vgl. Fries 2020: 76–98).

Hier schließt sich freilich die Frage nach der Datierung des Ausfalls von $*-\text{uñ} > \text{lit. } -y$ an. Möglich scheinen drei Szenarien: (1) Der Ausfall geschah in urlitauischer Zeit; (2) der Ausfall geschah in nach-urlitauischer Zeit in den einzelnen Dialekten unabhängig voneinander; (3) der Ausfall geschah in vor-urlitauischer, d. i. in urostbaltischer Zeit. Da die verschiedenen litauischen Dialekte das Vorhandensein der Kurzformen schon seit frühester Zeit belegen, so wird man ihre Entstehung mindestens in die urlitauische Zeit datieren müssen; denn zum Einen wäre die Annahme einer mehrmaligen Entstehung derselben Formen in den verschiedenen Dialekten zu verschiedenen Zeiten unabhängig voneinander äußerst unökonomisch, und zum Anderen fehlen Befunde, die eine Entstehung in nach-urlitauischer Zeit nahelegen würden. Szenario (2) kann demnach ausgeschlossen werden. So bleibt die Wahl zwischen Szenario (1) und (3), d. i. Entstehung in urlitauischer oder urostbaltischer Zeit. Eine Entscheidung ist hier freilich in der Zeittiefe nur durch Heranziehung des Lettischen möglich, dessen einschlägige Befunde im Folgenden erörtert werden sollen.

hung in Formen wie *kuōmet*, *tuōmet*, *tuōkart*, *vienqkart*, *šjkart* scheint relativ rezent zu sein und ist vielleicht auf bestimmte satzprosodische Muster des Litauischen zurückzuführen; ein ähnliches Verhältnis wie bei *kuōmet* ~ *kuomèt*, *tuōkart* ~ *tuokařt*, *vienqkart* ~ *vienqkařt* usw. begegnet auch bei anderen Formen wie *āle* (oft neben *bēt* in der Bedeutung ‚aber‘, aus russ. *але*) ~ *alè*, GEN.SG. *māne*, *tāve*, *sāve* ~ *manè*, *tavè*, *savè* (vgl. schon Brugmann 1882: 295 mit Lit. auch über weitere Fälle).

3. Der lettische Befund und seine Implikation für die Herkunft der Variation *mūsų*, *jūsų* ~ *mūs*, *jūs* und *būtų* ~ *būt*

In der Tat begünstigt das einschlägige lettische Material die Wahl des soeben besprochenen Szenarios (3); denn zwischen dem Lettischen und Litauischen gibt es eine auffällige Übereinstimmung (vgl. bereits Fries & Hill 2022: 37–39): Auch im Lettischen erscheinen dialektal und in den Volksliedern (*Dainas*) Kurzformen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person und der dritten Person Konjunktiv. So belegt Endzelin (1923: 378, 434, 447, 691, 755f., 817f.) die Kurzform 3_{KONJ.} *būt* anstelle der sonst überall üblichen Langform *būtu* für den hochlettischen Dialekt von Lizums und einige *Dainas* (BW 198; 286; 1464; 2595; 3115; 3801; 4510; 22448) und die GEN.PL.-Formen *mūs*, *jūs* anstelle von *mūsu*, *jūsu* für den mittellettischen Dialekt von Blīdene (der auslautende Vokale normalerweise bewahrt); darüberhinaus begegnen die Kurzformen *myus*, *jius* auch im Hochlettischen, genauer im Lettgallischen (vgl. Nau 2011: 35).

Dieses wenn auch sporadische Auftreten der Kurzformen ausgerechnet des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person sowie der dritten Person Konjunktiv der Copula (und nicht etwa auch anderer Formen) im Lettischen spricht deutlich für Szenario (3), da die Variation zwischen den Lang- und Kurzformen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person sowie der dritten Person Konjunktiv der Copula sich somit sowohl im Litauischen als auch im Lettischen zeigt: Würde man Szenario (2) — also die Entstehung in urlitauischer Zeit — annehmen, so müsste man voraussetzen, dass die Formen im Lettischen und Litauischen in nach-urostbaltischer Zeit unabhängig voneinander entstanden seien; dies würde die unökonomische Annahme zweier unabhängiger Entstehungsprozesse enthalten, die durch Szenario (3) vermieden werden kann, weil hier die Variation der Lang- und Kurzformen im Litauischen und Lettischen gleichermaßen aus uestbaltischer Zeit ererbt wäre. Freilich bedarf aber die Annahme von Szenario (3) der Voraussetzung, dass der Entstehungsprozess der Kurzformen ein einziger war, dessen Bestimmung sich aus den litauischen wie lettischen Befunden gleichermaßen ergeben und der daher mit den Befunden in beiden Sprachen gleichermaßen vereinbar sein muss.

Wenigstens für das Urlitauische konnten wir eine satzprosodische Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten feststellen, aus der sich

letztlich auch die Entstehung der Kurzformen aus den Langformen heraus motivieren ließ, nämlich über den besagten Ausfall des auslautenden *-uñ > lit. -y in Wortformen mit mehr als zwei Silben, zu denen notwendigerweise auch die komplexen Betonungseinheiten gehörten, deren letztes Glied Formen des Gen. Pl. der ersten oder zweiten Person oder Formen der dritten Person Konjunktiv der Copula bildeten. Wenn wir nun aufgrund der Übereinstimmung des Lettischen und Litauischen mit Szenario (3) die Möglichkeit einer Entstehung der Kurzformen in urostbaltischer Zeit weiterverfolgen, so ist die nächstliegende Hypothese, dass die satzprosodischen Verhältnisse, die im Urlitauischen zur Entstehung der Kurzformen geführt haben können, auch im Urostbaltischen vorhanden waren und daher bereits dort zur Entstehung der Kurzformen geführt haben können. Es wäre also vorauszusetzen, dass auch im Urostbaltischen die Formen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person und der dritten Person Konjunktiv bereits als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten auftreten konnten.

Eine solche Tendenz können wir für das Urostbaltische jedoch nur mit hinreichender Sicherheit erschließen, wenn wir auch im Lettischen Hinweise auf komplexe Betonungseinheiten von der Art finden, wie sie sich in den litauischen Dialekten zeigen. In der Tat scheint es auch, dass wir solche für das Lettische annehmen müssen. Schon Endzelin (1923: 20f.) bemerkt eine Tendenz zur Bildung komplexer prosodischer Einheiten, indem er äußert: „Auch im Lettischen gibt es natürlich Anlehnung an das folgende oder vorhergehende Wort“ (Endzelin 1923: 20). Allerdings bleiben seine Ausführungen abgesehen von der Bemerkung, dass Partikeln wie *ir* und Präpositionen unbetont sind, im Wesentlichen unbestimmt (so auch Endzelins 1951: 33). Zu einer etwas klareren Ansicht gelangen wir bei einer genaueren Betrachtung älteren und jüngeren Dialektmaterials. Hier finden wir nämlich interessanterweise dialektübergreifend satzprosodische Muster vor, die jenen der litauischen Dialekte im Wesentlichen entsprechen. Meine Durchsicht der älteren von Bezenberger (1885) und Endzelin (1922) herausgegebenen Texte und des jüngeren von Rudzīte (2005) und Strautiņa (2007: 91–93) herausgegebenen Materials führt mich zu der Schlussfolgerung, dass auch im Lettischen eine — wenn auch weniger ausgeprägte — satzprosodische Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten besteht wie im Litauischen und dass diese dieselbe Tendenz widerspiegeln kann, wie sie im Litauischen begegnet: Auch in

den lettischen Dialekten erscheinen Konjunktionen, Präpositionen und zuweilen auch Pronomina und Verbformen unbetont. Zwar liegt hier in größerem Umfang Unbetontheit von Konjunktionen und Präpositionen vor als im Litauischen; doch lässt sich diese leicht als das Ergebnis einer sekundären Verallgemeinerung bestimmter satzprosodischer Muster auffassen, in denen Konjunktionen und Präpositionen eine Betonungseinheit mit einer ihnen folgenden Wortform bildeten, an die sie dann ihren Iktus verloren, sodass sie unbetont wurden. Ursprünglich können neben diesen Mustern wie im Litauischen auch andere satzprosodische Muster gestanden haben, in denen die Konjunktionen und Präpositionen betont auftraten; im Zuge der (durch Sprachkontakt verursachten?) Verallgemeinerung der Muster, in denen die Konjunktionen und Präpositionen unbetont auftraten, konnten dann die Muster, in denen sie betont auftraten, verloren gehen. So kann das satzprosodische System, das im Lettischen begegnet, in seinen Ursprüngen mit dem satzprosodischen System des Litauischen identisch sein und mit diesem gemeinsam auf ein urostbaltisches satzprosodisches System zurückgeführt werden. In (9) gebe ich zur Illustration Beispiele für die Bildung komplexer Betonungseinheiten aus drei lettischen Dialekten; dabei hebe ich jene durch einen verbindenden Bogen () hervor:

(9) Bildung komplexer Betonungseinheiten in lettischen Dialekten

(9a) Dialekt von Vilzēni nördl. von Valmiera, mittellettisch, Mitte 20. Jh. (vgl. Rudzīte 2005: 185)

ka_bi_sasiēc, ta_vai nesaûc^a pa_kuõpīnu [...]

(9b) Dialekt von Unguri bei Jēkabpils, hochlettisch, Anfang 20. Jh. (vgl. Endzelin 1922: 127)

nu_koãta[d]_nõu iêt? pãr kuõta[d]_naizbrãuc ni_kod_iz_mõusou mõãjãm?

(9c) Dialekt von Mārciena bei Madona, hochlettisch, erste Hälfte 20. Jh. (vgl. Strautiņa 2007: 91)

ũn ta_puĩšãm biĩs_tik_daũzi naũdas, ka_vãira o:rt_ñeĩis_jãĩãt.

Der Vergleich mit (5) oben zeigt deutlich, dass wir es im Lettischen mit einem prosodischen System zu tun haben, das dem litauischen äußerst ähnlich ist. Freilich bleiben auch hier die genauen Prinzipien der Satzprosodie vorerst im Dunkeln; von Bedeutung ist hier aber auch zunächst die Tatsache, dass die Satzprosodie des Lettischen im Wesentlichen derjenigen des Litauischen entspricht und dass beide gleichermaßen die

Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten zeigen. Ich schließe daher Folgendes: Bereits das Urosthaltische besaß eine satzprosodische Tendenz, aus mehreren aufeinanderfolgenden Wortformen komplexe Betonungseinheiten zu bilden, deren letztes Glied den Iktus auf sich zog, sodass alle anderen beteiligten Glieder unbetont waren und eine jeweilige Betonungseinheit als ein prosodisches Wort fungierte.

Damit wäre die satzprosodische Bedingung gegeben, um die Entstehung der Kurzformen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person und der dritten Person Konjunktiv der Copula aus ihren jeweiligen Langformen in die urosthaltische Zeit zu verlegen; denn nun ist es möglich, dass die Langformen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person und der dritten Person Konjunktiv der Copula schon im Urbaltischen das Letztglied einer komplexen Betonungseinheit bilden konnten. So war es auch möglich, dass der oben erwogene Ausfall des auslautenden *-uñ bereits im Urosthaltischen zur Entstehung der Kurzformen führte. Die Entwicklung, die wir oben fürs UrLitauische angenommen haben, ließe sich also von satzprosodischer Seite auch ins Urosthaltische verlegen.

Die Annahme, dass auch die Formen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person und der dritten Person Konjunktiv der Copula schon in urosthaltischer Zeit als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten vorkamen, ist vor dem Hintergrund unserer bisherigen Feststellungen ganz unproblematisch: Das Vorhandensein der Lang- und Kurzformen sowohl im Litauischen als auch Lettischen gestattet die Annahme, dass die Lang- und Kurzformen bereits in urosthaltischer Zeit nebeneinander bestanden. Da die in den litauischen und lettischen Dialekten gleichermaßen belegte Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten ebenfalls für das Urosthaltische zu erschließen ist, so kann angenommen werden, dass die Formen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person und der dritten Person Konjunktiv der Copula sich hinsichtlich der Satzprosodie und der Bildung komplexer Betonungseinheiten im Urosthaltischen genauso verhalten haben werden wie alle anderen Wortformen; es ist daher davon auszugehen, dass die Formen im Urosthaltischen als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten auftreten konnten (vgl. *iz_mòusou* in (9b)).

Wenn nun das Nebeneinander der Lang- und Kurzformen für die urosthaltische Zeit vorausgesetzt wird, wofür sein gemeinsames Auftreten im Litauischen wie Lettischen und die logische Ökonomie sprechen, dann

ist es die nächstliegende Annahme, dass die Kurzformen auch bereits in urostbaltischer Zeit aus den Langformen entstanden sind. Der Ausfall des auslautenden *-uñ unter den oben fürs Urлитauische formulierten Bedingungen ist dann die einfachste Erklärung, wenn man ihn nicht für die nach-urostbaltische Zeit, sondern für das Urostbaltische annimmt. Zur Untermauerung dieses Gedankens wäre es freilich wünschenswert, wenn man nachweisen könnte, dass in lettischen Dialekten die Kurzformen als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten auftreten. Allein, die Kurzformen sind überhaupt so selten dokumentiert, dass es mir bei einer ersten flüchtigen Untersuchung lettischer Dialektaufzeichnungen bislang nicht gelungen ist, wirklich eindeutiges einschlägiges Material zu finden. Im weit überwiegenden Teil der Dialekte und der heutigen Standardsprache haben — ähnlich wie im Litauischen, wo die Belegsituation allerdings viel besser ist als im Lettischen, — die Langformen ihren Siegeszug angetreten und die Kurzformen gänzlich verdrängt. Wie dies geschehen konnte (nämlich durch analogische Verallgemeinerung der satzprosodischen Muster der prosodisch eigenständig auftretenden Wortformen), ist oben mit Bezug auf das Litauische dargestellt. Wenn also im Lettischen üblicherweise Langformen in komplexen Betonungseinheiten vorkommen (vgl. *iz mōsou* in (9b)), so stellt dies kein Hindernis für unsere Erklärung dar.

Gleichwohl hat die allgemeine Verdrängung der Kurzformen durch die Langformen zur Folge, dass ein eindeutiger Nachweis einer Kurzform als Letztglied einer komplexen Betonungseinheit im Lettischen nahezu unmöglich zu finden ist. Am nächsten kommen einem solchen Nachweis einige Belege von Kurzformen in den Dainas. Die Dainas nehmen im Hinblick auf die Variation der Lang- und Kurzformen im Lettischen eine auffällige Sonderstellung ein: Sie belegen die Kurzformen neben den Langformen anders als die Dialekte und die Literatur der Standardsprache allgemein recht zahlreich; dies ist gewiss nicht zuletzt darauf zurückzuführen, dass die Kurzformen sich aufgrund ihrer Einsilbigkeit besonders gut und flexibel im Vershrythmus verbauen lassen. So haben sie sich vermutlich aufgrund ihrer prosodischen Eigenschaften, die für die Dichtung und den Gesang vorteilhaft sind, als Archaismen in der Sprache der Volkslieder erhalten. Jedenfalls zeigt das umfangreiche Nebeneinander der Lang- und Kurzformen in den Dainas, dass dieses im Lettischen einmal in größerem Umfang vorhanden gewesen sein muss, als es vor dem Hintergrund der Dialektbefunde und

der Standardsprache den Anschein hat. Dies ist ein weiterer Indikator dafür, dass das Nebeneinander der Lang- und Kurzformen im Lettischen aus dem Urostbaltischen ererbt war und im Laufe der Sprachgeschichte zugunsten der Langformen beseitigt wurde; denn das selten dokumentierte Vorkommen der Kurzformen in nur wenigen lettischen Dialekten ist so gut als dialektaler Archaismus zu deuten, ohne dass die Annahme einer vom litauischen Befund unabhängigen Entstehung nötig wäre.

Die Dainas belegen nun die Kurzformen einige Male, aber nicht ausschließlich hinter satzeinleitenden Wortformen wie Konjunktionen, Adverbien oder Pronomina, die im Lettischen gewöhnlich unbetont sind und eine komplexe Betonungseinheit mit den ihnen jeweils folgenden Wortformen bilden. Es ist daher äußert wahrscheinlich, dass auch die Belege in den Dainas die Bildung komplexer Betonungseinheiten widerspiegeln; doch kann ich dies nicht mit letzter Gewissheit sagen, da die Texte der Dainas nicht akzentuiert veröffentlicht sind (weder in der Edition von BW noch in der Edition von Švābe et al. 1952–1956). Dies liegt freilich zu einem wesentlichen Teil gewiss auch daran, dass die Dainas gesungen werden und sich die Prosodie gesungener Texte teilweise nicht unwesentlich von der Prosodie prosaisch gesprochener Texte unterscheidet. Die in (10) gegebenen Beispiele können daher nur durch Extrapolation als Belege für Kurzformen, die das Letztglied einer komplexen Betonungseinheiten im Lettischen bilden, aufgefasst werden und sind daher *cum grano salis* zu nehmen; nur zum Zwecke der Verdeutlichung ist hier der verbindende Bogen () an den entsprechenden Stellen gesetzt.

(10) Kurzformen in den lettischen Dainas (nach BW, in standardisierter Orthographie¹⁴)

(10a) 3KONJ. der Copula

Sirma cūka lauku pieri (BW 35277–2)

Apsamīza griķajā.

Kad būt' kungi zinajuši,

Tur būt' laba muižas vieta.

¹⁴ Hilfreich bei der Ermittlung der Belege und eine willkommene Ergänzung zu den gedruckten Sammlungen war mir das digitale Corpus der Dainas auf <http://www.dainuskapis.lv/> (zuletzt abgerufen am 30.05.2022); die standardisierte Orthographie gebe ich nach diesem Onlinecorpus.

(10b) GEN.PL. der ersten Person

Cērt, Dievis, cērt, Laima,

(BW 18821)

Tērauda krustu

Pa mūs' *māsiņas*

Kājiņām!

(10c) GEN.PL. der zweiten Person

Klausaties, sveši ļaudis,

(BW 34832)

Ko es jums pasacišu:

Es atradu mūs' brālīti

Bez jūs' *māsas cābelītes.*

Die Dainas zeigen also mit hoher Wahrscheinlichkeit, auch wenn der letzte Beweis hierfür (noch) fehlt, dass auch im Lettischen die Kurzformen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person oder der dritten Person Konjunktiv der Copula ursprünglich das Letztglied komplexer Betonungseinheiten bildeten. Dass Kurzformen dabei in den Dainas oft auch dort vorkommen, wo sie unter keinen Umständen als das Letztglied einer komplexen Betonungseinheit betrachtet werden können — nämlich zum Beispiel am Satz- oder Versbeginn — (vgl. etwa *mūs' tēvam pieci dēli* BW 12757–1, *Būt' Saulītes rokas meita* BW 33938), kann hierbei keinen substantiellen Einwand begründen, da die Kurzformen wie oben dargestellt nach dem Prinzip der Analogie sekundär auch in Verwendungszusammenhängen auftreten konnten, in denen sie nicht ursprünglich entstanden waren; dies ist insbesondere im Falle der Dainas wahrscheinlich, da hier aus Gründen der Versprosodie die einsilbigen Kurzformen den zweisilbigen Langformen leicht vorgezogen werden konnten.

Belege wie in (10) machen es also sehr wahrscheinlich, dass sowohl im Lettischen als auch im Litauischen die Formen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person oder der dritten Person Konjunktiv der Copula gleichermaßen als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten auftraten. Es ist somit davon auszugehen, dass die Kurzformen bereits im Urostbaltischen als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten auftraten. Nachdem nun also vor dem Hintergrund einschlägiger litauischer und lettischer Dialektbefunde das Urostbaltische nach aller Wahrscheinlichkeit sowohl (1) die Tendenz zur Bildung komplexer Betonungseinheiten als auch (2) das Nebeneinander von Lang- und Kurzformen als auch (3) Kurzformen als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten kannte, so schließe ich tentativ: Die Kurzformen des

Gen. Pl. der ersten und zweiten Person oder der dritten Person Konjunktiv der Copula sind bereits zu urostbaltischer Zeit als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten aus den Langformen entstanden und stellen somit ursprünglich prosodische Kontextvarianten der Langformen da; so sind sie denn auch als gemeinsames Erbe des Lettischen und Litauischen zu betrachten.

Was wir nun oben für das Urlitauische erwogen haben, lässt sich so nach Hinzuziehung des lettischen Befundes auch für das Urostbaltische festhalten: Nach aller Wahrscheinlichkeit kam es in urostbaltischer Zeit zur Entstehung der Kurzformen aus den Langformen, als diese als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten regelmäßig ihr auslautendes *-uñ verloren. Der Ausfall des *-uñ war regelmäßig in Wortformen mit mehr als zwei Silben, sodass er die Formen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person und der dritten Person Konjunktiv der Copula notwendig ergreifen musste, wenn sie als Letztglieder komplexer Betonungseinheiten auftraten; denn in solchen Betonungseinheiten mussten eine mindestens einsilbige Wortform zu den Formen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person und der dritten Person Konjunktiv der Copula hinzutreten, sodass sie mit ihnen gemeinsam ein mindestens dreisilbiges prosodisches Wort bildeten: z. B. *kad='músuñ, *kad='júsuñ, *kad='bútuñ > *kad='mús, *kad='jús, *kad='bút. Das auslautende *-uñ blieb indessen in zweisilbigen Wortformen erhalten, sodass auch die freien Varianten der Formen des Gen. Pl. der ersten und zweiten Person und der dritten Person Konjunktiv der Copula aufgrund ihrer Zweisilbigkeit ihr auslautendes *-uñ behielten: *'músuñ, *'júsuñ, *'bútuñ. Hierauf ist das allgemein ostbaltische Nebeneinander der Lang- und Kurzformen zurückzuführen; denn so standen neben den freien Varianten *'músuñ, *'júsuñ, *'bútuñ nun auch die Kontextvarianten *='mús, *='jús, *='bút < *='músuñ, *='júsuñ, *='bútuñ.

Nach den zweisilbigen Wortformen, die ihr *-uñ behielten, konnte die Endung dann auch in den meisten Wortformen mit mehr als zwei Silben analogisch restituiert werden, insofern sie paradigmatisch verankert waren. Dies war im Falle des Gen. Pl. des Pronomens der ersten und zweiten Person jedoch nicht möglich, da das Paradigma der Personalpronomina suppletiv war und somit keine Scharnierform für eine analogische Neuerung des Gen. zur Verfügung stand: NOM.PL. lit. *mēs, jūs*, lett. *mēs, jūs*, DAT.PL. lit. *mūms* (alit. *mūmus*), *jūms* (alit. *jūmus*), lett. *mums, jums*, AKK.PL. lit. *mūs, jūs*,

lett. *mūs/mūs*, *jūs/jūs*, INSTR.PL. lit. *mumìs*, *jumìs*, lett. *mums*, *jums*, LOK.PL. lit. *mūsuošè*, *jūsuošè*, lett. (selten) *mūsuošs*, *jūsuošs* (daneben diverse andere analogische Neubildungen). So konnte *='mūs, *='jūs nicht wieder zu *='mūsūn, *='jūsūn restituiert werden und damit wieder mit der Langform ins Eins zusammenfallen, sondern musste als prosodische Kontextvariante neben der Langform bestehen bleiben.

Ähnliches ist vermutlich für die Form der dritten Person Konjunktiv der Copula anzunehmen: Wenn man die Herkunft des ostbaltischen Konjunktivs mit Stang (1942: 250f.; 1966: 428–432; 1970: 153–159; vgl. jüngst ähnlich Petit 2018, älter Kazlauskas 1961) in ursprünglichen Satzkonstruktionen sieht, die mit Partizipialformen und der Copula gebildet wurden, so liegt es auf der Hand, dass der Konjunktiv als Verbalkategorie von der Copula ihren Ausgang nehmen musste. Die nächstliegende Annahme ist somit, dass die Formen der Copula die ersten Konjunktivformen waren und das Paradigma des Konjunktivs vom Paradigma der Copula ausgehend auf andere Verben ausgedehnt wurde, als sich der Konjunktiv als Verbalkategorie im Sprachsystem konsolidierte. Es ist daher durchaus wahrscheinlich, dass in uroostbaltischer Zeit, als der Ausfall eines auslautenden *-uñ in Wortformen mit mehr als drei Silben stattfand, noch nur Konjunktivformen der Copula bestanden und demnach noch keine Konjunktivformen von anderen Verben gebildet wurden. In diesem Falle war eine analogische Neubildung von Formen der dritten Person Konjunktiv der Copula nach dem Muster anderer Verben nicht möglich. Es konnte demnach das auslautende *-uñ in der Form der dritten Person Konjunktiv der Copula auch nicht analogisch restituiert werden, wenn sie als Letztglied einer komplexen Betonungseinheit auftrat und ihr auslautendes *-uñ regelmäßig einbüßen musste; so musste die durch den Ausfall entstandene Kurzform als Kontextvariante neben der Langform bestehen bleiben. Erst in späterer Zeit wurden dann die Langformen im Lettischen und Litauischen einzelsprachlich Schritt für Schritt verallgemeinert.

So scheint es nun, dass uns der systematische Vergleich der litauischen und lettischen Dialekte schließlich zu wertvollen geschichtlichen Einsichten über die morphologischen und prosodischen Verhältnisse des Uroostbaltischen und seine Entwicklung hin zum Lettischen und Litauischen geführt hat. Hier hat sich uns insbesondere in der Erforschung der Prosodie des Uroostbaltischen und der baltischen Einzelsprachen ein weites Feld

möglicher Leistungen und verdienstvoller Aufgaben aufgetan. Deren Lösung muss jedoch einstweilen der Zukunft vorbehalten bleiben.

Literatur

- ALEW = Hock, Wolfgang (Hrsg.). 2015. *Alllitauisches etymologisches Wörterbuch*. Hamburg: baar.
- Ambrazas, Vytautas. 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Arumaa, P[eeter]. 1930. *Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend. Mit grammatischen Anmerkungen*. Dorpat: Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis.
- Baranowski, Anton, Hugo Weber. 1882. *Ostlitauische Texte*. Weimar: Böhlau.
- Bezenberger, Adalbert 1885. *Lettische Dialekt-Studien*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Brugman[n], K[ar]l 1882. Litauische Lieder, Märchen, Hochzeitbittersprüche aus Godlewa. A[ugust] Leskien, K[ar]l Brugman[n] (Hrsg.). *Litauische Volkslieder und Märchen aus dem Preussischen und dem Russischen Litauen*. Strassburg: Trübner, 81–348.
- BW = Barons Kr[iš]jānis], H[enrijs] Wissendorffs. 1894–1915. *Latwju dainas*. 6 Bd. Jelgavā — Rīga — Peterburgā: H. J. Drawin-Drawneeka general-komisijā — Speeduschi Kalniasch & Deutschmans — Keisariskās sinibu akadēmijas speestawā.
- Daukša, Mikalojus. 1595. *Kathechismas arba mokslas kiekvienam priwalvs*. Vilnius: [Societas Jesu].
- Daukša, Mikalojus. 1599. *Postilla Catholica*. Tái eft: Ižguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir šwetes per wifūs metús. Vilnius: Societas Jesu.
- Doritsch, Alexander. 1911. *Beiträge zur litauischen Dialektologie*. Tilsit: Litauische Literarische Gesellschaft in Tilsit.
- Endzelin, Jan. 1922. *Lettisches Lesebuch*, Heidelberg: Winter.
- Endzelin, J[an]. 1923. *Lettische Grammatik*, Heidelberg: Winter.
- Endzelīns, J[ānis]. 1951. *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība.
- Fries, Simon. 2018/2019. Sandhi and syntax — is there prosodic marking of morpho-syntactic relations in Old Indo-Aryan? *Die Sprache* 53, 153–226.
- Fries, Simon. 2020. Untersuchungen über die lautgesetzliche Entstehung der Negationen lat. *nē, nōn, nī* und ihrer indogermanischen Entsprechungen. *International Journal of Diachronic Linguistics and Linguistic Reconstruction* 17, 65–154.
- Fries, Simon. 2022. Über die Variation *búty ~ búť* und *músy, júsy ~ mús, júš* bei Christian Donelaitis. *Archivum Lithuanicum* 24, 27–56.
- Fries, Simon, Eugen Hill. 2022. Insights into the Diachrony of the East Baltic Subjunctive Mood. *Baltistica* 57(1), 5–44.
- Gauthiot, R[obert]. 1903. *Le parler de Buividze. Essai de description d'un dialecte lituanien oriental*. Paris: Bouillon.
- Gerullis, Georg. 1930. *Litauische Dialektstudien*. Leipzig: Markert & Petters.

- Girdenis, Aleksas. 1995. *Lietuvių kalbos ir jos tarmių prozodinių reiškinių ir fonemų alofonų analizė. Mokslinė ataskaita*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Girdenis, Aleksas. 1996. *Taip šneka tirkešliai. Šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Grinaveckienė, Elena. 1993. Šaltinių šnekos tekstai. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 30, 134–180.
- Hermann, Eduard. 1926. *Litauische Studien. Eine historische Untersuchung schwachbetonter Wörter im Litauischen*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Hill, Eugen, Daniel Kölligan, Corinna Scheungraber, Michael Frotscher. 2019. The Development of Prefixation in Time and Space. Ditropic clitics and prosodic realignment in dialects of Indo-European. *Transactions of the Philological Society* 117, 157–198.
- Himmelman, Nikolaus P. 2022. Prosodic phrasing and the emergence of phrase structure. *Linguistics* 60, 715–743.
- Himmelman, Nikolaus P., Meytal Sandler, Jan Strunk, Volker Unterladstetter. 2018. On the universality of intonational phrases in spontaneous speech. A cross-linguistic interrater study. *Phonology* 35, 207–245.
- Hock, Wolfgang. 2014. Untersuchungen zu Daukšas Postille II. Doppelakzentuierungen. *Archvum Lithuanicum* 16, 173–202.
- JurCHAT, C[hristoph]. 1898. *Litauische Märchen und Erzählungen*, Heidelberg: Winter.
- Kazlauskas, J[onas]. 1961. Iš optatyvo istorijos, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 4, 73–91.
- Kazlauskas, Jonas. 2000. *Rinkiniai raštai I. Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kazlauskienė, Asta. 2015. Klitikai bendrinėje lietuvių kalboje, *Respectus Philologicus* 27, 187–197.
- Kudzinowski, Czesław. 1977. *Indeks — Słownik do „Daukšos Postilė“*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- Leskien, August. 1882. Litauische Volkslieder aus der Gegend von Wilkischken. A[ugust] Leskien, K[arl] Brugman[n] (Hrsg.). *Litauische Volkslieder und Märchen aus dem Preussischen und dem Russischen Litauen*. Strassburg: Trübner, 1–80.
- LEW = Fraenkel, Ernst. 1962–1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg — Göttingen: Winter — Vandenhoeck & Ruprecht.
- LKA = Ambrasas, Saulius et al. (Hrsg.). *Lietuvių kalbos atlasas*. I *Leksika* (1977), II *Fonetika* (1982), III *Morfologija* (1991). Vilnius: Mokslo.
- LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas*, 20 Bd. hrsg. vom Lietuvių kalbos institutas, Vilnius.
- Mathiassen, Terje. 1996. On Clitics in Baltic. *Baltistica* 31, 23–29.
- Nau, Nicole. 2011. *A short grammar of Latgalian*. München: LINCOM.
- Nesselmann, G. H. F[erdinand]. 1869. *Christian Donalitus. Littauische Dichtungen*. Königsberg: Hübner & Matz.
- Petit, Daniel. 2010. *Untersuchungen zu den baltischen Sprachen*, Leiden: Brill.
- Petit, Daniel. 2018. Between syntax and semantics. The origin of the East Baltic conditional mood. *Indogermanische Forschungen* 123, 211–246.

- Rozwadowski, Jan. 1995. *Litewska gwara okolic Zdzięciola na Nowogródzczyźnie*. Krakau: Polska Akademia Nauk.
- Rudzīte, Marta. 2005. Darbi latviešu dialektoloģijā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Salys, Antanas. 1935. *Lietuvių kalbos tarmės*. Kaunas: J. Labokas.
- Salys, Antanas. 1946. *Lietuvių kalbos tarmės*. 2. Aufl. Tübingen: [ohne Verlagsangabe].
- Schleicher, August. 1856. *Litauische Grammatik*. Prag: Calve.
- Schmalstieg, William. 1987. *A Lithuanian Historical Syntax*. Columbus/OH: Slavica Press.
- Schwentner, Ernst. 1922. *Die Wortfolge im Litauischen*. Heidelberg: Winter.
- Senkus, Juozas. 1959. Lazūnų tarmės tekstai. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 2, 215–230.
- Skardžius, Pranas. 1935. *Daukšos akcentologija*. Kaunas: V. D. U. Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys.
- Smoczyński, Wojciech. 2001. *Język litewski w perspektywie porównawczej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sommer, Florian. 2016/2017. Diachronie und areale Effekte. Zur Entstehung der bestimmten Adjektive im Baltischen und Slavischen. *Die Sprache* 52, 202–255.
- Sommer, Florian. 2018. The historical morphology of definiteness in Baltic. *Indo-European Linguistics* 6, 152–200.
- Sommer, Florian. 2021. Das litauische Reflexivum und das indogermanische Wort. Skizze einer Typologie. *Historische Sprachforschung* 131, 59–96.
- Specht, Franz. 1920. *Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski*, Band I. *Texte aus dem Weberschen Nachlass*. Leipzig: Koehler.
- Specht, Franz. 1922. *Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski*, Band II. *Grammatische Einleitung mit lexikalischem Anhang*. Leipzig: Koehler.
- Stang, Chr[istian] S. 1942. *Das slavische und baltische Verbum*. Oslo: Dybwad.
- Stang, Chr[istian] S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stang, Chr[istian] S. 1970. *Opuscula linguistica. Ausgewählte Aufsätze und Abhandlungen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Strautiņa, Marta. 2007. *Mārcienas izloksne*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Švābe, Arveds, Kārlis Straubergs, Edīte Hauzenberga-Šturma. 1952–1957. *Latviešu tautas dziesmas*. 12 Bd. Kopenhāgena: Imanta.
- Thies, Felix. 2019. *Innere Variation bei Daukša. Untersuchungen zu Orthographie und Syntax des altlitauischen Katechismus (1495) und der Postille (1499) von Mikalojus Daukša*. Diss. Universität zu Köln.
- Vaicekauskas, Mikas. 2015–2019. *Kristijonas Donelaitis. Raštai*. 2 Bd. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vasiliauskienė, Virginija. 1995. Derinamojo pažyminio vieta senojoje lietuvių kalboje. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 33, 124–142.
- Vasiliauskienė, Virginija. 1997. Daiktavardžio ir įvardžio genityvo vieta senojoje lietuvių kalboje. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 104–121.
- Vasiliauskienė, Virginija. 1998. Atributinių junginių modeliai Mikalojaus Daukšos „Postilėje“ ir Antano Baranausko tarmių tekstuose. *Baltistica* 33/2, 215–232.

- Vasiliauskienė, Virginija. 2003. Postposition in the Attribute Phrase of Old Lithuanian. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 129, 96–108.
- Vidugiris, Aloyzas. 2014. *Lazūnų šneka*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Vidugiris, Aloyzas, Danguolė Mikulėniene. 2005. *Zietelos šnektos tekstai*. 2 Bd. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Wolter, Eduard. 1904. *Litovskaja hrestomatija*. Sanktpeterburg: Tipografija Akademii nauk.
- Young, Steven. 1998. The notation of stress in Daukša's 1595 Catechism. *Baltistica* 33, 159–166.
- Young, Steven. 2000. Accentual Doublets in Daukša's Works. *Baltistica* 35, 11–20.
- Zinkevičius, Z[igmas]. 1966. *Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Z[igmas]. 1994. *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Simon Fries

Universität zu Köln

Institut für Linguistik

Historisch-vergleichende Sprachwissenschaft

Meister-Ekkehart-Straße 7

D-50923 Köln, Deutschland

simon.fries@uni-koeln.de, sfries2@uni-koeln.de

KOPSAVILKUMS

Par variāciju *būtų* ~ *būt* un *mūsų, jūsų* ~ *mūs, jūs* lietuviešu valodā un to aizsākumu austrumbaltu pirmvalodas prosodiskajos variantos

Simon FRIES

Šajā rakstā ir aplūkota līdz šim neizskaidrota trešās personas subjunktīva (vēlējuma izteiksmes) īso un garo variantu variācija lietuviešu dialektos no salīdzināmās perspektīvas: daudzi vecāki (un jaunāki) dialektu pieraksti apliecina garo 3. pers. formu *būtų* 'būt' blakus īsajai 3. pers. formai *būt* bez -ų. Šķiet, ka šī variācija atkārtojas arī pronomenu dsk. ģenitīvā *mūsų, jūsu* : *mūs, jūs*. Rakstā mēģināts noskaidrot šo formu sākotnējās distribūcijas modeli un izskaidrot, kā tās radušās. Lietuviešu un latviešu valodas dialektu salīdzināmās liecības rāda, ka formu distribūcija sākotnēji bijusi atkarīga no prosodiskajiem faktoriem: garās formas bija prosodiski neatkarīgi varianti, bet īsās formas — kontekstuāli varianti, kas radušies kā saliktu intonācijas vienību pēdējais elements. Sistēmiska attiecīgo lietuviešu un latviešu valodas datu salīdzināšana ļauj secināt, ka garo un īso formu variācijas jau ir eksistējušas austrumbaltu pirmvalodā. Šāds rezultāts motivē arī turpmākus salīdzinošus baltu valodu prosodijas pētījumus.

Summary

On the variation *būtų* ~ *būt* and *mūsų, jūsų* ~ *mūs, jūs* in Lithuanian and their background in the prosodic relationships of Proto-East-Baltic

Simon FRIES

This article deals with a hitherto unexplained variation of short and long variant forms of the third person subjunctive in Lithuanian dialects from a comparative perspective: many older (and younger) dialect records attest the long 3subj. form *būtų* 'be' alongside the short 3subj. form *būt* without -ų. It seems that this variation also recurs in the nominal domain in gen.pl. *mūsų, jūsu* vs. *mūs, jūs*. The article tries to work out the original distribution pattern of these forms and attempts to explain how they came into being. Comparative evidence from Lithuanian dialects and Latvian indicates that the distribution of the forms was originally dependent on prosodic factors: long forms were prosodically independent default variants, while short forms were contextual variants that occurred as the last element of a complex intonation unit. The systematic comparison of relevant Lithuanian and Latvian data leads to the conclusion that the variation of the long and short forms is already of Proto-East-Baltic date, and motivates further comparative research into Baltic prosody.

Par semantiskajām pārmaiņām latviešu helonīmijā

Anita PAIDERE
Latvijas Universitāte

1. Ievads

Helonīmi jeb purvu nosaukumi (gr. *helos* ‘purvs’ + *onoma, onyma* ‘vārds’) kā atsevišķs toponīmu slānis ir visai maz pētīti, lielāka uzmanība parasti tikusi pievērsta hidronīmiem, oikonīmiem un antroponīmiem jeb ūdeņu, apdzīvotu vietu nosaukumiem un personvārdiem. Arī pats helonīmu objektu kopums ir nevienmērīgs — tajā ietilpst gan lieli, daudzu tūkstošu gadu laikā radušies unikāli dabas objekti, piemēram, Cenu tīrelis, gan mazāki, taču oficiālos dokumentos fiksēti un kartēs atrodami purvi, gan arī nelielas pārpurvojušās pļavas, aizauguši ezeri vai mežu nogabali, kuru nosaukumi uzskatāmi par mikrotoponīmiem jeb vietvārdiem, kas attiecināmi uz samērā nelielu ģeogrāfisku objektu lauku apvidū (VPSV: 47). Semantiskās pārmaiņas skārušas galvenokārt to helonīmu daļu, kas pieder pie mikrotoponīmijas, un šeit jāatzīst, ka precīza helonīmu klasifikācija un grupēšana pēc semantiskajām pazīmēm nav iespējama, jo trūkst dokumentālu liecību un laika gaitā dažkārt mainījušies arī paši objekti, turklāt dabā robeža starp purviem un, piemēram, purvainu mežu var nebūt viegli nosakāma.

Latviešu toponīmikā helonīmi kā atsevišķa toponīmijas daļa tikpat kā nav pētīti, tādēļ par teorētisko pamatu tiek izmantoti arī citi neapdzīvoto vietu nosaukumu semantikai veltītie darbi. Tā nozīmīgs ir Laimutes Balodes darbs *Latvijas PSR ezeru nosaukumu darināšana* (Balode 1985), kurā aplūkota arī ezeru nosaukumu semantika. Latviešu onomaste Vallija Dambe 20. gs. 70. gadu sākumā ir publicējusi vairākus purvu nomenklatūras vārdu uzskaitījumus un definējusi to semantiskās iezīmes (Dambe 2012:

196). Vērā ņemamas atziņas paustas arī vairākos atsevišķu Latvijas reģionu toponīmajai veltītos darbos, piemēram, Benitas Laumanes apcerējumā *Dažas Lejaskurzemes toponīmu vārddarināšanas un semantikas īpatnības* (Laumane 1987), kurā sniegts toponīmu darināšanas un semantisko iezīmju apraksts. Par vides apelatīviem latviešu toponīmajā, iedalot šo kopumu mežu un krūmāju apelatīvos, bezmežu apelatīvos un purvu apelatīvos, rakstījusi Sanda Rapa (2014: 109). Vides apelatīvu grupā autore iekļauj onomastisko vārdu savienojumu otrus resp. pēdējos komponentus (Turpat: 108), kuri kā onimizējušies apelatīvi sastopami arī purvu nosaukumos.

Lietuvā nozīmīgs helonīmu darināšanai veltīts darbs publicēts 2008. gadā — Laimutis Biļķis (*Laimutis Bilkis*)¹ pētījumā *Lietuviešu helonīmu darināšana (Lietuvių helonimų daryba)* analizē vairāk nekā 10 000 sufiksāli atvasinātus Lietuvas purvu nosaukumus (Bilkis 2008). Vairāki darbi ir veltīti lietuviešu helonīmu semantikai konkrētā reģionā. Starpkaru posma anketās fiksēto Marijampoles apriņķa helonīmu salikteņu motivāciju analizējusi Daļa Sviderskiene (*Dalia Sviderskienė*), pirmo reizi lietuviešu toponīmiskā aplūkojot t. s. situācijas helonīmus, kuros tipizēta situācija vai notikums dod vārdu maz zināmam un mazpazīstamam objektam (Sviderskienė 2016: 243). Lidzīgi analizētas šā paša apgabala helonīmu vārdkopas, nodalot saprotamas motivācijas helonīmus no nosaukumiem, kuru nozīme un motivācija ne visai skaidra (Sviderskienė 2017), un sufiksāli atvasinātie helonīmi (Sviderskienė 2019). D. Sviderskiene analizējusi arī Utenas apriņķa Anīkšču rajona helonīmu motivāciju (Sviderskienė 2022). Semantikas izpētē bieži izmantota Aleksandra Vanaga (*Aleksandras Vanagas*) *Lietuviešu hidronīmu etimoloģijas vārdnīca* (1981), kurā skaidrota arī semantika — vairumam hidronīmu nozīme ir saistīta ar kādu raksturīgu pazīmi. Helonīmu sakarā svarīga ir A. Vanaga atziņa, ka ūdeņu nosaukumu sākotnējās nozīmes bijušas saistītas ne tik daudz ar pašu hidroobjektu īpašībām, kā ar upju un ezeru vidi raksturojošiem apelatīviem (Vanagas 1981: 104) un apelatīvu analizē var tikt izmantotas dažādas pieejas, taču svarīgākās no tām saistītas ar analīzi vārddarināšanas, cilmes un nozīmes aspektā (Turpat: 4).

Nedaudz atšķirīga pieeja, analizējot semantiskās opozīcijas Viļņas apgabala toponīmos, atrodama Pāvela Skorupas (*Pavel Skorupa*) darbos, kuros

¹ L. Biļķis plašāk skaidrojis arī helonīma jēdzienu, vietu toponīmijā un problemātisko raksturu (Bilkis 1997, 35–57).

aplūkoti gan apdzīvotu, gan neapdzīvotu vietu nosaukumi un opozīcijas analizētas semantiskajā, vārddarināšanas un sintaktiskās konstrukcijas (toponimiskajām vārdkopām) aspektā (Skorupa 2019), kā arī sniegta vispusīga analīze priekšstatiem par objekta novietojumu telpā (Skorupa 2021). Autors atzīst, ka joprojām aktualitāti nav zaudējuši pētījumi par to, kādi elementi ģeogrāfisko objektu nosaukumos rada pretēju semantisko nozīmi, kādas kategorijas veido šādi toponīmi, kādi lingvistiski vai ekstralingvistiski faktori noteikuši attiecīgu nosaukumu izcelsmi utt. (Turpat: 256).

Baltu hidronīmu un helonīmu pētījumi tikuši balstīti vietvārdu klasificēšanā primāros un sekundāros nosaukumos, sekundāros savukārt dalot atvasinātos, saliktos nosaukumos un vārdkopās. Šis iedalījums ir pamatā arī rakstā analizētajām semantiskajām pārmaiņām latviešu helonīmijā.

Pētījuma pamatā ir Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras (LĢIA) Vietvārdu datubāzes helonīmi. Atbilstoši datu avota specifikai² darbā analizēti tikai tie helonīmi, kuriem ir zināma objekta precīza atrašanās vieta un kuri ir saistīti ar dabā pastāvošiem objektiem. LĢIA Vietvārdu datubāzē ir pieejams objekta (purva) oficiālais nosaukums, kā arī tā paralēlie nosaukumi (datubāzē — „citi nosaukumi“), ja tādi pastāv. Analizējot helonīmus, izmantoti tikai oficiālie nosaukumi, paralēlos nosaukumus aplūkojot kā papildinformācijas avotu. Vietvārdu datubāzē nosaukums nav atveidots fonētiskajā transkripcijā, dažviet aiz nosaukuma norādīta divskaņa [uo] lietošana, un arī šajā rakstā avotā lietotā forma nav mainīta. Nosaukumi, kuros transkripcija kvadrātiekvās atrodas nevis aiz paskaidrojamā, bet aiz nosaukuma pēdējā vārda, piemēram, *Dīva dorza pūrs* [uo] Kombuļu pag., rakstā atstāti nemainītā veidā. Ja vietvārda transkripcija nav norādīta, bet nosaukums fonētiski nav skaidrs, iekavās aiz pārprotamā vārda tiek dots iespējamais transkripcijas variants, piemēram, *Pori* (*Puori*) Kalvenes pag. Ja analizējamā materiālā atrodami vairāki objekti ar vienādu nosaukumu, to skaits minēts iekavās aiz nosaukuma, piemēram, *Ezerpurvs* (2) Staburaga pag., Stradu pag. Analizējot helonīmu objektu (purvu) atrašanās vietu, ja vien iekavās aiz nosaukuma nav norādīts cits avots, piemēram, vietvārdu vārdnīcas, ir izmantota LĢIA Vietvārdu datubāzes sistēma un koordinātes. Ņemot vērā, ka darba

² LĢIA Vietvārdu datubāze ir elektroniski pieejams datu avots, kurā fiksēti nosaukumi pastāvošiem objektiem un, vadoties pēc izmaiņām vietvārdu objektos, tiek veikti papildinājumi un labojumi.

faktoloģiskais materiāls ataino aktuālo informāciju par objektiem un to nosaukumiem, analīze balstīta informācijā datu lejuplādes brīdī (14.08.2018.), lai pētījumā izmantotie dati būtu nemainīgi un savstarpēji salīdzināmi.

Sistematizējot visus LĢIA Vietvārdu datubāzē pieejamos helonīmus (2072 purvu nosaukumi), konstatēts, ka lielākā daļa no tiem (77 %) ir vārdkopas, otru lielāko grupu (12 %) veido salikteņi, atvasināto nosaukumu (5 %) un pirmatnīgo nosaukumu (5 %) īpatsvars ir neliels, neskaidri ir aptuveni 1 %. Daļa vārdkopu, salikteņu un pirmatnīgo helonīmu (izņemot neskaidros nosaukumus) kā semantisko pārmaiņu piemēri aplūkoti šajā rakstā.

2. Onimizēšanās process latviešu helonīmijā

Par semantiskajiem vārddarināšanas paņēmieniem uzskata onimizāciju, metaforu un metonīmiju, taču helonīmos biežāk novēroti onimizācijas gadījumi. Onimizācija ir samērā sens semantiskais vārddarināšanas paņēmieni jaunu vārdu veidošanai. Par tā spilgtāko izpausmi tiek uzskatīta dažādu īpašvārdu grupu rašanās (Vulāne 2013: 203).

Jēdziens *onimizācija* jeb *onimizēšanās* tiek skaidrots kā sugasvārda vai vārdkopas pārtapšana par īpašvārdu (VPSV 2007: 269). Piemēram, no apelatīva *līdums* ‘nolists tīrums, meža zeme’ (ME II: 477) radies helonīms *Līdums* Mežāres pag. Jāpiebilst, ka onimizēšanās joprojām ir samērā neskaidrs process, tiek diskutēts, vai tas daļēji nav atkarīgs no īpašvārda lietotāja (runātāja, rakstītāja) attiecīgā brīdī. Neskaidri ir paša procesa posmi, brīdis, kad onimizēšanās uzskatāma par pabeigtu. Zināmā mērā par onimizēšanās noslēgumu var uzskatīt sugasvārda rakstīšanu ar lielo sākumburtu, it īpaši, ja vārdkopās tas ir otrs vai trešais komponents, piemēram, helonīms *Trešā Paļts* Šķaunes pag., kurā nomenklatūras vārda rakstība ar lielo sākumburtu liecina, ka apelatīva *palts* ar nozīmi ‘peļķe, lāma, lietus straume’ (ME III: 63) variants *paļts* ir onimizējies un vairs netiek uztverts kā sugasvārds. Atšķirībā no gadījumiem, kad apelatīvs *ezers* pārtapis par īpašvārdu *Ezers* vai *upe* par onīmu *Upe*, apelatīvam *purvs* šādi nosaukumi LĢIA Vietvārdu datubāzē nav reģistrēti. Nav reģistrēti arī hiperonīma *purvs* variantu *purs*, *pūrs* un *pors* [uo] onimizēšanās gadījumi. Izņēmums ir nosaukums dsk. formā *Pori* Kalvenes pag. (visdrīzāk — *Puori*).

Vērojama arī tendence nosaukumam saglabāties, kad objekts ir mainījis savu statusu vai nosaukuma semantika jau zudusi, vai arī ir zināma tikai kāda konkrēta apvidus iedzīvotājiem.

Deminutīvdatvasinājumu iekļaušana onimizējušos nosaukumu grupā ir samērā neskaidra, un zināmu ieskatu problemātikā devusi L. Balode, analizējot vietvārdus, kuru struktūrā ietilpst ģeogrāfiskā apelatīva celms un deminutīvais sufikss, un norādot, ka ir iespējami gadījumi, kad deminutīvpiedēklis pievienots jau apelatīva līmenī un apelatīvs tikai vēlāk ir kļuvis par vietvārdu, šāds piemērs tad būtu uzskatāms par onimizēšanās gadījumu. Savukārt, ja deminutīvpiedēklis pievienots tikai topoderivatīvajā procesā, šāds gadījums nebūtu onimizēšanās (Balode 2005: 29). Šajā rakstā par onimizēšanās gadījumiem netiek uzskatīti tādi deminutīvdatvasinājumi kā, piemēram, helonīms *Lānīte* Dunalkas pag. (atvasināts no apelatīva *lāns*³ 'liels, necaurejams mežs' (ME II: 438), līdzīgs skaidrojums — 'liels, biezs jauktu koku mežs ar mitru augsni' (EH I: 728), kā arī *Lēlītis* Lejasciema pag., kurš, visticamāk, saistīts ar apelatīvu *lēlis* 'putns vārnas lielumā, pārsvarā lido vakara krēsļā, olas dēj un perē lielos sūnekļos' (ME II: 459; EH I: 737).

Ja salīdzina hidronīmu onimizēšanās gadījumus latviešu un lietuviešu valodā un aplūko apelatīva *upe* pārtapšanu par nosaukumu *Upe*, tad Lietuvā ir reģistrētas 10 upes ar nosaukumu *Upe*, bet Latvijā ir tikai viens šāds nosaukums. Onimizēšanās procesā vairāk ir iesaistītas dialektālās leksēmas (upju nosaukumiem — *urga*, *rūcis*, *valks*), un šīs īpatnības iemesls varētu būt tas, ka daļa dialektālo leksēmu ir zaudējušas savu apelatīvo nozīmi (Balode 2005: 27).

Līdzīga veida procesi ir vērojami arī helonīmiem. Analizējot pirmatnīgos desubstantīvos helonīmus, noskaidrots, ka no 85 zināmas nozīmes pirmatnīgajiem helonīmiem, onimizējoties apelatīvam, ir radušies 80 nosaukumi, no tiem 40 nosaukumi saistāmi **ar purvu un purvainu vietu apelatīvu onimizēšanos**. Šie nosaukumi, iekļaujot arī leksēmas, ar kurām tiek apzīmēti līdzīgi objekti, piemēram, *danga*, *lūžņa*, kā arī no morfoloģiskās derivācijas viedokļa sufiksālus derivātus, taču no toponīmiskās klasifikācijas viedokļa pirmatnīgus nosaukumus, ir:

- *Dangas* Viesītes pag.: *danga* 'zemes nogabals, kuru no trim pusēm apņēmis purvs vai ūdens', arī 'padziļinājumi, izbrauktas risas' (ME I: 437);

³ Par apelatīva *lāns* izcelsmi pastāv arī cits pieņēmums, kurš vedina domāt par iespējamo saistību ar Baltijas jūras somu valodām: ig. *laan* (*laas*, lib. *lōīts*) > latv. *lānis*, *lāns* (Boiko 1993: 12). Šajā gadījumā lībiešu ģeogrāfiskā apelatīva nozīme ir 'peļķe' (Turpat: 8).

- *Dugnas* Rubas pag.: *dugna*, varianti *dugņa*, *dūkņa* ‘staigna vieta’ (ME I: 524–525), ‘purvainā augsne zemās, avotainās vietās’ (EH I: 337);
- *Dūņajs* Malienas pag.: *dūņajs* ‘dūņaina vieta, dūņas’ (ME I: 528);
- *Lanka* Vecsaules pag., *Lankas* (2) Aizputes pag., Īvandes pag.: *lanka* ‘upes līcis, zema iegarena teritorija’ (ME II: 420);
- *Liekne* (2) Sakas pag., Ances pag., *Lieknes* Laidu pag.: *liekne* ‘bezgalīgs pļavu plašums pa visu upmalas līdzenumu’ (ME II: 495);
- *Līkšņa* Vecpiebalgas pag.: *līkšņa* ‘ezera gabals, kuram virsū pāraugusi pļava’ (ME II 487), kā arī cita nozīme ‘kritušu un nenovaktu koku apvidus’ (EH I: 749);
- *Lomi* Maļinovas pag.: (iespējams, *luomi*), pastāv vairāki skaidrojumi, piemēram, *luomens* ‘dūksnaina peļķe’ [žemaišu *luoma* ‘slīkšņa, zema vieta tīrumā’] (ME II: 527), Ciblā un Pildā reģistrēts apvidvārds *luoms* ‘šķūnī sakrauta labība’ (Braidaks 2007: 83), nozīmes ziņā ticams šķiet lietuvišu valodas apelatīvs *lomà* ‘grava, lāma, ieplaka, iedobe’ (Lie-La: 270);
- *Luksts* Tirzas pag.: ar leksēmu *luksts* parasti tiek apzīmētas zemas un mitras pļavas (ME II: 511), šai leksēmai ir sazarota polisēmija, un LĢIA Vietvārdu datubāzes materiālā ir atrodami arī citi toponīmi (t. sk. helonīmi), kuru sastāvā ietilpst apelatīvs *luksts*; sal. Kovaļevska 1997: 138 *Luksta pūrs* Asūnes pag., radies, aizaugot ezeram;
- *Lūžņas* Elkšņu pag.: onimizēties mežu un krūmāju nomenklatūras vārds *lūžņa* ‘brikšņains, pielauzts mežs’ (Rapa 2013: 47);
- *Nīdrojs* [uo] Izvaltas pag.: *nīdrojs* ‘niedru audze’ (Kovaļevska 1997: 141; Bērkalns 2007: 325);
- *Paļtes* Kalniešu pag.: *palts* ar nozīmi ‘peļķe, lietusūdens straume’ (ME III: 63), apelatīvs īslaicīgi mitras, purvainas vietas apzīmēšanai; sal. Kovaļevska 1997: 141 purvs Kalniešu pag., kas ir mazi dīķīši, veca ezera paliekas;
- *Pempis* Tārgales pag.: viena no apelatīva *pempis* nozīmēm ir ‘vircas bedre’ (ME III: 199); sal. arī lībiešu val. *pe'mp* ‘ar ūdeni pārklāts purvs’ (Kettunen 1938: 280);
- *Plocis* [uo] Rumbas pag. (3), *Ploči* (visdrīzāk — *pluoči*) Ģibuļu pag.: ar purvāju apelatīvu *plocis* tiek apzīmēti nelielu purvainu vietu nosaukumi (Rapa 2013: 53);
- *Pori* (visdrīzāk — *puori*) Kalvenes pag.: leksēmas *purvs* dialektāls variants *puors*;

- *Posums* (visdrīzāk — *puosums*) Alsungas nov.: *puosums* tiek uzskatīts par kursismu ar nozīmi 'līdums' (Hirša 1987: 61), ar apelatīvu *posums* parasti apzīmē līduma zaru un koku sakņu nokopšanu (Rapa 2013: 49);
- *Pūlis* Sakas pag.: ar *pūli* parasti apzīmē lauku pēc tā nokopšanas un atstāšanas papuvē (Rapa 2013: 50);
- *Rāvājs* Babītes pag.: *rāvājs* 'platība, teritorija, kur ir zemas, purvainas vietas', *rāva* 'sarkanīgi brūns purva ūdens ar paaugstinātu dzelzs saturu' (LLVV 62: 557);
- *Sliksnis* Straupes pag.: apelatīva *sliksnis* variants *slišķņa* 'slapja, purvainā vieta', 'bieza cieši saaugušu ūdensaugu kārta, kas klāj ūdens virsu' (LLVV 71: 588–589);
- *Sokle* (iespējams, *suokle*) Klintaines pag.: apelatīvs *sokle* (arī *suoklis*) Kalncempju izloksnē nozīmē 'mitra, zema vieta, kur aug grīslis' (Balode 2000: 100);
- *Teireļs* Pušas pag., *Tīrelis* (9) Annenieku pag., Ģibuļu pag., Kurmāles pag., Pelču pag., Plāņu pag., Rumbas pag., Skrundas pag., Zalves pag., Zvārdes pag.: šo nosaukumu apelatīviskā nozīme ir 'purvs, purvājs, tundra, tuksnesīgs vai mežonīgs apvidus'. Iespējams, ka vārds *tīrelis* ir vecs deminutīvs (Karulis II 1992: 410). Mūsdienās apelatīva *tīrelis* nozīme ir 'augstais purvs, klāja, purvainā teritorija' (LLVV 72: 549), bet sal. Kovaļevska 1997: 146 *Teirieļs (-lis)* (3) 'aizaudzis purvs Ūdrišu pag.', 'purvs Aulejas pag. nosusināta ezera vietā, aizaudzis krūmiem', 'purvs Izvaltas pag., aizaudzis'.
- *Tīrs* Dunikas pag.: par leksēmas *tīrs* izcelsmi pastāv vairāki pieņēmumi, tāpēc desubstantīvo helonīmu grupā nosaukums *Tīrs* ierindojams tikai nosacīti. Ar šo vārdu retumis ir tikusi apzīmēta 'tīra, klāja vieta' (Karulis II 1992: 413);
- *Tīrulis* Rudbāržu pag.: apvidvārds, apelatīvs *tīrulis* tiek salīdzināts ar lietuviešu *týruliai* ar nozīmi 'liels un dziļš purvs' (ME IV: 204).

16 nosaukumi (to lielākā daļa no morfoloģiskās derivācijas viedokļa ir sufiksāli derivāti) tieši vai netieši **saistīti ar mežu, tā augšanas u. c. apstākļiem:**

- *Briuklojs* [uo] Asūnes pag.: *bryuklōjs* 'vieta, kur aug brūklenes' (Bērzkalns 2007: 87); sal. Kovaļevska 1997: 130 *Briuklojs* [*Bryukluojs*] 'bij. sūnu purvs Asūnes pag.';

- *Cērpiens* Laidu pag.: leksēma *cērps* Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīcā tiek skaidrota kā ‘cinis’, turpat arī apelaatīvi *cērpājs* un *cērpiens* (ME I: 378);
- *Degums* Malienas pag.: *degums* pieder pie apelaatīviem, ar kuriem parasti tiek apzīmēta cilvēka darbības ietekme uz vidi, ar apelaatīvu *degums* var tikt apzīmēts gan lūdums, gan izdedzis mežs (ME I: 452);
- *Eglieni* Rucavas pag.: *egliens* ir apelaatīva *eglājs* apvidus variants, leksikā pastāv arī *egliena*, *egliene* un *eglaine* (LLVV 2: 475);
- *Kārklājs* Engures pag.: *kārklājs* ‘kārklu audze, kārkliem apaugusi vieta’ (LLVV 4: 165);
- *Kulises* Jaungulbenes pag.: mežsaimniecības terminoloģijā pastāv termins *kulise* ar nozīmi ‘meža josla starp divām kailcirtes cismām’ (Bisenieks 2005);
- *Lūdums* Mežāres pag.: *lūdums* ‘nolīsts tīrums, meža zeme’ (ME II: 477);
- *Ozolājs* Stelpes pag.: *ozolājs* ‘ozolu audze, ar ozoliem apaugusi vieta’ (LLVV 61: 76);
- *Sūnāklis* (2) Neretas pag., Saukas pag., Inešu pag., *Sūneklis*: apelaatīvu *sūneklis* un *sūnāklis* nozīme — ‘purvains mežs’ (ME III: 1133); sal. Kovaļevska 1997: 144 *Siunoklis* [*Syunuoklis*] (3) ‘purvs Asūnes pag., ap 10 ha’, ‘bij, purvs Aulejas pag., patukšs, ganīti lopi’, ‘purvs Aulejas pag.’;
- *Vērājs* Olaines pag.: *vērājs* ‘mežains apvidus’ (ME IV: 561);

18 onimizējušos apelaatīvu **izcelsme saistāma ar citiem dabas objektiem vai to atrašanās vietu:**

- *Akate* Saunas pag.: *akate* ‘ar ūdeni pildīta bedre purvā, bieži aizaugusi ar sūnām’ (ME I: 62);
- *Aizpūre* Bebreņu pag.: leksēmas *aizpurve* ‘vieta aiz purva’ (ME I: 45) dialektāls variants;
- *Aizupe* Nīcas pag.: *aizupe* ‘vieta viņpus upes’ (ME I: 58);
- *Grebis* Zentenes pag.: pazemināta reljefa apelaatīvs *grebis*, kuram ir papildnozīme ‘mitrs’. Atšķirībā no purva ar šo apelaatīvu nosauktajā padziļinājumā ūdens uzkrāšanās notiek tikai lietus laikā (Rapa 2013: 42). Vietvārdu ar sakni *greb-* Latvijā ir samērā daudz, daļa no tiem ir lokalizēta Kurzemē (Laumane 2004: 236);
- *Sāris* Lēdurgas pag.: lībiešu val. apelaatīvs *sāris* ‘strausts’ (Endzelīns 1980: 193), arī ‘sala, paugurs’ (Kagaine 2004: 52);

- *Šauri* Skaistas pag.: apelatīvs *šauras* ‘šaura vieta starp ezera krastiem (upes ieteka vai izteka)’ (EH II: 622); sal. Kovaļevska 1997: 145 *Šauri* ‘purviņš, krūmājs Skaistas pag. Ornicānos, šaurā, garenā ieplakā’.

Nosaukumi ar faunas un floras semantiku:

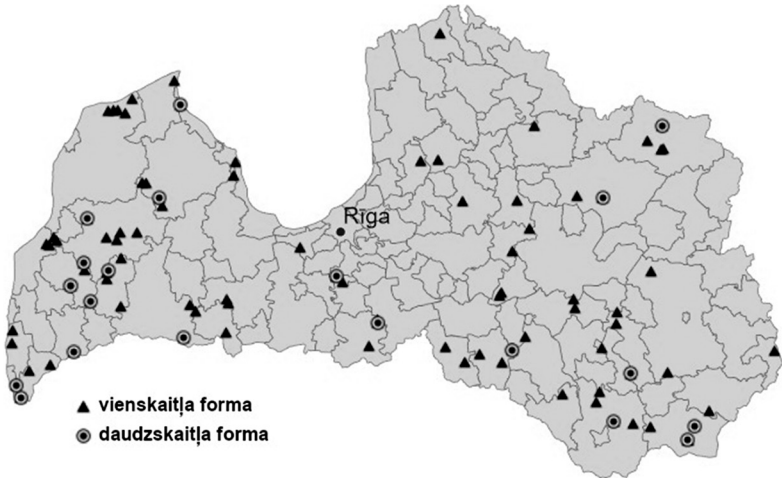
- *Bērži* Olaines pag.: salīdzināts ar liet. *béržas* ‘bērzs’, dsk. *béržai* (ME I: 292);
- *Krūklis* Mazsalacas pag.: apelatīvs *krūklis* ar nozīmi ‘pabērzu dzimtas krūms’ (LLVV 4: 447);
- *Vilks* Sausnējas pag.: LĢIA Vietvārdu datubāzē atrodams tikai viens no faunas apelatīva radies primārais helonīms *Vilks*, taču sekundāro helonīmu grupā ir 21 nosaukums ar apelatīva *vilks* vai tā deminutīvformas *vilciņš* sakni *vilk-/vilc-*.

Ar purvu semantiku šķietami nesaistītas leksēmas:

- *Balziens* Annenieku pag.: *balziens* ‘šķērskoks, kas savieno ragavu slieču pretējās mietnes’ (ME I: 260–261);
- *Dambji* Mārkalnes pag.: *dambis* ‘hidrotehniska būve tekoša ūdens aizturēšanai un tā līmeņa celšanai; aizsprosts’ (LLVV 2: 248), citi pieņēmumi — viensēta *Dambji* > purvs *Dambji*; *Dambja purvs* > purvs *Dambji*;
- *Krumslis* Sakas pag.: *krumslis* ‘pirksta locītava, kājas potīte’ (LLVV 4: 448);
- *Paiseklis* Mētrienas pag.: *paiseklis* ‘linu vai kaņepāju mīstīšanas rīks’ (ME III: 34);
- *Peizums* Salas pag.: *peizums* ‘daudzums, pārpilnība’ (ME III: 193);
- *Pokovs* Gaigalavas pag.: apelatīva *pakavs* dialektāla forma (raksturīga Latgales izloksnēm);
- *Pūtelis* Ģibuļu pag.: *pūtelis* ‘ēdiens, ko gatavo no piena un auzām, miežiem, rudziem, kviešiem, zirņiem, kā arī pupām’ (ME III: 453);
- *Rācenājs* Alsviķu pag.: *rācenājs* ‘rāceņu lauks, vieta, kur aug rāceņi’ (ME III: 494; LLVV 62: 490);
- *Vecenes* Nīcas pag.: nosaukuma izcelsme neskaidra.

Pirmatnīgo nosaukumu grupā nosacīti iekļauti arī nosaukumi, kuru pamatā ir citvalodu apelatīvi un kuri, domājams, uzskatāmi par onimīzēšanās gadījumiem, taču to nozīme nav meklējama latviešu valodā:

- Ar lietuviešu valodas apelatīviem, iespējams, saistāmi helonīmi *Ķirba* Rucavas pag. (*ķirba* ‘muklājs’ (Lie-La: 228)) un *Ļiuns* Kalupes pag. (*liūnas* ‘slikšņa, dūksnājs, staignājs, muklājs, dumbrajš’ (Lie-La: 269));

1. attēls. Pirmatnīgo helonīmu izplatība Latvijā (veidojusi autore, izmantojot ArcGIS online programmu, Envirotech datu slāņus, LĢIA datus).

- No slāvu valodu apelaatīviem cēlušies nosaukumi *Amšara* Stabulnieku pag. (*amšar* ‘ar sūnām apaugusi vieta, purvs’ (Bilkis 2008: 157); baltkrievu val. pastāv apelaatīvs *амуара* ‘sūnu purvs’ (Ābola 2010: 22)); sal. Kovaļevska 1997: 128 *Amšara* (3), arī *Mšarina*, purvs Kastuļinas pag., bij. purvs Piedrujas pag., no tā ņemta kūdra, arī *Imšara*, *Mšara*, ‘bij. sūnu purvs Piedrujas pag., dzērvenes augs, tagad nosusināts’; *Amšarina* ‘purvs Grāveru pag., augs vaivariņi, zilenes, papardes’; bkr. *амиарына* ‘sūnu purvs, zema vieta, kur aug sūnas’. Slāviski helonīmi ir arī *Mohs* Biķernieku pag. (apelaatīvs *мох* ‘sūna, sūnas’ (Lopatins 2005: 412)), *Paromba* Vaboles pag. (poļu val. *paręba* ‘lielāks izcirtums’ (EH II: 166; LVV III: 143)), *Rošča* Zaļesjes pag. (apelaatīvs *poуca* ‘birzs, birtala’ (Lopatins 2005: 793)).

1. attēlā rādīta pirmatnīgo helonīmu izplatība Latvijā. Par pirmatnīgu nosaukumu šajā rakstā tiek uzskatīts arī īpašvārds dsk. formā. Pirmatnīgo helonīmu skaits Ziemeļvidzemē un Austrumlatgalē ir mazāks, dsk. formas vērojamas galvenokārt Kurzemē un Latgales dienviddaļā, tomēr šo formu teritoriālo īpatnību iemeslu noteikšanai nepieciešama papildu izpēte.

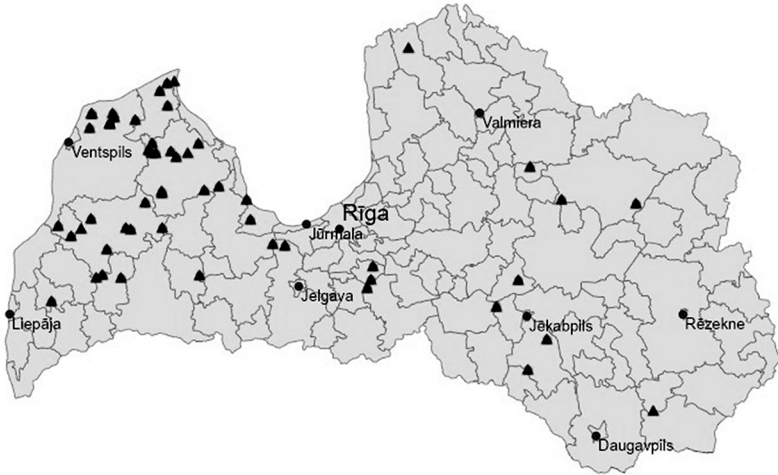
Nozīmes ziņā šajā rakstā netiek aplūkoti atvasinātie helonīmi (101 nosaukums), jo to semantika ir krietni sazarotāka — gan tā, kuru sniedz

motivētārvārds, gan nozīme, kas piemīt vārddarinātājam afiksam, kā arī derivatīvā nozīme jeb nozīme, ko atvasinājumam piešķir vārddarināšanas afikss (VPSV: 85). Savā ziņā iespējams runāt vēl arī par ceturto nozīmi, kuru noskaidrot iespējams vien tad, ja ir saglabājušās liecības par nosaukuma izvēles motivāciju no tiešajiem vietas nosaukuma darinājumiem. Tādējādi, piemēram, atvasinātā helonīma *Avotene* Zvārdes pag. motivācija var būt saistīta gan ar fiziogēogrāfisku objektu (avots), gan ar uzvārdu, gan arī mājvārdu vai kādu citu toponīmu. Milēnbaha–Endzelīna vārdnīcā atrodams arī šāds leksēmas *avotene* nozīmes skaidrojums — ‘avotzāle *Catabrosa aquatica*’ (ME I: 233). Var secināt, ka vietvārdu formālais iedalījums semantiskajās grupās „pēc auga nosaukuma“, „pēc dzīvnieka nosaukuma“ u. c. dažkārt neatspoguļo nosaukuma rašanās tiešo motivāciju.

Tikai nosacīti var pieņemt, ka arī salikteņi, ja to komponenti ir fiziogēogrāfiski apelatīvi un izcelsme nav saistīta ar kādu citu toponīmu, būtu uzskatāmi par onimizēšanās gadījumiem. Tādi nosaukumi ir, piemēram, *Dzirlejas* Balgales pag., *Ezerīnpurvs* Drustu pag., *Ezerpurvs* (2) Staburaga pag., *Stradu* pag., *Kalnīpurvs* Valdgales pag., *Klāņpurvs* Tārgales pag., *Pūņpurvs* Valdgales pag., *Undžavliekņa* Dundagas pag. u. c. Minētajos vietvārdos salikteņa otrs komponents lietots nomenklatūras vārda funkcijā. No 204 salikteņiem 54 nosaukumiem to pirmais komponents ir oikonīms, antroponīms, kā arī nenoskaidrotas izcelsmes vārds. Pārējie helonīmi, izņemot nosaukumus, kuros vērojams metaforisks nozīmes pārnēsums, varētu tikt uzskatīti par onimizēšanās gadījumiem. Lielākajā daļā salikteņu (piemēram, *Klāņpurvs* Tārgales pag., *Plančpurvs* Staiceles pag., *Pūņpurvs* Valdgales pag., *Tīreļpurvs* Remtes pag.) abi komponenti atbilst purvu un purvainu vietu nomenklatūras vārda statusam. Pastāv uzskats, ka kādreizējā nomenklatūras vārda iekļaušanās toponīma sastāvā tomēr būtu jāuzskata par specifisku onimizēšanās gadījumu (Balode 2005: 32).

2. attēlā rādīta izplatība helonīmu salikteņiem, kuru abi komponenti ir nomenklatūras vārdi vai fiziogēogrāfiski apelatīvi, un tā galvenokārt saistāma ar Ziemeļkurzemi — lībiskā dialekta Kurzemes izlokšņu apgabalu, kurā daudz aktīvāk nekā citur tikuši veidoti latviešu helonīmu salikteņi (par to plašāk sk. Rudzīte 2005: 63), kas arī nosaka salikteņu veidošanas produktivitāti šajā reģionā.

Pārējā Latvijas daļā substantīva konstrukciju salikteņi sastopami retāk, bet Latgales dienvidaustrumu daļā un gar Latvijas dienvidu robežu šis

2. attēls. Toponīmisko salikteņu, kuru abi komponenti ir nomenklatūras vārdi vai fiziogēogrāfiski apelaatīvi, izplatība (veidojusi autore, izmantojot ArcGIS online programmu, Envirotech datu slāņus, LĢIA datus).

helonīmu vārddarināšanas paņēmiens analizētajā materiālā nav novērots gandrīz nemaz.

Joprojām neskaidrs ir jautājums, vai par onimizēšanās gadījumiem uzskatāmas vārdkopas, kurās kā otrs komponents lietots nomenklatūras vārds, bet pirmais komponents ir kāds no purvu vai purvāju apelaatīviem: *Dumbļa pors* [uo] Elkšņu pag., *Lanciņu purvs* Kabiles pag., *Lankuča tīrs* Rucavas pag., *Lukstu purvs* Jaunpiebalgas pag., *Lukstu pļavas* (2) Drustu pag., Krapes pag., *Paltu purvs* Bārtas pag., *Palšu pors* Jumurdas pag., *Peisa pūrs* (2) Baltinavas nov., *Peizas purvs* Aizputes pag., *Pelces purvs* Saulkrastu pag., *Pelšu purvs* Vecumnieku pag., *Ploču purvs* [uo] (2) Vērgales pag., *Popāju* (visdrīzāk — *Puopāju*) tīrelis Olaines pag., *Pūņu purvs* Raiskuma pag., *Sūnākļa pūrs* Beberenes pag., *Tīreļa purvs* (2) Īvandes pag., Skrundas pag., *Tīreļu purvs* Apes pag. Samērā bieži kā ģenitīva vārdkopu pirmais komponents ticis lietots arī cits fiziogēogrāfisks apelaatīvs: *Ezera pope* (visdrīzāk — *puope*) Lielauces pag., *Ezera purvs* (5) Apes pag., Bārbeles pag., Sausnējas pag., Valmieras pag., Valles pag., *Kalna pors* Staiceles pag., *Kalna purvs* Gaujienas pag., *Kalvas purvs* Šķēdes pag., *Kāpu purvs* Tārgales pag., *Salas purvs* (3) Galgauskas pag., Ļaudonas pag., Stalbes pag., *Salu pors* Saukas pag., *Salu purvs* Viesītes

pag., *Strauta pors* [uo] Nīkrāces pag., *Upes purvs* Dzelzavas pag. un *Urgas purvs* Lodes pag. Šiem nosaukumiem vārdkopas pirmais komponents nereti ir kāds noteiktā teritorijā labi pazīstams un zināms objekts, kuru nav nepieciešams tuvāk paskaidrot, un nosaukuma pirmais komponents ir onimizējis. Zināmā mērā uz šo grupu attiecināmi arī nosaukumi *Aizpeisas purvs* Ošupes pag. un *Aizpuru purvs* Aizkraukles pag. Nomenklatūras vārda kā vārdkopas pirmā komponenta lietojums ir ticis aplūkots jau Georga Ģeruļa darbā *Senprūšu vietvārdi*, kurā autors, aprakstot baltu vietvārdu darināšanas īpatnības, ir atzīmējis, ka tādos vietvārdos kā *Linu- ezars*, *Dzelves- purvs* locījuma salikteņi ir sastopami visai bieži, taču diez vai tie dēvējami par pilnvērtīgiem nosaukumiem. Tie tiek lietoti gadījumos, kad trūkst konkrēta nosaukuma vai arī tas jau ir aizmirsies, un to galvenā pazīme ir tā, ka tie nav stingri noteikti. Ja šie nosaukumi kādu apstākļu dēļ saglabā esošo formu tā, ka vairs nav aizstājami ar citiem variantiem, tad arī turpmāk tie būtu uzskatāmi par tādiem locījumu salikteņiem kā, piemēram, lietuviešu val. *Girių laukas*. Vairumā gadījumu šādi nosaukumi tomēr kļūst par celma salikteņiem vai arī par nosaukumu saīsinātajām formām (*Kurznamen*), taču tas, pie kādiem nosacījumiem saglabājas locījuma saliktenis vai arī norisinās pārejas process uz saīsināto formu — vēl ir pētāms jautājums. Aprakstot pārejas procesu, G. Ģerulis norādījis, ka ne visi divcelmu vietvārdi noteikti kļūst par viencelma formām (kā, piemēram, prūšu vietvārds *Willekaym* > *Willen*), vērā ņemama ir arī vietvārda izcelsme (Gerullis 1922: 244–246).

Latvijas helonīmijā samērā bieži vērojama ģenitīva vārdkopu pārtapšana par salikteņiem un pat par pirmatnīgajiem nosaukumiem: *Tīrs purvs* > *Tīrspurvs* > *Tīrs* Dunikas pag. (oficiālais nosaukums LĢIA Vietvārdu datubāzē). Pastāv arī ģenitīva vārdkopu veidošanas tendence, piemēram, *Dziļūksnis* > *Dziļūksņa purvs* Amatas pag., un tā pārsvarā saistāma ar Vidzemi un Latgali.

Salīdzinot analizētā materiāla helonīmu oficiālos nosaukumus ar to paralēlajām formām (LĢIA Vietvārdu datubāzē — *citi nosaukumi*), tika noskaidrots, ka no 2072 nosaukumiem 133 helonīmiem pastāv arī cita nosaukuma forma (vārdkopa, saliktenis, atvasināts vai pirmatnīgs nosaukums). Ģenitīva vārdkopu pārtapšana par salikteņiem, kā arī atvasinātiem vai pirmatnīgiem nosaukumiem (nosacīti pieņemot, ka oficiālais nosaukums ir salīdzinoši jaunāks par citiem nosaukumiem), tika novērota lielākā daudzumā gadījumu (91 nosaukums) nekā pretējais process (42 nosaukumi).

3. Transtoponimizēšanās jeb vietvārda kategorijas maiņas process

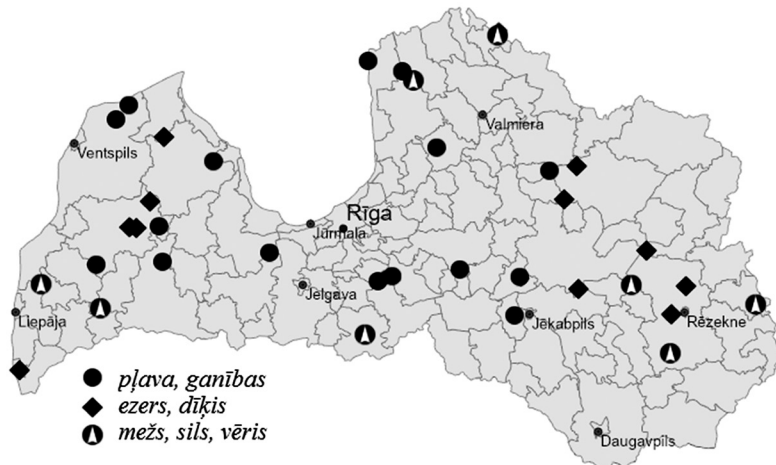
Transtoponimizēšanās jeb transtoponimizācija ir nozīmes pārnēsuma process, kurš tiek skaidrots kā vienas kategorijas īpašvārda pārtapšana par citas kategorijas īpašvārdu, piemēram, upes nosaukums (hidronīms) *Venta* > govsvārds (zoonīms) *Venta*. Uz vietvārdiem ir attiecināma transtoponimizēšanās jeb transtoponimizācija — transtoponimizācijas paveids, kurš saistīts ar vienas kategorijas vietvārda pārtapšanu par citas kategorijas vietvārdu, piemēram, *Auce* (upe) > *Auce* (pilsēta), dažos gadījumos šis process tiek saistīts ar jauna vietvārda darināšanu no citas kategorijas vietvārda, piemēram, *Rūja* > *Rūjiena* (VPSV: 409).

Helonīmu transtoponimizēšanās visbiežāk saistāma ar paša objekta vēsturiskajām izmaiņām. Rakstā aplūkotajiem helonīmiem transtoponimizēšanās būtu attiecināma uz salikteņu un vārdkopu otrā komponenta neatbilstību helonīmu grupai, respektīvi, ja otrais komponents ir nomenklatūras vārds, kurš skaidri norāda uz piederību pie citas vietvārdu kategorijas, piemēram, *Auzezers* Rendas pag., *Lapupe* Variņu pag. Nosaukumi, kuros, iespējams, vērojams metaforisks nozīmes pārnēsums (piemēram, *Govspēda* Ķekavas pag.), šajā rakstā netiek saistīti ar transtoponimizēšanos.

Salikteņos kā otri komponenti, kuri norāda uz piederību citai toponīmiskai kategorijai, ir sastopami šādi nomenklatūras vārdi: *dīķis*, *druva*, *ezers*, *pļava*, *rūcis*, *sala*, *sēklis*, *upe*, *valks*, *vīga*, *vads* un *vada*. Netiek aplūkoti apelaīvi, kuri tieši neatbilst purvu un purvainu vietu nomenklatūras vārdu grupai (piemēram, *cirte*, *posums* [uo]), taču pēc semantikas un lietojuma biežuma tomēr saistīti ar helonīmiem. Salikteņu adjektīva konstrukcijās kā otrs komponents ir ticis lietots arī apelaīvs *avots* un *lauks* (*Baltavots* [uo] Sausnējas pag., *Dižlauks* Sakas pag.).

Vārdkopās biežāk lietotie citas vietvārdu kategorijas apelaīvi ir *ezers*, *pļava*, *mežs*, *dīķis*, *sils*, *sala*. Pa vienam lietojumam ir šādiem apelaīviem: *kolka*, *vēris*, *skanste*, *ganības*, *klajums*, *birze*.

Aplūkotajos piemēros vietvārda nomenklatūras vārda nozīme neatbilst apzīmējamajam objektam, tādējādi rodas pamatots jautājums par šīs parādības rašanās cēloņiem. Dažreiz skaidrojums ir vienkāršs, piemēram, *pļava* nosaukta strauta vārdā, kurš šķērso *pļavu* (Balode 2005: 29). Līdzīgs skaidrojums varētu būt arī helonīmiem *Baltavots* Sausnējas pag. un *Vilkarūcis* Vectilžas

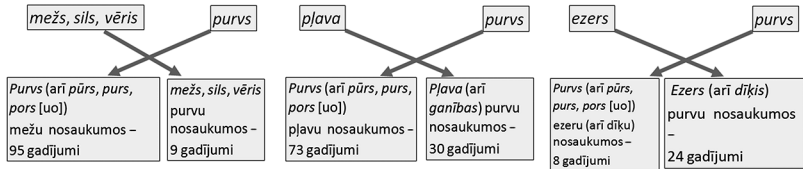

3. attēls. Helonīmos biežāk sastopamo citas toponīmiskās kategorijas nomenklatūras vārdu izplatība (veidojusi autore, izmantojot ArcGIS online programmu, Envirotech datu slāņus, LĢIA datus).

pag., tomēr lielākā daļa transtoponimizēšanās gadījumu, šķiet, saistāmi ar pārmaiņām, kuras laika gaitā skārušas pašu objektu.

Helonīmu, kuru saliktena vai vārdkopas otrais komponents ir kāds no apelaatīviem *ezers, dīķis, pļava, ganības, mežs, sils, vēris* un kurš norāda uz piederību pie citas vietvārdu kategorijas, izplatība rādīta 3. attēlā. Var secināt, ka helonīmos, kuros nomenklatūras vārds nav saistīts ar purvu semantiku, kā otrs komponents dominē hiperonīms *pļava*. Savukārt apelaatīvi *mežs, sils, vēris* sastopami samērā maz.

Transtoponimizējušies vietvārdi, kā redzams 3. att., samērā vienmērīgi sastopami daudzviet Latvijā, un, domājams, turpmākos pētījumos būtu vēlams padziļināti analizēt šādus helonīmus kā vietu nosaukumus, kuri sākotnēji (taču ne vienmēr) bijuši saistīti ar objekta pazīmēm, bet laika gaitā, mainoties arī pašiem objektiem, to sākotnējā nozīme izbalējusi, vietvārdiem kļūstot par prototipiskākiem īpašvārdiem, kas nosauc konkrētu vietu, kura zināma vien ierobežotam tuvumā dzīvojošu cilvēku lokam. Lauksaimniecībā izmantojamo mitrāko zemes nogabalu (tāpat kā pļavu un mežu) nosaukumu bieža maiņa varētu traucēt un radīt pārpratumus ikdienas saziņā un saimniekošanā, tādējādi kļūst saprotami iemesli, kādēļ, dabas vai cilvēku darbības ietekmē mainoties objekta kategorijai (purvs, pļava vai mežs), nosaukums mēdz saglabāties nemainītā formā.

4. attēls. Apelātīvi purvs, ezers, pļava un mežs citu toponīmisko kategoriju vietvārdos (LĢIA dati).

Transtoponimizācijas process ir attiecināms arī uz citām vietvārdu kategorijām, tāpēc darba autorei šķita lietderīgi šajā aspektā aplūkot arī tādas toponīmu grupas kā ezeru nosaukumus jeb limnonīmus, mežu nosaukumus jeb drimonīmus un pļavu nosaukumus jeb agroonīmus. Hiperonīmi *ezers* un *pļava* ir analizētajā helonīmu materiālā visbiežāk lietotie ar purvu semantiku nesaistītie nomenklatūras vārdi, hiperonīms *mežs*, tā paveida apzīmējumi (*sils*, *vēris*), veidojot salikteņus un vārdkopas, arī sastopami kā nomenklatūras vārdi. Ņemot vērā to, ka dabā robeža starp purvu, pārpurvojušos mežu vai pļavu bieži vien mēdz būt mainīga un nenoteikta, kā arī paša objekta pārmaiņas (piemēram, ezers > aizaudzis ezers > purvs), helonīmu, drimonīmu un agroonīmu pētniecība un analīze, domājams, būtu jāveic kompleksi, pēc vajadzības izcelsmes precizēšanai izmantojot arī limnonīmus. Kompleksas analīzes izmantošana būtu noderīga arī transtoponimizēšanās procesu izpētē. Kas līdzīgs ticis ievērots, piemēram, ģeogrāfes Otilijas Kovaļevskas darbā par bijušo Krāslavas rajonu, kur vienā sadaļā aplūkoti purvi, pļavas, ganības, tūrumi (Kovaļevska 1997, 128–149).

Vallija Dambe darbā par Blīdenes vietvārdiem apraksta līdzīgus procesus Blīdenes novada pļavu vārdos, kuri vairs pļavas neapzīmē, to vietā atrodami citi dabas objekti, turklāt starp pļavu vārdiem var atrast dažādus salikteņus, kas norāda, ka senatnē tur pļavu nemaz nav bijis, piemēram, salikteņi ar vārdu *-dīķis* (Dambe 2012a: 31). Mitrākos mežus Blīdenes novadā mēdz saukt par purviem, taču arī pāris lielas pļavas ir nosauktas parasti purviem dodamos vārdos (Dambe 2012a: 34–36).

Kā liecina vietvārdos lietotie citas toponīmiskās kategorijas nomenklatūras vārdi (skat. 4. att.), transtoponimizēšanās gadījumi ir samērā bieži sastopami gan purvu, gan ezeru, gan pļavu, gan arī mežu nosaukumos.

Mežu un pļavu nosaukumos⁴ leksēma *purvs* (arī *pūrs*, *purs* un *pors* [uo]) tikusi izmantota ievērojami biežāk, nekā helonīmos lietotās leksēmas *mežs*

⁴ Šeit aplūkoti visi LĢIA Vietvārdu datubāzē pieejamie mežu un pļavu nosaukumi.

(arī *sils* un *vēris*) un *plava* (arī *ganības*). Savukārt ezeru un purvu nosaukumos⁵ ir vērojama pretēja tendence — *ezers* (arī *diķis*) purvu nosaukumos atrodams 24 gadījumos, bet *purvs* ezeru nosaukumos sastopams tikai 8 gadījumos.

4. Metaforiskie nosaukumi latviešu helonīmijā

Par semantiskajiem vārddarināšanas paņēmieniem uzskata arī metaforu un metonīmiju, taču ne visi metaforiska nozīmes pārnese rezultātā radušies helonīmi ir droši ierindojami šajā grupā, jo ne vienmēr ir skaidri nosakāmas robežas starp tiešo vai pārnesto nozīmi.

Metaforiskie nosaukumi ir saistāmi ar semantisko vārddarināšanas paņēmieni, kuru izmanto, lai kādai vietai veidotu nosaukumu, vadoties no līdzības pēc izskata, krāsas, stāvokļa, funkcijas un citām pazīmēm. Latviešu un baltu toponīmijā šis paņēmiens ir salīdzinoši maz pētīts (Balode 2012: 9).

Metaforisks nozīmes pārnese attiecināms uz helonīmiem *Labais purvs* Salas pag. un *Trakais purvs* Valkas pag. Purvu nosaukumu *Saltais purvs* Leimaņu pag., *Sapujušais pors* Kabiles pag., *Siltais pūrs* Žīguru pag. un *Siltie pūriņi* Žīguru pag. motivācijas pamatā varētu būt arī kādas ārēji uztveramas pazīmes. Vārdkopās kā pirmais komponents bieži ticis lietots krāsas apzīmējums, taču dažos gadījumos (piemēram, *Mellais purvs* (2) Lielauces pag., *Zvārdes pag.*, *Melnais lieknis* Zvārdes pag., *Melnais purvs* (9) Alsungas nov., *Apes pag.*, *Drustu pag.*, *Grobiņas pag.*, *Grundzāles pag.*, *Kazdangas pag.*, *Salas pag.*, *Vecsaules pag.*, *Vīrešu pag.*) nav vienkārši nosakāms, vai vārdkopā krāsas nosaukums ticis izmantots kā metaforisks pārnese. Pastāv iespēja, it īpaši nosaukumiem, kuros pieminēta zilā un baltā krāsa, ka nosaukuma izvēli noteicis purva ainavā dominējošais krāsu tonis, piemēram, kāda auga ziedēšanas laikā. Lielākā daļa no vārdkopās lietotajiem otriem komponentiem, kas nav helonīmu nomenklatūras vārdi, domājams, nav ar metaforisku nozīmes pārnese, jo *ezers*, *mežs*, *plava*, *sils*, *birze*, *ganības* var apzīmēt arī purvu kā samērā mainīgu dabas objektu.

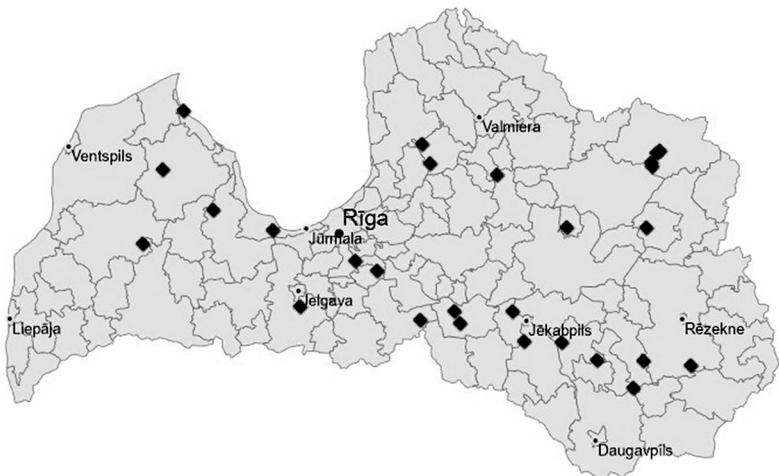
Nosaukumi *Govspēda* Ķekavas pag. un *Āžmugura* Ilzenes pag. varētu būt radušies metaforiska nozīmes pārnese rezultātā. Toponīmiskajā leksikā pastāv arī apelaatīvs *pēda*, ar kuru apzīmē nelielus reljefa pazeminājumus (LLVV VI₁: 582), un apelaatīvs *mugura* reljefa paaugstinājumu, to augšējās

⁵ Šeit aplūkoti visi LĢIA Vietvārdu datubāzē pieejamie ezeru un purvu nosaukumi.

daļas apzīmēšanai (ME II 661), kā arī apelaatīvs *aste*, kuru parasti lieto kāda dabas objekta (parasti pļavas) šauras un iegarenas daļas apzīmēšanai (Rapa 2013: 28). Ņemot vērā grūti nosakāmās robežas starp metaforu un metonīmi (nozīmes pārnēsumu uz savstarpējās sakarības pamata) un pašu objektu mainību laika gaitā, nedaudzie iespējamie metonīmiskie helonīmi pētījumā netika atsevišķi izdalīti.

Salīdzinoši lielāka un drošāk nosakāma metaforisko helonīmu daļa ir ar mitoloģiskajiem priekšstatiem saistīti nosaukumi, galvenokārt ģenitīva vārdkopas, tādēļ šī helonīmu daļa ir analizēta plašāk. Ņemot vērā lielo ģenitīva vārdkopu daudzumu analizētajā materiālā (1473 nosaukumi), mitoloģiskos priekšstatos balstītu metaforisko helonīmu absolūtais skaits ir salīdzinoši neliels – 21 nosaukums: *Elles pods* Baldones pag., *Elles purvs* (2) Daudzeses pag., Straupes pag., *Pūķu purvs* Sēlpils pag., *Raganu purviņš* Annas pag., *Raganu purvs* Lapmežciema pag., *Raganu pūrs* Rugāju pag., *Roganu pūrs* Jaunannas pag., *Rūķu purvs* Sērenes pag., *Valla pūriņš* Jaunannas pag., *Valna pūrs* (2) Mākoņkalna pag., Sutru pag., *Vella pūriņš* Straupes pag., *Vella pūrs* Platones pag., *Vella purvs* Dzērbenes pag., *Velliņu purvs* Vārmes pag., *Velna purvs* (3) Kalna pag., Ķekavas pag., Malienas pag., *Velna ribas* Valles pag.

5. attēlā rādīta mitoloģiskos priekšstatos balstītu metaforisko helonīmu izplatība Latvijā. Materiālā tika iekļauti arī 6 salikto helonīmi: *Ellespurs*

5. attēls. Ar mitoloģisko pasaules uzskatu saistītu metaforisko helonīmu izplatība Latvijā (veidojusi autore, izmantojot ArcGIS online programmu, Envirotech datu slāņus, LĢIA datus).

Rojas nov., *Raganpurvs* Pūres pag., *Rogonpūrs* Pelēču pag., *Valnapūrs* Rušonas pag., *Vellpurvs* Ģibuļu pag., *Velnapurvs* Cesvaines pag.

Ar mitoloģisko pasaules uzskatu saistītie purvu nosaukumi galvenokārt vērojami reģionā ap Daugavu, Gaujas baseinā un nedaudz — Kurzemes ziemeļaustrumu daļā. Dienvidkurzemē, Latvijas austrumu pierobežā un Ziemeļvidzemē to praktiski nav. No iegūtajiem datiem var secināt, ka šādu helonīmu izplatība, domājams, nav atkarīga no dialektālām īpatnībām un to areālo iezīmju skaidrojumam būtu nepieciešams ņemt vērā ekstralingvistiskus faktorus.

Samērā neliels ir ar abstraktiem jēdzieniem saistītu metaforisko purvu nosaukumu daudzums — *Bada purvs* Valles pag., *Cerību tīrelis* Vecsaules pag., *Jaukumu purvs* Dzelzavas pag., *Nāves purvs* (2) Bilskas pag, Olaines pag., *Nāves sala* Salas pag., *Grēku purvs* Staiceles pag. Tomēr ar metaforas gadījumiem ir saistīts salīdzinoši neliels helonīmu kopums, un onimizēšanās uzskatāma par svarīgāko nozīmes pārmaiņu procesu purvu nosaukumos.

4. Secinājumi

Galvenie semantisko pārmaiņu cēloņi latviešu helonīmijā saistāmi ar onimizāciju jeb sugasvārda pārtapšanu par īpašvārdu. No 85 pirmatnīgajiem desubstantīvajiem helonīmiem, onimizējoties apelatīvam, radušies 80 nosaukumi, no kuriem 40 nosaukumi ir purvu un purvainu vietu apelatīvi.

Visai bieži salikteņu un vārdkopu otrs komponents (nomenklatūras vārds) neatbilst helonīmu semantikai, un tas uzskatāms par otru nozīmīgāko semantisko pārmaiņu procesu — transtoponimizāciju. Visbiežāk purvu nosaukumos ticis lietots hiperonīms *pļava* (iespējamie iemesli — purvu izmantošana ganībām, arī paša objekta pārmaiņas laika gaitā). Bieži ticis lietots arī hiperonīms *ezers*. Viens no cēloņiem varētu būt saistīts ar purvu rašanos, aizaugot ezeriem. Nosaukums savā sākotnējā formā var saglabāties arī tad, ja pats objekts mainījies vai pat izzudis, un tas ļauj spriest par noteiktas ģeogrāfiskas vietas apstākļiem, īpatnībām kādreiz agrāk.

Analizētajā materiālā ir salīdzinoši maz metaforisko helonīmu, reizēm nav iespējams noteikt, vai nosaukumā vērojams metaforisks nozīmes pārnesums vai arī nosaukuma rašanos motivējusi kāda ārēji uztverama pazīme. Neliels ir arī ar mitoloģisko pasaules uzskatu saistītu metaforisko helonīmu

skaits — 21 nosaukums. To izplatības skaidrojumam būtu meklējami ekstralingvistiski cēloņi.

Helonīmijā visai bieži nosaukumiem, kuri sākotnēji (taču ne vienmēr) bijuši saistīti ar objekta pazīmēm, sākotnējā nozīme izbalējusi, vietvārdiem kļūstot par prototipiskākiem īpašvārdiem, kas nosauc konkrētu vietu, kura zināma vien ierobežotam tuvumā dzīvojošu cilvēku lokam. Par purviem nereti dēvēti arī lauksaimniecībā izmantojami mitrāki zemes nogabali, un to (tāpat kā pļavu un mežu) nosaukumu bieža maiņa var traucēt un radīt pārpratumus ikdienas saziņā un saimniekošanā. Tādējādi kļūst saprotami iemesli, kādēļ, dabas vai cilvēku darbības ietekmē mainoties objekta kategorijai (purvs, pļava vai mežs), nosaukums dažkārt var saglabāties nemainītā formā.

Kopumā var secināt, ka Latvijas helonīmi ir specifiska toponīmu kategorija un to analīze būtu veicama kompleksi, saistībā ar pļavu, tīrumu, ganību, mežu un ezeru nosaukumiem.

Avoti un literatūra

- Ābola, Mirdza. 2010. *Baltkrievu-latviešu, latviešu-baltkrievu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Baltkrievu savienība.
- Balode, Laimute. 1985. Latvijas PSR ezeru nosaukumu sufiksālā derivācija. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* Nr. 5, 46–64.
- Balode, Laimute. 2005. Par onimizāciju baltu hidronīmijā. *Baltu filoloģija* XIV (1), 25–36.
- Balode, Laimute. 2012. Metaforiskie hidronīmi Latvijā. *Baltistica* VIII, 9–17.
- Balode, Sarmīte. 2000. *Kalnecmpju pagasta Kalnamuižas daļas izloksnes apraksts*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Bērzkalns, Anatolijs. 2007. *Latgaļu volūdas vārdu krājums*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevniecība.
- Bilkis, Laimutis. 1997. Lietuvių helonimiai: termino teikimas, sąvoka, vieta toponiminėje sistemoje. *Lituanistica* 1 (29), 35–57.
- Bilkis, Laimutis. 2008. *Lietuvių helonimų daryba. Priesaginiai ir priesagietieji helonimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bisenieks, Jānis. 2005. *Meža enciklopēdija*. Pieejams: <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?cid=36265&r=7&lid=36265&q=&h=0>
- Boiko, Kersti. 1993. *Baltijas jūras somu ģeogrāfiskie apelaīvi un to relikti Latvijas vietvārdos*. Disertācijas kopsav. filol. doktora grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Breidaks, Antons. 2007. Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu dialektālā leksika un tās vēsturiskie sakari. Antons Breidaks. *Darbu izlase* I. Sast. Ilga Jansone. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 39–239.
- Dambe, Vallija. 2012a. Blīdenes vietvārdi kā pagātnes liecinieki. Vallija Dambe. *Darbu izlase*. Sast. un zin. red. Ilga Jansone. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 27–72.

- Dambe, Vallija. 2012b. Ieskats Latvijas PSR hidronīmu semantikā. Vallija Dambe. *Darbu izlase*. Sast. un zin. red. Ilga Jansone. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 206–213.
- EH I–II = Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai* 1.–2. sējums. Rīga, 1934–1946.
- Gerullis, Georg. 1922. *Die altpreussischen Ortsnamen*. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Hirša, Dzintra. 1987. Ieskats bij. Sarkanmuižas (resp. Ventas) pagasta toponīmijā. *Onomastikas apcerējumi*. Atb. red. Aina Blinkena. Rīga: Zinātne, 48–124.
- Kagaine, Elga. 2004. *Lokālie somugrismi latviešu valodas Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Karulis Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I–II sējums. Rīga: Avots.
- Kettunen, Lauri. 1938. *Livisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kovaļevska, Otilija. 1997. *Krāslavas rajons: Ģeogrāfisko nosaukumu vārdnīca*. Red. Lidija Leikuma. Rīga: LU Reģionālās ģeogrāfijas un toponīmikas zinātniskā laboratorija; VZD NMC Kartogrāfijas daļa.
- Laumane, Benita. 1987. Dažas Lejaskurzemes toponīmu vārddarināšanas un semantikas īpatnības. *Onomastikas apcerējumi*. Rīga, 125–169.
- Laumane, Benita. 2004. Reljefa apzīmējumi Lejaskurzēmē. *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Rīga: Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 229–262.
- Lie-La = *Lietuviešu-latviešu vārdnīca. Lietuvių-latvių kalbų žodynas*. Atb. red. Alberts Sarkanis. Rīga: Zinātne. 1995.
- LĢIA = Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Vietvārdu datubāze. Pieejama: https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt
- LLVV = *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sējums. Rīga: Zinātne. 1972–1996.
- Lopatins, Vladimirs, Lopatina, Ludmila. 2005. *Krievu-latviešu vārdnīca ar skaidrojumiem un piemēriem*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- LVV = *Latvijas vietvārdu vārdnīca*. III sējums (Paagļu–Piķu), V sējums (Pracirika–Puožu), VI sējums (R). Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 2003, 2010, 2013.
- ME — Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV sējums. Rīga. 1923–1932.
- Rapa, Sanda. 2013. *Ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdi latviešu toponīmijā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares baltu valodniecības apakšnozarē. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/4573>
- Rapa, Sanda. 2014. Vides apelatīvi latviešu toponīmijā. *Onomastikas pētījumi I: Vallijas Dambes 100. dzimšanas dienai veltītās konferences materiāli*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 108–121.
- Skorupa, Pavel. 2019. Semantic oppositions in Vilnius county toponyms. Vilniaus apskrities toponīmų semantinės opozicijos. *Acta Linguistica Lithuanica* 81, 139–159.
- Skorupa, Pavel. 2021. Motivation and semantics of the present-day Vilnius county toponym oppositions: the concept of the object's position in space. Dabartinės Vilniaus apskrities toponimų opozicijų motyvacija ir semantika: objekto padėties erdvėje samprata. *Acta Linguistica Lithuanica* 84, 254–282.

- Sviderskienė, Dalia. 2016. Sudurtinių Marijampolės apskrities helonimų motyvacija. *Acta Linguistica Lithuanica* 75, 43–273.
- Sviderskienė, Dalia. 2017. Sudėtinių Marijampolės apskrities helonimų motyvacija. *Acta Linguistica Lithuanica* 77, 78–102.
- Sviderskienė, Dalia. 2019. Priesaginių Marijampolės apskrities helonimų motyvacija. *Acta Linguistica Lithuanica* 81, 110–140.
- Sviderskienė, Dalia. 2022. Utenos apskrities Anykščių valsčiaus (1935–1937) helonimų motyvacija. *Lituanistica* 1, 43–65.
- Vanagas, Aleksandras. 1981. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- VPSV 2007 = *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Vulāne, Anna. 2013. Lietvārda derivatīvais raksturojums. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 212–262.

Anita Paidere
Latvijas Universitātes
Humanitāro zinātņu fakultāte
Visvalža iela 4a, LV-1050, Rīga, Latvija
anitapaidere@inbox.lv

SUMMARY

Semantic Changes in Latvian Helonymy

Anita PAIDERE

The article analyzes semantic changes in Latvian helonymy: names of bogs, marshes, and swamps. Onymization and transtoponymization are identified as the semantic techniques of word-formation used most commonly in Latvian helonyms. Thus, the investigation showed that 80 out of 85 well-known primary helonyms are formed in the process of onymisation i.e. the conversion of common nouns into proper names, and 40 of them have the meaning of bogs and swamps. Most of the primary helonyms belong to the layer of the Baltic inherited lexicon, and their semantics are mainly related to the physiogeographic characteristics of the site.

There are relatively few metaphorical helonyms in the material analyzed, and sometimes it is not possible to determine whether the helonym has a metaphorical transfer of meaning or whether the creation of the name has been motivated by an externally perceptible feature. The material analyzed also contains a relatively small number (21) of metaphorical helonyms related to the mythological worldview. Their distribution is quite pronounced in the region around the Daugava, and extralinguistic causes are likely to be the explanation.

In the material analyzed quite often the second component of compound and word-group helonyms does not correspond to the semantics of helonyms. The original form of the name can be retained even if the object itself has changed or has even disappeared. In the article, these cases are associated with transtoponymization, or a change of place name category. Helonyms are a specific category of toponyms, and their analysis should be done by also taking into consideration the names of meadows, forests and lakes.

Akustinė lietuvių ir latvių kalbų kirčio struktūra: žvalgomasis tyrimas

Evaldas ŠVAGERIS

Vilniaus universitetas

Įvadas

Nesuklysimė teigdami, kad fonetinė baltų kalbų prozodinių sistemų bazė yra tapusi ilgamečių eksperimentinių tyrimų objektu. Tiesa, reikia pabrėžti, kad atskiriems jų elementams dėmesio yra skirta nevienodai. Daugiau atlikta tyrimų, kuriais gilintasi į lietuvių ir latvių kalbų priegaidžių fonetinius požymius. Kur kas mažiau dėmesio teko kitiems dviem elementams — kirčiui ir frazės intonacijai. Toks disbalansas, suprantama, sąlygoja tam tikrą ankstesnių tyrimų neišbaigtumą. Reikalas tas, kad visi išvardytieji elementai yra siejami interakcijos ryšio. Kirčiuoti ilgieji skiemenys, pavyzdžiui, yra kirčio, priegaidžių ir intonacijos sinchroninės raiškos laukas. Dėl šios priežasties kai kuriais atvejais pavienių garsų kokybiniai ir kiekybiniai rodikliai turi atstovauti visai prozodinių elementų grupei. Kyla natūralus klausimas, kaip tokiomis sąlygomis yra realizuojami ir suderinami visų jų skiriamieji požymiai. Neišsprendus šios problemos, susiduriama su klaidingo akustinių duomenų interpretavimo ir priskyrimo vienam ar kitam prozodiniam elementui rizika. Be to, į šiuos fonetinius procesus pernelyg mažai žvelgta iš tipologinės perspektyvos. Mažoka lyginamųjų darbų, iš kurių būtų galima susidaryti visumos vaizdą apie kiekvienos iš baltų kalbų specifiką bei tipologinius ryšius šiuo prozodiniu aspektu. Šio straipsnio tikslas — atlikti lyginamąją lietuvių ir latvių bendrinių kalbų kirčio akustinę analizę pasirinktu tono dinaminių požymių (platesne prasme — garso kontrolės) požiūriu. Ši analizė galėtų pasitarnauti kaip vienas pirmųjų žingsnių sistemingesnių aptartos problemikos tyrimų link.

Lietuvių ir latvių kalbų kirčio akustiniai tyrimai: pasaulinis kontekstas

Nuo praėjusio amžiaus vidurio nemažai prozodijos tyrėjų visame pasaulyje pradėjo laikytis bendros nuostatos, kad kirčio akustinės struktūros iš principo negalima apibrėžti vienu fonetiniu požymiu (Lehiste 1970: 106–153; Laigonaitė 1978: 7–8; Pakerys 1982: 144; Van Heuven 2018: 15–59; Gordon, Roettger 2017: 1–11 ir kt.). Praktika rodo, kad vienodomis sąlygomis kirčiuoti skiemenys paprastai būna ilgesni, intensyvesni, ryškesnių toninių ir kokybinių požymių už nekirčiuotus. Problema ta, kad visų išvardytųjų kiekybinių ir kokybinių rodiklių diferencinę galią ir statistinę reikšmę smarkiai riboja daug kalbinių faktorių. Be minėtosios prozodinės interakcijos, ypač svarbi savaiminė prozodija, fonologiniai ir fonotaktiniai kalbinių sistemų aspektai ir kt. Koks realus visų jų poveikis, priklauso nuo konkrečios kalbos. Jei, pavyzdžiui, kalboje funkcionuoja trumpųjų ir ilgųjų balsių sistema, trukmės rodiklio potencialas diferencijuoti kirtį iš principo turėtų būti minimalus (jo vaidmuo tokiomis sąlygomis tegali būti antraeilis). Į visa tai konceptualiau kreipia vadinamoji funkcinio krūvio hipotezė (angl. *Functional Load Hypothesis*), kuria teigiama, kad akustinio parametro pozicija kirčio požymių hierarchijoje priklauso nuo to, koks funkcinis krūvis pastarajam tenka segmentiniame kalbos lygmenyje (Berinstein 1979: 1–59). Prielaidas tokiai mąstymo kryptčiai veikiausiai suteikė sena tradicija skirti dinaminio, toninio, kiekybinio (kvantitatyvinio) ir kokybinio kirčio tipus, nors dėl kai kurių iš šių kategorijų fonetinio tikslumo jau senokai išsakyta nemaža abejonių (Lehiste 1970: 142–146). Akustiniu požiūriu, regis, nėra visai tikslu kalbėti apie grynai toninį ar dinaminį kirčius. Nors pagrindinio dažnio (F0) ir intensyvumo koreliacija labiau išryškėja tik aukštesnio tono registruose (Plant, Ross 2000: 170–177; Hollien 2013: 395–405), tačiau svarbu suprasti, kad visi fonuojami garsai iš principo yra ekspiracinės energijos transformavimo į akustinę rezultatą. Dėl to logiškiau kelti klausimą, kaip ir kiek pirminės oro srauto jėgos (t. y. netiesioginio intensyvumo ekvivalento) yra transformuojama į balso klosčių darbą (dažnines garsų charakteristikas), o ne brėžti griežtą ribą tarp šių akustinių dėmenų ir kalbėti apie funkcinį jų savarankiškumą. Savo ruožtu kokybinė garsų raiška yra neatsiejama nuo kalbos padargų atitolimo nuo pasyvosios jų pozicijos, o tai tiesiogiai koreliuoja su laiko matmenimi. Tai taip pat viena priežasčių, dėl kurių kirčiuoti

garsai paprastai silpniau koartikuliuojami. Visų šių akustinių dėmenų sąryšis išryškėja bekirčiuose, ypač galiniuose, redukuojamuose skiemenyse, kurie vienu metu dažniausiai patiria ryškius kiekybinius ir kokybinius pokyčius. Silpstantį šių pozicijų garsų intensyvumą bei mažtančią trukmę paprastai lydi pagrindinio tono perturbacijos ir balsinio skiemens centro kokybinė slinktis neartikuliuoto garso link (t. y. *schwa* tipo redukcija). Jeigu visų šių akustinių parametrų kontrolė būtų selektyvi, spėtina, kalbose turėtų skirtis silpnųjų pozicijų skiemenų redukcijos pobūdis. Žinoma, privalu šiuo požiūriu atskirti prieškirtinius skiemenis nuo pokirtinių bei kiekvienu atveju paisyti intonacinių aplinkybių (t. y. negalima dėti lygybės ženklo tarp visų bekirčių skiemenų), tačiau, nepaisant to, aptariamojo fonetinio reiškinių kryptis bent jau tam tikroje kalbų grupėje yra labai panaši. Tai yra svarus pagrindas manyti, kad tiek selektyvus garsų pabrėžimas, tiek jų susilpninimas vienais ar kitais prozodiniais sumetimais akustiniu požiūriu yra kompleksinis reiškinys, sąlygojamas biomechaninių ir aerodinaminių garso generacijos veiksnių. Aiškesnis šio mechanizmo veikimo principų suvokimas turbūt yra viena esminių sąlygų ir tipologiniams prozodinių sistemų ryšiams perprasti.

Instrumentinių lietuvių ir latvių kalbų kirčio tyrimų skaičius ryškiai skiriasi pirmųjų naudai. Galima sakyti, kad žinios apie latvių kalbos kirčio akustinę struktūrą yra gana fragmentiškos. Tai, spėtina, koreliuoja su mažesniu šio prozodinio elemento funkciniu krūviu. Galima rasti tik pavienius atvejus, kai kirtis latvių kalboje diferencijuoja dalykinį turinį, pavyzdžiui: *nebūt* (liet. *nebūti*) ir *ne'būt* (liet. *anaiptol*), *patiesi* (liet. *teisingai*) ir *pa'tiesi* (liet. *iš tikro, iš tiesų*) (LVG 2013: 120). Tokią situaciją sąlygojo visuotinis kirčio atitraukimas į žodžio pradžią. Teigiama, kad genetinės šio kalbinio reiškinių priežastys galėjusios būti kelios. Pirmoji iš jų — tiesioginiai kontaktai su finais (lyviais), kurių kalbinėje sistemoje kirtis taip pat yra pirmajame žodžio skiemenyje¹. Alternatyvų scenarijų galėjusi implikuoti dimocija (kirčių išsklaidymas). Pagal tokį scenarijų, visų pirma, kilnojamojo kirčio dviskiemenių ir daugiaskiemenių žodžių (oksitonų) kirtis galėjęs būti atkeltas į pradinį žodžio skiemenį, jei pirmajame skiemenyje kirčiuotas jį sekęs žodis (kitaip sakant, kai greta atsidūrė pirmojo žodžio galinio

¹ Įdomumo dėlei galima būtų nurodyti, kad estų kalbos tyrimai rodo, kad pats patikimiausias jų kirčio požymis yra trukmė (Lippus, Kalvik, Asu 2014: 231–235).

skiemens ir antrojo žodžio pirmojo skiemens kirčiai). Po to šis reiškinys, intensyvinamas kontaktų su lyviais, galėjo išplisti ir į kitas paradigmas (Endzelīns 1951: 29–33).

Kaip ten bebūtų, klasikiniuose fonetikos veikaluose sutartinai nurodoma, kad latvių kalbos kirtis yra dinaminis (Laua 1969: 115; Rudzīte 1993: 87–88; LVG 2013: 120). Jo akustinis efektas esą sukuriamas stipresniu ir garsesniu skiemens tarimu: „*latviešu valodā uzsvērtā zilbe tiek izrunāta spēcīgāk un skaļāk*“ (ten pat)². Trukmės parametro svarba latvių kalbos kirčiui, remiantis funkcinio krūvio hipotezės logika, turėtų būti minimali. Reikėtų pabrėžti, kad fonologinė trumpųjų ir ilgųjų balsių opozicija latvių kalboje išlaikoma ir nekirčiuotuose skiemenyse. Maža to, kirčiuotų skiemenų trukmė tiesiogiai koreliuoja su skiemenų žodyje skaičiumi — kuo jų daugiau, tuo labiau traukiasi kirčiuoto skiemens trukmė (Liepa 1979: 207). Pokirtinių skiemenų kiekybės išlaikymas, kuris kai kada turi aiškią gramatinę motyvaciją (t. y. skiria linksnių formas), matyt, yra vienas svarbesnių motyvų kalbėti ir apie šalutinius kirčius. Dar J. Endzelyno (1951: 32–33) nurodyta, kad kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų kiekybinius santykius galima formalizuoti metrinėmis pėdomis, kurios savo ruožtu yra akivaizdi minimo kirčio tipo iliustracija. Galimi formantinės balsių struktūros skirtumai prie latvių kalbos kirčio identifikacijos prisideda taip pat minimaliai. Nors tam tikrų tendencijų esama, tačiau sąryšis tarp kirčio ir balsių kokybės yra silpnas, neturintis aiškesnio statistinio pagrindo (Bonda 1994: 3–14). Tam veikiausiai antrina (priešingai nei lietuvių kalboje) kokybinis trumpųjų ir ilgųjų latvių kalbos balsių tapatumas. Galiausiai faktą, kad su aptariamu prozodiniu elementu praktiškai niekur nesiejamas pagrindinis tonas turbūt nulėmė tai, kad melodines kirčiuotų skiemenų moduliacijas įprasta laikyti latvių kalbos priegaidžių akustinė raiškos priemone. Vis dėlto reikėtų pastebėti, kad tam tikromis intonacinėmis sąlygomis (Švageris 2020: 119–157) tradicinės jų (kaip ir kirčio) charakteristikos gali neatpažįstamai pasikeisti, todėl selektyvus

² Šiek tiek užbėgant įvykiams už akių, galima nurodyti, kad intensyvumo skirtumas nekirčiuotų skiemenų naudai gana dažnai fiksuojamas klausiamąja intonacija tariamuose žodžiuose. Kitaip sakant, latvių kalba paklūsta universaliai tendencijai, pagal kurią intonacinis klausimo efektas išgaunamas akustinės jėgos (tam tikro intensyvumo ir tono derinio) koncentracija galiniuose skiemenyse (tiek kirčiuotuose, tiek nekirčiuotuose). Ši faktinė medžiaga, suprantama, verčia abejoti dinamine latvių kalbos kirčio prigimtimi.

fonetinių požymių priskyrimas latvių kalbos prozodiniams elementams nėra toks savaime suprantamas, kaip galėtų atrodyti iš pirmo žvilgsnio.

Kur kas daugiau empirinių duomenų sukaupta apie lietuvių kalbos kirtį (tiek bendrinės kalbos, tiek tarmių). Iš jų visumos matyti, kad kirčio akustinės struktūros klausimo genezę galima išskirti į du pagrindinius etapus. Skiriamąją jos riba galima laikyti Antano Pakerio (1982) eksperimentinį lietuvių bendrinės kalbos kirčio ir priegaidžių tyrimą. Juo įtvirtinta tezė, kad bendrinės kalbos kirčio fonetinį pavidalą sudaro nevienodo galingumo akustinių požymių kompleksas (Pakerys 1982: 144). Šią koncepciją vėliau perėmė ir savo tyrimuose verifikavo ne vienas lietuvių kalbos tarmių tyrėjas (Kazlauskienė 2001: 39–45; Atkočiaitė 2002: 83–103; Bacevičiūtė 2004: 29–44; Leskauskaitė 2004: 124–145; Jaroslaviėnė 2010: 29–55). Savo ruožtu ankstesniais tyrimais labiau stengiasi išskirti vieną pagrindinį kirčio požymį. Nors apie akustinį kirčio kompleksiskumą kalbėta ir tuomet, tačiau poleminei šio klausimo erdvė daugiau buvo užpildoma diskusijų apie diferencinę konkrečių parametų galią. Iliustratyvios šiame kontekste galėtų būti Adelės Laigonaitės (1978: 7–8) mintys, kuriomis teigta, kad lietuvių kalba paklūsta bendrai universalijai diferencijuoti kirtį visu akustinių požymių kompleksu. Vis dėlto bendrinės kalbos kirčio fonetinė prigimtis šios tyrėjos nuomone esanti dinaminė — svarbiausias vaidmuo tenkantis intensyvumo rodikliui (ten pat). To paties pobūdžio samprotavimą turbūt atspindi ir „dinaminio su toniniu atspalviu“ kirčio formuluotė (Mikalauskaitė 1975: 76). Būta nuomonės, kad bendrinės kalbos kirčio fonetinio kompleksiskumo priežastis yra priegaidės, nes trumpųjų skiemenų kirtis gali būti tik dinaminis, o ilgųjų (tariamų su priegaidėmis) — tik toninis (Vaitkevičiūtė 1995: 5). Dar kitų suponuota, kad priegaidžių nykimas galėjęs koreliuoti su dinaminio kirčio transformacija į kiekybinį šiaurės rytų Lietuvos tarmėse (Kazlauskas 1966: 119–132). Ši logika, be kita to, implikuoja, kad priegaidės išlaikančiose tarmėse esama dinaminio kirčio ir politoninio skiemens kirčio koegzistencijos (ten pat).

Naujausi šios tematikos tyrimai, galima sakyti, grąžino analizuojamą klausimą į probleminį lauką (Kazlauskienė, Sabonytė 2018: 55–62; Sabonytė, Goldshtein 2021 119–128). Duomenys rodo, kad nėra visai tikslu fonetinę kirčio realizaciją sieti su pagrindinio tono (tiksliau sakant, su tarpskiemens tonu lygių skirtumais) ir trukmės rodikliais. Verta priminti, kad psichoakustinės bendrinės kalbos kirčio analizės rezultatai (Pakerys 1982: 142–143) bylojo ką kita — didžiausią reikšmę kirčio suvokimui

tuokart turėjo pagrindinio tono ir intensyvumo derinys. Alternatyvios — dinaminės — kirčio interpretacijos neleidžia priimti akivaizdus galinių nekirčiuotų skiemenų pranašumas balso jėgos parametru kirčiuotųjų atžvilgiu klausiamosios intonacijos sąlygomis (Pukelis 1974, 201–203; dar plg. Lehiste 1970, 110). Galiausiai tenka konstatuoti, kad, regis, nebelieka akustinių parametru, kuriuos selektyviai būtų galima būtų susieti su kirčiu. Be to, matyti, kad atskirų akustinių rodiklių diferencinės galios statistinė reikšmė gali priklausyti ir nuo tyrimo metodikos bei empirinės medžiagos pobūdžio.³ Visa ši problemika verčia manyti, kad kirčio fonetinės bazės klausimas dar nėra iki galo išspręstas.

Tyrimo koncepcija

Vienas kirčio fonetinės struktūros klausimo sprendimo būdų galėtų būti paremtas platesne garso kontrolės samprata. Šia kryptimi pradėta mąstyti atliekant lietuvių bendrinės kalbos kirčio ir frazės intonacijos fonetinės sąveikos tyrimą (Švageris 2022: 334–355). Platesnę kontrolės sąvoką patogiu pasitelkti dėl keleto priežasčių. Pirma, ji kalbos garsų akustinės struktūros variavimą prozodiniais tikslais leidžia vertinti kompleksiščiau — t. y. galima kalbėti apie pirminės intencijos (ne)kontroliuoti garso daromą poveikį visai parametru grupei (pavyzdžiui, intencija redukuoti / nekontroliuoti garso, kaip jau buvo kalbėta, byloja ne tik trukmės, bet ir ryškūs intensyvumo, pagrindinio tono ir kokybinių rodiklių pokyčiai). Antra, tokiu būdu išvengiama pernelyg didelės klausimo sofistikacijos, paremtos nuostata, kad kalbantysis gali vienais ar kitais sumetimais selektyviai modifikuoti akustinius parametrus. Pastaroji mąstymo kryptis, be kita to, apsunkina fonetinių reiškinių aiškinimą ir iš grynai fizikinės perspektyvos. Trečia, ši alternatyva suteikia loginę kryptį ir fonetinės prozodinių elementų interakcijos suvokimui — galimus garso kontrolės skirtumus įvairiais lygmenimis — skiemeniniu, tarpiskiemeniniu etc.

Kiekvieno skiemens centrą sudarantis balsingasis dėmuo yra fonacijos objektas — ekspiracinio oro srauto energijos transformavimo į akustinę rezultatą (apie tai konceptualiau žr. Zhang 2016: 2614–2635). Balso klosčių įveiklinimo laipsnis (efektyvioji jų masė) ir pobūdis (klosčių įtempimo

³ Išsamesnė kirčio tyrimų apžvalga žr. Pakerys 1982: 111–134.

variacijos) yra tiesiogiai atspindimi dažninių garso požymių. Kitaip sakant, F0 dinamika yra ekspiracinės energijos panaudojimo atspindys. Didelės F0 perturbacijos, pavyzdžiui, šiuo požiūriu interpretuojamos kaip netolygaus balso klosčių darbo (vibravimo) išraiška, kurią, spėtina, sąlygoja pernelyg mažas subglotalinis (poklostinis) slėgis arba labai intensyvi balso klosčių masės ir įtempimo kaita. Kadangi šie rodikliai yra nepastovūs kintamieji, griežta jų koreliacija negalima. Jau buvo užsiminta, kad intensyvumo ir F0 aukščio sąryšis išryškėja tik aukštesniuose tono registruose (Plant, Ross 2000: 170–177; Hollien 2013: 395–405). Galima būtų sakyti, kad garso kontrolė yra subglotalinio slėgio (netiesioginio intensyvumo koreliato) transformacijos į balso klosčių darbą efektyvumo matas. Apie tai, visų pirma, turėtų byloti inercinis F0 kitimo pobūdis. Inercija šiame kontekste suvokiama kaip judančio kūno (vibruojančių klosčių) savybė atliepti jį veikiančią jėgą, siekį išlaikyti pastovų judėjimo greitį (nulinį pagreitį). Jei subglotalinis slėgis būtų pastovus, šią fizikinę savybę turėtų atspindėti horizontali tiesinė F0 trajektorija. Kadangi gyvojoje kalboje poklostinis slėgis nuolat varijuoja, galima kelti klausimą, kaip į tokius pokyčius kiekvienąkart reaguojama balso klosčių, kaip ir kiek tokiomis sąlygomis kinta jų masė ir įtempimas. Vadovaujantis klasikinės mechanikos logika, pastangas stabilizuoti slėgio jėgos daromą poveikį klosčių vibracijai galėtų atspindėti F0 kitimo pagreičio išvestinė laiko atžvilgiu — džerkas (angl. Jerk; apie fizikinę šio rodiklio prasmę žr. Eager 2016: 1–11; Rajpa, Patil 2016: 82–87). Labai paprastai sakant, tai yra F0 kreivės tiesiškumo (panašumo į tiesę) matas. Jei F0 kinta (kyla ar leidžiasi) tiesine trajektorija, yra pagrindo manyti, kad tokiais atvejais esama intencijos stabilizuoti, valdyti, kontroliuoti klosčių darbą, proporcingiau atliepti jas veikiančios jėgos pokyčius. Suprantama, jau pats tono kitimo faktas byloja apie kintančią tono kontrolę, tačiau ir kitimo pobūdis yra ne mažiau informatyvus, leidžiantis spręsti apie vienokias ar kitokias kalbančiojo intencijas. Turint visa tai omenyje, keliami darbinė hipotezė, kad galimus tono kontrolės skirtumus akustiniu požiūriu galėtų atspindėti šių parametų kompleksas:

F0 vidutinis lygis (sakytume, bendrasis akustinės energijos lygis)

F0 diapazonas (F0 maksimumo ir F0 minimumo skirtumas, atliepantis bendrąjį tono pokytį)

F0 džerkas (F0 kitimo pagreičio išvestinė, atspindinti balso klosčių atsako į subglotalinio slėgio pokyčius balansą)

Tyrimo medžiaga ir metodika

Lyginamajam lietuvių ir latvių bendrinių kalbų kirčio akustinės struktūros tyrimui parinkta po tris panašios fonetinės struktūros frazės (žr. 1 lentelę). Tokiu sprendimu siekta sumažinti fonetinių sąlygų, galinčių daryti įtaką tyrimo rezultatams, skaičių. Kad gautieji duomenys būtų universalesni ir reprezentatyvesni, varijuota trimis intonaciniais veiksniais: intonaciniu frazės tipu (klausiamaoji ir tvirtinamaoji intonacijos), tiriamųjų žodžių (lt. **kėdės**, **tūri**, **mìni**; lv. **ķēdēs**, **turi**, **mīni**) vieta frazėje (frazės pradžia ir frazės pabaiga) ir pozicija frazės kirčio atžvilgiu (kirčiuotas ir nekirčiuotas frazės kirčiu). Visi galimi frazės variantai surašyti į skaidres (žr. 1 paveikslą). Bendras jų skaičius — 24. Kiekviena frazė perskaityta po dešimt kartų (vienu kartu po penkias), todėl iš viso gauta po 240 kiekvienos kalbos pavyzdžių.

Latvių kalbos pavyzdžiai	Lietuvių kalbos pavyzdžiai
ķēdēs liks (lt. uždės grandines)	kėdės liks
turi kopā (lt. laikyk tvirtai)	tūri kuopā
mīni vardā (lt. atspėk vardą)	mìni vardą

1 lentelė. Tyrimui parinktos frazės

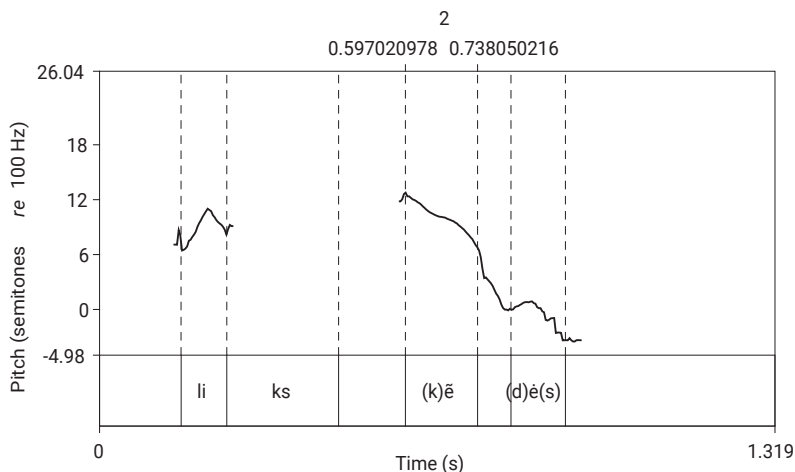
1 paveikslas. Skaitomos skaidrės su tiriamąja fraze pavyzdys

Tyrimui reikalingą medžiagą sutiko įskaityti du diktoriai. Lietuviškuosius pavyzdžius perskaitė iš Vilniaus kilęs ir Vilniaus universitete dirbantis 46 metų kalbininkas, o latviškuosius — 21-erių Latvijos universitete studijuojanti rygietė filologijos studentė (kilusi iš Rygos). Įrašai padaryti Vilniaus universiteto fonetikos laboratorijoje ir Latvijos universiteto filologijos fakultete (Lituanistikos centre). Galimų tarminės tarties apraiškų nepastebėta, todėl abu diktoriai laikytini tinkamai bendrinių lietuvių ir latvių kalbų reprezentantais. Įrašų metu jų prašyta palaikyti vienodą skaitymo tempą, nefrazuoti, pernelyg nevarijuoti tono registro, aiškiai perteikti intonacinius klausimo ir tvirtinimo skirtumus. Jei skaitymo metu buvo suklysta, frazė pakartota iš naujo. Kad būtų išvengta pernelyg monotoniškos skaitymo manieros, po tam tikro laiko padaryta trumpa pertrauka. Dėl įvairių techninių sumetimų (daugiausia dėl programinės įrangos skaičiavimo klaidų) dalį įrašytų pavyzdžių teko atmesti.

Visos įrašytosios frazės iš pradžių suanotuotos garso analizės programa *Praat*, o po to apdorotos skriptu (paprograme), automatiškai sugeneruojančiu akustinių parametrų suvestines (apie tai detaliau žr. Švageris 2020: 130–131). Kitas žingsnis — tokiu būdu gautųjų duomenų perkėlimas į *Excel* programą tolimesnei analizei (pasinaudota standartiniu šios programos paketu). Kad būtų galima nustatyti galimas trinario modelio (F0 vidutinio lygio, diapazono ir džerko) sąsajas su nagrinėjama prozodiniais vienetais, pasitelkti trimačiai grafikai. Informatyvus šiuo požiūriu turėtų būti duomenų susigrupavimas grafinėje erdvėje į atskirus klasterius. Statistinis visų šių sąryšių pagrindas grįstas dvifaktoriaus dispersinės analizės (toliau tekste — ANOVA) tikimybiniiais įverčiais.

Tyrimo rezultatai. Tono kontrolės ir kirčio koreliacija

Pastarasis sąryšis ypač aiškiai matyti lietuvių kalbos pavyzdžiuose, kuriuose frazės kirčiu pabrėžtas žodis ištartas tvirtinamąja intonacija galinėje frazės pozicijoje (žr. 2-ąjį paveikslą). Akivaizdu, kad akustinį kirčio efektą šiuo atveju sukuria stipri galinio pokirtinio skiemens redukcija, sąlygojanti prozodinio svorio koncentraciją pirmajame žodžio skiemenyje. Matyti ryški galinio skiemens tono perturbacija, drastiškai susitraukusi trukmė ir pažemėjęs tonas. Visa ši požymių grupė byloja apie pakitusį garso kontrolės lygį. Palankias sąlygas tam sukuria ir konstatuojamojo tipo intonacija,

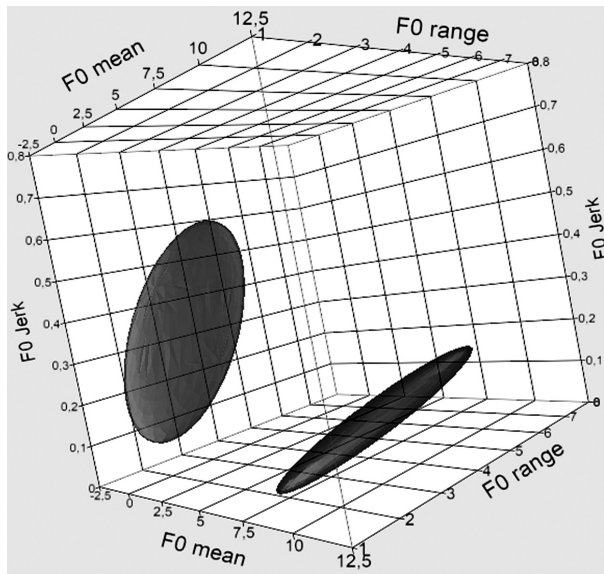
2 paveikslas. Tono dinamika „liks kėdės“
(virtinamoji intonacija, frazės pabaiga, + frazės kirtis)

kuriuos poveikis akustinei frazės struktūrai, regis, baigiasi ties kirčiuotu skiemeniu, todėl nelieka veiksnių, dėl kurių daugiau mažiau subalansuota akustinės energijos distribucija būtų išlaikoma iki pat žodžio galo (priešingai nei, pavyzdžiui, kai kuriais klausiamosios intonacijos atvejais). Nors šiame straipsnyje į garso kontrolę yra žiūrima iš trinario modelio (F0 vidutinio lygio, F0 diapazono ir F0 dzerko) perspektyvos, tačiau, suprantama, šią bendresnę intenciją signalizuoja ir kiti parametrai (šiuo atveju ir trukmės skirtumai).

Dar aiškiau šio pobūdžio diferenciaciją iliustruoja akustinių duomenų išsidėstymas trimatėje plotmėje (žr. 1-ąją grafiką). Joje pateiktos visos *kėdės* kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių realizacijos minėtomis intonacinėmis sąlygomis⁴. Į akis, visų pirma, krinta tai, kad tamsesnioji apatinė elipsė (kirčiuoti balsiai) yra pasislinkusi mažesnių F0 dzerko ir didesnių F0 vidutinio lygio verčių link. Trečiuoju F0 diapazono rodikliu balsių skirtis yra pati mažiausia (*F0 range* ašies atžvilgiu elipsių persidengimas yra didžiausias). Tai rodo, kad tono kitimo sparta ir kontrolė šiuosyk tiesiogiai nekoreliuoja. To nebūtų galima teigti tuo atveju, jei duomenų persidengimas ir minimų rodiklių ašyse

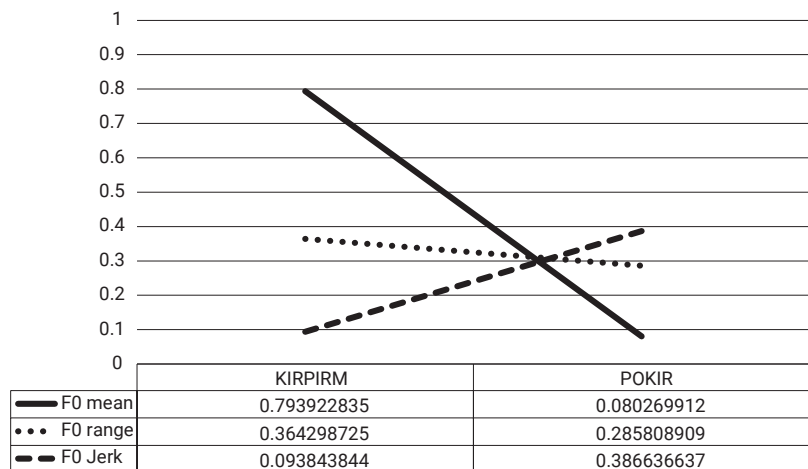
⁴ Kitų analizuotų žodžių rodiklių išsidėstymas, galima sakyti, identiškas.

būtų panašus. Dabar gi matyti, kad šviesesnioji viršutinė elipsė (nekirčiuoti balsiai) F0 pagreičio išvestinės (F0 Jerk) ašimi yra išstypusi pačių didžiausių verčių link. Reikėtų akcentuoti, kad kuo labiau F0 trajektorija panašėja į horizontalią tiesę, tuo labiau džerko vertė artėja prie nulio. Kirtis šiame kontekste tampa faktoriumi, sąlygojančiu skirtingą tono kitimo spartos ir kontrolės santykį. Nors kirčiuotų skiemenų (tamsioji apatinė elipsė) tono pokytis kai kada siekia net 7–8 pustonius, tačiau džerko vertės į tokį spartos augimą reaguoja labai nežymiai (palyginkite abiejų elipsių posvyrio kampą F0 Jerk ašies atžvilgiu). Tam palankias sąlygas sudaro ir intonacijos implikuojamas aukštesnis tonas (F0 vidutinis lygis). Įvairių balso patologijų tyrimais nustatyta, kad aukštadažnė fonacija yra lydima tolydesnės balso klosčių vibracijos (mažesnių F0 perturbacijų; žr. Teixeira, Fernandes 2014: 1228–1237; Brockmann-Bauser, Bohlender, Mehta 2018: 162–168).

1 grafikas. Tono rodiklių distribucija „likis kėdės“ (tvirtinamoji intonacija, frazės pabaiga, + frazės kirtis)⁵

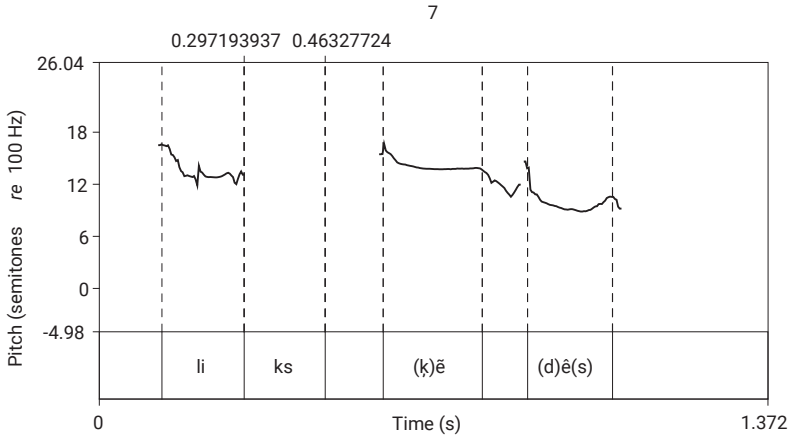
⁵ Tamsesnioji apatinė elipsė žymi kirčiuotų, o šviesesnioji viršutinė – nekirčiuotų balsių fonetines realizacijas.

2 grafikas. Tono rodiklių vidurkių trendai „*liks kėdės*“
(tvirtinamoji intonacija, frazės pabaiga, + frazės kirtis)

Galiausiai prozodinių aptariamų atvejų skirtumą tono kontrolės požiūriu remia ir statistiniai rodikliai. ANOVA rezultatai rodo, kad yra didelė tikimybė ($p = 1,51E-24$; atitinkamai *mīni* atveju $p = 1,56E-23$; *tūri* — $p = 1,07E-26$), kad pasirinkti trys akustiniai parametrai (tiksliau, jų santykis) labai stipriai reaguoja į kirčio pozicijos kaitą žodyje. Kitaip sakant, trinarį akustinį modelį ir kirtį sieja stiprus interakcinis ryšys. Pagal šią logiką bekirčių (galinių) skiemenų tono lygio, kitimo spartos (F0 diapazono) ir jos tiesiškumo (F0 džerko) proporcijos vienokios, kirčiuotų — kitokios. Intencija palaikyti tiesiškesnę F0 trajektoriją, kai tono kitimo sparta yra panaši, veikiausiai yra didesnės tono kontrolės atspindys.

Ši dinaminį pokytį vaizdžiai iliustruoja pagal dvifactorinės dispersinės analizės apskaičiuotus duomenis sudarytas vidurkių trendų grafikas. Kad būtų galima skirtingus parametrus pateikti ir lyginti vienoje grafinėje erdvėje, jų vienetų skalės normalizuotos (t. y. pakeistos verčių skale nuo 0 iki 1). Didelę kirčio ir trijų tono parametru interakcijos tikimybę patvirtina nevienodi intervalai tarp parametru vidurkių. Matyti, kad mažiausio skirtumo — trendų linijos posvyrio kampo — esama tarp diapazono verčių. Šiek tiek didesnė kirčiuotų skiemenų tono kitimo spartos apimtis. Šio rodiklio informatyvumas išauga, kai jį palyginame su F0 pagreičio išvestinės parametru. Regis, intensyvesnė tono kaita galėtų sąlygoti didesnę tono

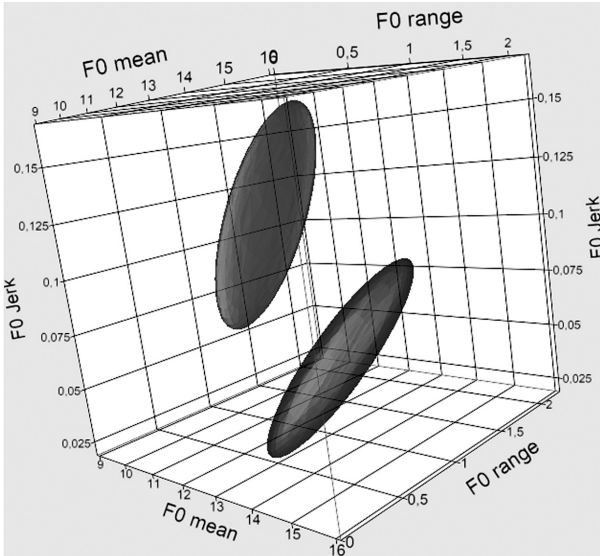
3 paveikslas. Tono dinamika „liks kēdēs“
(tvirtinamoji intonacija, frazės pabaiga, + frazės kirtis)

deformaciją (kontrolės pradžią), tačiau tokį samprotavimą aukštyje kojomis apverčia kur kas didesnė nekirčiuotų skiemenų F0 dzerko vidurkio vertė. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad brūkšninė ir punktyrinė tiesės susikerta, juda skirtingomis trajektorijomis (pirmoji kyla, antroji leidžiasi). Matyt, ūgtelėjus subglotaliniam slėgiui (apie didesnę balso jėgos koncentraciją byloja ir aukštesnis vidutinis tono lygis) ir suintensyvėjus tono kaitai, kirtis tampa stabilizuojančiu faktoriumi, neleidžiančiu deformuoti tono lygia greita su augančiu tono staigumu. Bekirčių skiemenų tonas šiomis sąlygomis yra praktiškas nevaldomas, kadangi sulėtėjusią tono kaitą nusveria į viršų šaunančios F0 dzerko vertės (dėl labai didelės tono perturbacijos). Kitaip sakant, lėtesnis tono kitimas šiais atvejais nėra prozodiškai motyvuotas. Tą patį veikiausiai liudytų neproporcingai pakitęs harmoninės ir triukšminės energijos santykis (HNR), kadangi ryškiają tono perturbaciją paprastai lydi išaugęs triukšminis garso dėmuo.

Latvių kalbos atitinkamų pavyzdžių (žr. 3 paveikslą) tono dinamika, suprantama, turėtų veikti išlaikoma pokirtinio galinio skiemens kiekybė. Iškart matyti, kad šio skiemens tono lygis, nors ir žemesnis, bet taip drastiškai nekinta (plg. su 2 paveikslu), ilgėlesnė galinio balsio trukmė, silpnesnė jo tono perturbacija. Vis dėlto abiejų skiemenų F0 trajektorijos nesudaro vienos ištisinės tiesės, esama šio kio tokio tono grandinės modeliavimo, nedidelio

pertrūkio. Galima būtų atkreipti dėmesį į tai, kad kirčiuoto skiemens tonas tolydesnis, tiesiškesnis. Minimalią jo deformaciją pradinėje fazėje veikiausiai lemia pradinis duslusis sprogstamasis balsis (apie šio tipo problemiką žr. Gussenhoven 2004: 7–8). Savo ruožtu galinio skiemens baltio tonas, regis, labiau pasiduoda konsonantinės aplinkos poveikiui, nes matyti kiek didesnis jo išlinkimas, deformacija.

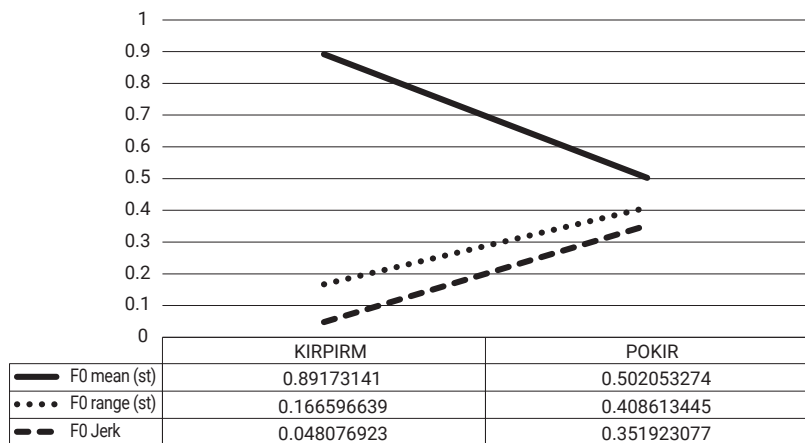
Perkėlus visus ištarimo atvejus į trimatę erdvę, atsivėrė 3-iaame grafike matomas vaizdas. Tamsesnioji apatinė (kirčiuoti balsiai) ir šviesesnioji viršutinė (nekirčiuoti) elipsės labiausiai atitolsta viena nuo kitos vidutinio tono lygio (F0 mean) ir džerko (F0 Jerk) ašimis. Galima sakyti, kad kartojasi atitinkamoje lietuvių kalbos grafinėje medžiagoje matytas scenarijus: apylygės tono kaitos sąlygomis kirčiuotų skiemenų F0 trajektorijos yra tiesiškesnės (F0 džerko vertės labiau priartėjusios prie nulio). Vis dėlto reikėtų pastebėti, kad šioje trimatėje plotmėje vienetų skalės yra labiau susitraukusios. Užtenka nurodyti, kad, pavyzdžiui, F0 pagreičio išvestinės rodiklio paklaida čia svyruoja nuo 0 iki ~0,2 (pustonio per kubinę sekundę), o F0 diapazono — nuo 0 iki ~2,5 pustonio. Nagrinėtų lietuvių kalbos žodžių tono dinamikos svyravimai buvo kur kas didesni (F0 džerko skalė — nuo 0 iki ~0,8 st/s³, o F0 diapazono — nuo 0 iki ~8 pustonių; žr. 2 paveikslą). Nors tai galėtų priklausyti ir nuo diktorių kalbėjimo manieros, jų intonacijų ryškumo, tačiau logiška būtų manyti, kad ši parametrinė skirtis tiesiogiai atspindi ir kalbinę specifiką. Latviškų pavyzdžių tono kontūrų analizė (žr. 3 paveikslą) parodė, kad trumpųjų ir ilgųjų balsių opozicijos išlaikymas koreliuoja su pokirtinių skiemenų F0 dinamika. Akivaizdu, kad tai yra veiksnys, bent jau analizuojamais atvejais, pristabdantis didesnių tarpiskiemeninių tono pokyčių susidarymą. Būtent dėl šios priežasties parametrinės skalės latvių kalbos grafinėje medžiagoje yra kur kas siauresnės. Remdamiesi šiais duomenimis, galėtume sakyti, kad psichoakustinis kirčio efektas abiejose kalbose yra išgaunamas tomis pačiomis fonetinėmis priemonėmis, skiriasi tik jų ryškumo laipsnis. Jei kirčio fonetinė raiška yra interpretuojama iš tono kontrolės perspektyvos, stipri pokirtinių skiemenų redukcija sukuria labai palankias sąlygas kirčio ryškumui padidinti. Spėtina, kad lyginami duomenys labiau supanašėtų tada, jei latvių kalbos atveju būtų analizuojama ne daugiskaitos vietininko, bet vienaskaitos galininko (su trumpuoju galinio skiemens balsiu) forma.

3 grafikas. Tono rodiklių distribucija „liks kėdės“
(tvirtinamoji intonacija, frazės pabaiga, + frazės kirtis)⁶

Kiek visi šie samprotavimai turi statistinio pagrindo, galima įvertinti pagal ANOVA vidurkių tendų pasiskirstymą (žr. 4 grafiką). Pati pasirinkto akustinio modelio ir kirčio interakcijos tikimybė, nors ir mažesnė nei lietuvių kalbos atveju, išlieka toli nuo kritinės ribos (*kėdės* pavyzdžių grupėje $p=7,11E-06$; *turi* — $p=3,76E-07$; *mini* — $p=5,7E-06$). Kitaip sakant, latvių kalbos kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų akustinei raiškai pasirinktomis intonacinėmis sąlygomis taip pat pasitelkiamas skirtingas vidutinio tono lygio, diapazono ir džerko santykis. Didžiausias posvyrio kampas yra vidutinio tono lygio trendo (tas pat buvo matyti ir atitinkamoje lietuvių kalbos grafinėje medžiagoje). Neatmestina, kad šis tono dinamikos skirtumas daugiausia prisideda prie statistinės duomenų skirties. Vis dėlto tono kontrolės požiūriu informatyvesni kiti du — F0 diapazono ir F0 pagreičio išvestinės — rodikliai. Analizuodami atitinkamus lietuvių kalbos atvejų parametrus, išsakėme mintį, kad kirtis galėtų funkcionuoti kaip

⁶ Tamsesnioji apatinė elipsė žymi kirčiuotų, o šviesesnioji viršutinė — nekirčiuotų balsių fonetines realizacijas.

4 grafikas. Tono rodiklių vidurkių trendai „*liks kėdės*“
(tvirtinamoji intonacija, frazės pabaiga, + frazės kirtis)

tono kaitą stabilizuojantis veiksnys, paverčiantis ją labiau tiesine (valdoma, reguliuojama). Nors šikart tono kitimo sparta nekirčiuoti skiemenys lenkia kirčiuotus (žr. punktyrinės linijos trajektoriją), tačiau reguliacinis kirčio mechanizmas ir šiuosyk veikia labai panašiai. Jei atkreiptume dėmesį į lietuvių kalbos kirčiuoto balsio tono diapazono ir džerko trendus, pamatysime, kad juos skiria gana didelis intervalas (žr. 2 grafiką). Tai reiškia, kad, santykinu požiūriu išaugus tono kitimo spartai, jo reguliacija išliko labai stabili (F0 džerko vidurkis neviršijo 0,1 vertės). Latvių kalbos žodžių galiniuose bekirčiuose skiemenyse išaugusį F0 diapazoną lydi lygia greta padidėjusi tono deformacija (žr. punktyrinės ir brūkšninės linijų trajektorijas). Kadangi šiame skiemenyje nėra kirčio, nelieka veiksnio, kuris galėtų šią koreliaciją (didesnė F0 kaita = didesnė F0 deformacija) iškreipti, neleisti deformuoti tono dėl suintensyvėjusios kaitos. Labai paprastai sakant, šių skiemenų tonas ne tik kinta greičiau (platesniu diapazonu), bet ir labiau tolsta nuo tiesinės F0 trajektorijos. Kas kita kirčiuoti žodžio pradžios skiemenys, kurių tono pokytis labai nedidelis, kone idealios tiesės pavidalo (F0 džerko vertės labai arti nulio). Turbūt ne paskutinis vaidmuo šiuo konkrečiu atveju tenka ir priegaidėms. Lietuvių bendrinės kalbos ilgųjų balsių priegaidžių skyrimas yra probleminis (daugiau pagrindo yra kalbėti apie jų niveliaciją). Tuo būtų galima paaiškinti gana platų kirčiuoto skiemens *kėdės* tono diapazoną

(intensyvią tono kaitą). Latviškajame atitikmenyje *ķēdēs* priegaidė galėtų padėti išlaikyti stabilesnę tono kontrolę (mažą F0 diapazoną), kadangi tolydi F0 kaita nuo seno yra laikoma skiriamuoju tęstinės priegaidės požymiu. Būtų galima sakyti, kad kirčio ir priegaidės akustiniai modeliai šiuosyk sėkmingai papildo vienas kitą. Tiesa, reikia pabrėžti, kad tos pačios tendencijos matyti ir kitose žodžių porose, kuriose priegaidžių veiksnys nėra aktualus. Turėdami visa tai omenyje, galime daryti prielaidą, kad priegaidės nustatytam duomenų diferenciacijos pobūdžiui esminės įtakos šįsyk neturi.

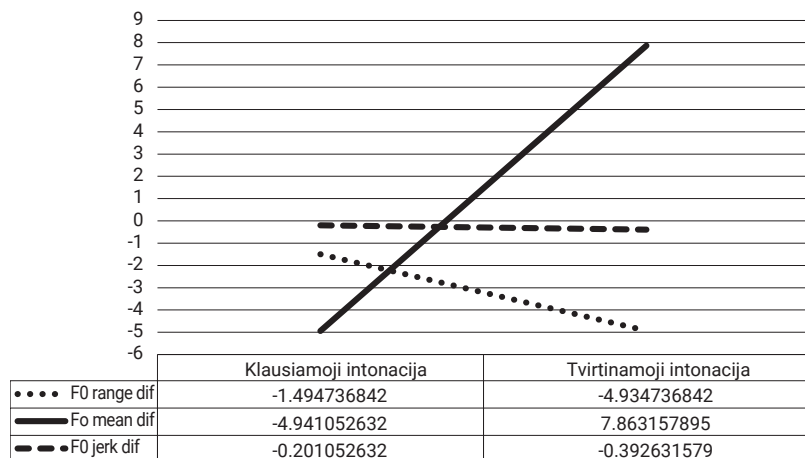
Intonacinio tipų įtaka akustinei kirčio raiškai

Vienas problemiškesnių veiksnių, neleidžiančių sudaryti aiškaus akustinės kirčio struktūros modelio, yra intonacinis frazės tipas. Jau seniai yra žinoma, kad, pavyzdžiui, klausiamosios intonacijos sąlygomis vidutinis tono lygis nebekoreliuoja su kirčio pozicija žodyje (kitaip sakant, tokiomis sąlygomis aukštesnio tono gali būti ir nekirčiuoti skiemenys) (Pakerys 1982, 116–124). Šiam tyrimui aktualu išsiaiškinti, ar intonacinis tipas gali selektyviai modifikuoti žodžio skiemenų tono kontrolę. Jei atsakymas į šį klausimą būtų teigiamas, suprantama, neliktų empirinio pagrindo su aptariamąja F0 dinamika sieti fonetinės kirčio realizacijos. Jau buvo užsiminta, kad aukštas tono lygis yra palanki fonacinė aplinkybė stabilesnei tono kontrolei palaikyti. Dabar gi svarbu išsiaiškinti, ar ši sąlyga yra vienintelė ir esminė, ar vis dėlto kirtis gali lemti tono kontrolės skirtumus nekirčiuotų skiemenų nenaudai, kai pastarieji yra tariami aukštesniu tonu.

Kadangi pats kirčio akustinio interpretavimo principas iš esmės jau aptartas ankstesniame skyriuje, dabar pravarčiau orientuotis nebe į išsamų atvejų, ištartų klausiamąją intonaciją, tono dinamikos charakterizavimą, bet iškart pereiti prie duomenų lyginimo pagal intonacinį tipą. Svarbiausi klausimai šie: kaip kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų tono vidutinio lygio, diapazono ir džerko skirtumai priklauso nuo intonacinio tipo (ar juos sieja interakcija); ar įvairuojančiomis intonacinėmis sąlygomis kirtis išlaiko galią selektyviai modeliuoti tono kontrolę.

Įvairumo dėlei detalesnę iškeltųjų klausimų analizė šįsyk grindžiama žodžio *turi* akustiniais duomenimis (lt. „*turi kuopą*“; lv. „*turi kopā*“)⁷.

⁷ Visa likusi eksperimentinė medžiaga rodo tas pačias tendencijas.

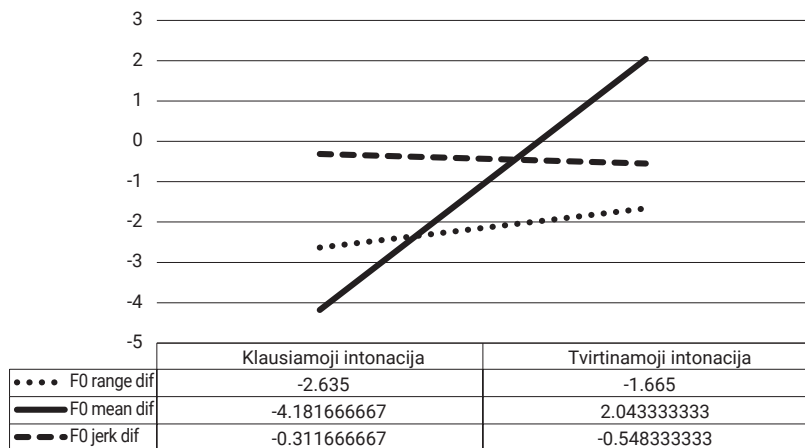
5 grafikas. Tarspikiemeninių tono rodiklių skirtumų ir intonacinių tipų koreliacija „turi kuopą“ (abu intonaciniai tipai, frazės pradžia, + frazės kirtis)

Žemiau pateiktame grafike matyti suvidurkintos vertės, gautos iš pradinių kirčiuotų skiemenų rodiklių atėmus identiškus galinių nekirčiuotų skiemenų matmenis. Pavyzdžiui, ties *F0 range dif* ir *Klausiamoji intonacija* grafų sankirta atsidūrusi vertė $-1,4947$ rodo, kad kirčiuoto *tu* tono diapazonas yra vidutiniškai pusantro pustonio siauresnis (nes gautas neigiamas skaičius) už atitinkamą nekirčiuoto *ri* rodiklį. Tai reiškia, kad klausiamosios intonacijos sąlygomis bekirčių galinių balsių tonas kinta intensyviau. Dar didesnis skiemenų tono kaitos skirtumas fiksuotas tvirtinamąja intonacija ištartuose pavyzdžiuose (atitinkamas matmuo lygus $-4,934$). Labai aukštas ANOVA tikimybiniis įvertis ($p= 2,07E-38$) leidžia tvirtinti, kad dinaminių F0 požymių pasiskirstymas tarp skiemenų labai stipriai reaguoja į intonacinio tipo pasikeitimą (atitinkami kitų pavyzdžių įverčiai: *kėdės* — $p= 5,15E-24$; *mūni* — $p=1,92E-25$). Ypač stačiu kampu kyla ištisinė tiesė, kuri atstovauja vidutinių F0 lygių skirtumų vidurkiams. Tokia vidurkių distribucija yra tiesioginio intonacijos poveikio rezultatas. Kadangi klausiamoji intonacija implikuoja aukštą galinių skiemenų toną, natūraliai išauga skirtumas šiuo rodikliu kirčiuoto pradinio skiemens nenaudai ($-4,18$). Tvirtinamosios intonacijos atveju priešingai — tono viršūnė atsiduria ties kirčiuoto žodžio pradžios skiemeniu, todėl skirtumo vidurkis įgyja teigiamą vertę ($2,04$). Vis dėlto mums aktualiausia tai, ar intonacinis tipas gali laisvai (nepriklausomai

nuo kirčio) pakeisti skiemenų santykį pagal F0 pagreičio išvestinės rodiklį. Matyti, kad abi ties *F0 jerk dif* grafa esančios vertės yra neigiamos (atitinkamai $-0,311$ ir $-0,54$). Taigi, nepaisant visų galimų tono lygio ir kitimo apimties skirtumų, kirčiuotų skiemenų tonas visais šiais atvejais kito tiesiškiau. Kad būtų gautos tokios neigiamos vertės, turi būti didesnė galinių skiemenų tono deformacija, jų F0 džerko vertės turi labiau nutolti nuo nulio⁸. Labai paprastai sakant, grafinėje medžiagoje turėtume pastebėti tai, kad į intonacinio tipo pasikeitimą mažiausiai sureagavo F0 pagreičio išvestinės rodiklis — brūkšninės linijos posvyrio kampas mažiausias, o abi vertės žemiau nulio. Iš viso to galima daryti išvadą, kad intonacinio tipo veiksnys šiais atvejais neturėjo galios iškreipti kirčio sąlygojamo tono kontrolės skirtumo. Kirčiuotų žodžio pradžios skiemenų tono kontrolė abiem intonacinėmis sąlygomis išliko didesnė, jų tonas kito tiesiškiau.

Labai panašiai pasiskirstę ir latvių kalbos rodikliai (žr. 6 grafiką). Iš esmės skiriasi tik grafinės medžiagos skalės, nes dėl anksčiau jau nurodytų priežasčių (daugiausia dėl mažesnio laipsnio galinių bekirčių skiemenų redukcijos) esama kiek mažesnės analizuojamų duomenų paklaidos. Tai suponuoja, kad bendrasis skirtumas tarp latvių kalbos žodžių skiemenų F0 rodiklių yra kiek mažesnis nei tarp identiškų lietuviškųjų skiemenų. Nepaisant to, tikimybė, kad intonacinio tipo pasikeitimą ir šiuosyk signalizuos pakitęs tono diapazono, džerko ir vidutinio lygio santykis, yra didelė — $p=7,88E-06$ (kėdės $p=0,01$; *mini* $p=8,01E-05$). Pati ryškiausia, suprantama, tono lygių skirtumų distribucija (žr. į ištisinės linijos posvyrio kampą). Klausiamoji intonacija, nepaisydama kirčio vietos, implikuoja galinio skiemens tono paaukštinimą, todėl išauga skirtumas pradinio kirčiuoto skiemens nenaudai. Tvirtinamosios intonacijos sąlygomis šis skiemenų santykis yra priešingas. Tono diapazono ir džerko skirtumams atstovaujančių verčių pokytis kur kas mažesnis. Kadangi visais atvejais yra gaunamos neigiamos vertės (brūkšninė ir punktyrinė linijos ir vėl yra žemiau nulio), galima teigti, kad F0 kitimo spartos ir jos tolydumo pasiskirstymas tarp skiemenų mažiau reaguoja į intonacinio tipo pasikeitimą. Bekirčių žodžio galo skiemenų tonas kinta sparčiau (tvirtinamąja intonacija tariamų žodžių kiek mažiau) ir ne taip tolygiai.

⁸ Priminsime, kad kuo F0 pagreičio išvestinės vertė labiau priartėja prie nulio, tuo tiesiškesnė F0 kitimo trajektorija.

6 grafikas. Tarspkieمينių tono rodiklių skirtumų ir intonacinių tipų koreliacija „*turi kopā*“ (abi intonacijos, frazės pradžia, + frazės kirtis)

Ši tarpkskiemeninė F0 dinamika yra informatyvus empirinis argumentas tono kontrolės ir kirčio sąsajai pagrįsti. Kaip lietuvių kalbos atveju, taip ir šiuo akustinis kirčio efektas, regis, sugeneruojamas tada, kai lėčiau ir tiesiškiau kintantį pradinio skiemens toną pakeičia ne tokia koncentruota galinių skiemenų F0 distribucija. Intonacijos sąlygojamas perėjimas tarpkskiemeniniu lygmeniu iš žemesnio tono į aukštesnį (arba atvirkščiai) tokios prozodinės struktūros žodžiuose nėra sklandus, sukuriantis nutraukiamos tono grandinės įspūdį (tarsi nesiekiant tolygiau susieti skirtingus tono lygius).

Apibendrinami visus šiuos rezultatus, viena vertus, galėtume sakyti, kad tarp lietuvių ir latvių kalbų kirčio akustinių požymių esama daugiau panašumų nei skirtumų. Bendruoju atveju pagal tono kontrolės lygį kirčiuotieji skiemenys gana nuosekliai lenkia nekirčiuotus. Empirinė medžiaga atskleidė, kad intonacinių tipų sąlygojami tarpkskiemeniniai tono lygio skirtumai šio santykio kardinaliai pakeisti negali. Regis, beliktų konstatuoti, kad pakanka pagrindo iškeltai darbinei hipotezei įrodyti. Kita vertus, reiktų nepamiršti, kad lietuvių kalbos kirtis yra laisvas, todėl kirčiuotam skiemeniui kontrastą gali sudaryti ne tik pokirtiniai, bet ir prieškirtiniai skiemenys. Preliminarūs tyrimai parodė (Švageris 2022: 334–355), kad bekirčių skiemenų pozicija žodyje tiesiogiai atsiliepia jų F0 dinamikai. Be to, rezultatų pobūdžiui ir statistiniam pasiskirstymui įtaką turėtų daryti ir žodžių skiemenų skaičius.

Šiuosyk tirti tik dviskiemeniai žodžiai, kuriuose nekirčiuotas skiemuo visais atvejais buvo absoliučioje žodžio pabaigoje. Neatmestina, kad vidinių skiemenu (t. y. ne pradinių ir ne galinių) fonetinis pavidalas galėtų būti dar kitoks. Šiam spėjimui pasitvirtinus, suprantama, pasiūlytąjį analizės modelį dar reikėtų plėsti ir tikslinti. Dėl visų šių priežasčių šį tyrimą geriau laikyti žvalgomoju, potencialiai galinčiu implikuoti pačią tyrimo kryptį, bet kol kas nepateikiančiu galutinių ir toli siekiančių išvadų. Kad tai būtų galima padaryti, reikia ištirti kur kas daugiau ir kur kas įvairesnės prozodinės medžiagos.

Išvados

Atliktas eksperimentinis tyrimas leidžia daryti šias preliminarias išvadas:

1. Tyrimo rezultatai leidžia daryti prielaidą, kad akustinis kirčio efektas dviskiemeniuose lietuvių ir latvių kalbos žodžiuose yra sukuriamas to paties tarpskiemeninio tono kontrolės skirtumo. Empiriniai duomenys rodo, kad kirčiuotų žodžio pradžios skiemenu F0 pagreičio išvestinės (džerko) vertės vienodomis intonacinėmis sąlygomis yra mažesnės už galinių nekirčiuotų. Tai suponuoja, kad stipriosios prozodinės pozicijos skiemenu tono kitimas yra tiesiškesnis, labiau valdomas. Dėl šios priežasties kirtis laikytinas tono kitimą stabilizuojančiu faktoriumi.
2. Intonacinių tipų implikuojamos tarpskiemeninės tono lygių variacijos selektyviai ir kirčio sąlygojamai skiemenu diferenciacijai pagal tono kontrolės lygį tirtiesiems atvejams esminės įtakos neturėjo.
3. Tikslesnėms išvadoms dėl galimo fonetinio-tipologinio lietuvių ir latvių kalbų kirčio ryšio suformuluoti kol kas trūksta gausesnių ir įvairesnių duomenų. Remdamiesi išanalizuota empirine medžiaga, preliminariai galime teigti, kad tarp lygintų kalbų kirčio fonetinių požymių esama daugiau panašumų nei skirtumų.

Literatūra

- Atkočaitytė, Daiva. 2002. *Pietų žemaičių raseiniškių prozodija ir vokalizmas*, Vilnius.
- Bacevičiūtė, Rima. 2004. Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas, Vilnius.
- Berinstein, Ava E. 1979. A cross-linguistic study on the perception and production of Stress, *UCLA Working Papers in Phonetics* 47, 1–59.
- Bond, Dzintra. 1994. A note on the quality of latvian vowels, *Journal of Baltic Studies* 25 (1), 3–14.
- Brockmann-Bauser, Meike, Jörg Edgar Bohlender, Daryush Mehta. 2018. Acoustic Perturbation Measures Improve with Increasing Vocal Intensity in Individuals with and without Voice Disorders, *Journal of Voice* 32 (2), 162–168.
- Eager, David. 2016. Beyond velocity and acceleration: jerk, snap and higher derivatives, *European Journal of Physics* 37, 1–11.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*, Rīga.
- Gordon, Matthew, Timo Roettger. 2017. Acoustic correlates of word stress, A cross-linguistic survey, *Linguistics Vanguard*, 1–11.
- Gussenhoven, Carlos. 2004. *The Phonology of Tone and Intonation*, Cambridge.
- Hollien, Harry. 2013. Vocal Fold Dynamics for Frequency Change, *Journal of Voice* 28 (4), 395–405.
- Jaroslaviėnė, Jurgita. 2010. *Rytinių kauniškių Prienų šnektos fonologija* (daktaro disertacija), Vilnius.
- Kazlauskas, Jonas. 1966. Fonologinė kirčio raidos baltų kalbose interpretacija, *Baltistica* 2 (2), 119–132.
- Kazlauskienė, Asta. 2001. Pietinių vakarų aukštaičių tarmės balsių spektras ir prozodija, *Lituanistica* 3 (47), 39–45.
- Kazlauskienė, Asta, Regina Sabonytė. 2018. F0 in Lithuanian, The indicator of Stress, Syllable Accent, or Intonation?, *Human Language Technologies — The Baltic Perspective*, 55–62.
- Laigonaitė, Adelė. 1978. *Lietuvių kalbos akcentologija*, Vilnius.
- LVG 2013 = *Latviešu valodas gramatika*, Rīga.
- Laua, Alise. 1969. *Latviešu literārās valodas fonētika*, Rīga.
- Lehiste, Ilse. 1970. *Suprasegmentals*, Cambridge.
- Leskauskaitė, Asta. 2004. *Pietų aukštaičių vokalizmo ir prozodijos bruožai*, Vilnius.
- Liepa, Elmārs. 1979. *Vokālisma un zilbju kvantitāte latviešu literārajā valodā*, Rīga.
- Lippus, Pärtel, Eva Liina Asu, Mari-Liis Kalvik. 2014. An acoustic study of Estonian word stress, In N. Campbell, D. Gibbon, and D. Hirst (eds.) *Speech Prosody 7 — Proceedings of the 7th international conference on Speech Prosody*. Dublin, 232–235.
- Mikalauskaitė, Elzbieta. 1975. *Lietuvos kalbos fonetikos darbai*, Vilnius.
- Pakerys, Antanas. 1982. *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*, Vilnius.
- Plant, Randall L., Ross M. Younger. 2000. The Interrelationship of Subglottic Air Pressure, Fundamental Frequency, and Vocal Intensity During Speech, *Journal of Voice* 14 (2), 170–177.

- Pukelis, Vincas. 1974. Frazės kirčiu pabrėžto žodžio ir jo kirčiuoto skiemens akustiniai požymiai lietuvių kalbos patikrinamuosiuose klausimuose, *Eksperimentinė ir praktinė fonetika*, 199–217.
- Rajpa, Avni, Hemant Patil. 2016. Jerk minimization for acoustic-to-articulatory inversion, in *9th ISCA Speech Synthesis Workshop, 13-15 September, 2016, Sunnyvale, USA*, 82–87.
- Rudzīte, Marta. 1993. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*, Rīga.
- Sabonytė, Regina, Yonatan Goldshtein. 2021. F0 and duration changes in unstressed vs. Stressed syllables connected to postlexical stress and sentence type in Standard Lithuanian, *Perspectives on Nordic Phonology: Selected papers from the Fifth Fonologi i Norden Meeting*, 119–128.
- Švageris, Evaldas. 2022. Intonacijos įtaka akustinei priegaidžių raiškai: eksperimentinis bendrinės latvių kalbos tyrimas, *Baltistica* 55(1), 119–157.
- Švageris, Evaldas. 2022. Kirčio ir intonacijos fonetinė interakcija: bendrinės lietuvių kalbos tyrimas, *Baltistikos platybėse* (Bonifacui Stundžiai 70), 334–355.
- Teixera, João Paulo, Paula Odete Fernandes. 2014. Jitter, Shimmer and HNR classification within gender, tones and vowels in healthy voices, *Procedia Technology* 16, 1228–1237.
- Vaitkevičiūtė, Valerija. 1995. *Bendrinės lietuvių kalbos priegaidės*, Vilnius.
- Van Heuven, Vincent. 2018. Acoustic Correlates and Perceptual Cues of Word and Sentence Stress, Theories, Methods and Data, *The Study of Word Stress and Accent*, 15–59.
- Zhang, Zhaoyan. 2016. Mechanics of human voice production and control, *Acoustic Society of America* 140 (4), 2614–2635.

Evaldas Švageris
Lietuvių kalbos katedra
Taikomosios kalbotyros institutas
Filologijos fakultetas
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5, LT-01131, Vilnius, Lietuva
evaldas.svageris@flf.vu.lt

KOPSAVILKUMS

Vārda uzsvara akustiskā struktūra lietuviešu un latviešu valodā: salīdzināmais pilotpētījums

Evaldas ŠVAGERIS

Jāatzīst, ka eksperimentālajos baltu valodu prosodijas pētījumos joprojām nākas saskarties ar problēmām, kas galvenokārt ir saistītas ar prosodēmu fonētisko mijiedarbību. Garās uzsvērtās zilbes, piemēram, vienlaikus funkcionē kā fonētiskā vārda uzsvara, zilbes un runas intonāciju bāze, tāpēc rodas jautājums, kā tādās apstākļos tiek nošķirtas un arī vienlaikus savstarpēji saskaņotas akustiskās prosodisko elementu šķērējapzīmes. Kamēr šī dilemma nav atrisināta, tikmēr pastāv kļūdīgas akustisko datu interpretēšanas un to piešķiršanas pie kāda no elementiem risks. Turklāt nav izslēdzams arī tas, ka šīs problēmas risināšanas procesā jaunatklātie fakti varētu izmainīt priekšstatu par tipoloģiskiem sakariem baltu valodu prosodijā. Šajā nolūkā tika veikta salīdzināmā lietuviešu un latviešu vārda uzsvara akustiskās struktūras analīze.

Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka akustisko uzsvara efektu var radīt valodas skaņu kontroles diferencēšana. Šajā ziņā informatīva ir F0 dinamika, kas atspoguļo ekspiratoriskās enerģijas transformācijas uz akustisko efektivitāti. Var pieļaut, ka pamattoņa virzības inerces grāds ir sava veida skaņas kontroles korelēts. Nošķirta F0 diapazons (angl. F0 range), vidējā līmeņa (angl. F0 mean) un F0 dzerka (angl. F0 jerk) parametru distribūcija 3D telpā ir objektīvs pierādījums tam. Balstoties uz to, ir pamats secināt, ka kopējā lietuviešu un latviešu valodas uzsvara šķērējapzīme ir spilgtāk izteikta uzsvērtu zilbju pamattoņa kontrolēšana.

SUMMARY

Acoustic Correlates of Word Stress in Standard Lithuanian and Latvian: a Pilot Study

Evaldas ŠVAGERIS

In Baltic prosody, there are several questions that remain to be answered from a phonetic point of view. The main problem concerns the phonetic interaction of prosodic elements. In long stressed syllables, for example, word stress, syllable accents, and intonation are all simultaneously produced. For this reason, it is important to understand the pattern by which the phonetic correlates of prosodies are separated and combined at the same time. These questions have not yet been fully answered, so there is a risk that acoustic data and its links with prosodic elements may be misinterpreted to some extent. However, new facts discovered during this analysis could improve our overall understanding of the typology of prosodic systems in Baltic languages. To this end, a comparative analysis of the acoustic structure of Lithuanian and Latvian word stress was conducted.

The results show that the acoustic effect of word stress can be achieved through sound control. In this sense, F0 dynamics are of the greatest interest, because they generally reflect the efficiency with which expiratory energy is transformed into acoustic energy. It can be assumed that the inertia level of intrasyllabic F0 change correlates with sound control. A clear clusterization of F0 range, F0 mean, and F0 jerk parameters in a 3D scatterplot provides strong evidence in favor of this concept. Finally, we can conclude that the acoustic structures of Lithuanian and Latvian word stresses follow the same pattern: stressed syllables are pronounced with higher pitch control compared to postfocal final syllables.

28. AABS Baltijas pētniecības konference

2022. gada 26.–29. maijā ASV rietumu krastā, Sietlā, Vašingtonas Universitātē (*University of Washington, Seattle*) notika jau 28. Baltijas pētniecības veicināšanas asociācijas (AABS) konference. AABS biedri un citi zinātnieki šoreiz tikās pēc četrus gadus pārtraukuma, jo 2020. gadā Šarlotē (*Charlotte*) plānotā konference kovida pandēmijas dēļ tika atcelta. Tāpēc tikšanās prieks bija jo īpašs. Konferences virstēma šogad bija „Baltijas pētniecība krustcelēs“ (*Baltic Studies at a Crossroads*). Konference kā vienmēr bija starpdisciplināra, tajā četrus dienu laikā tika nolasīti gandrīz trīs simti referātu dažādās humanitāro un sociālo zinātņu jomās. To starpā bija arī ap 25 valodas un valodniecības problemātikai veltītu referātu.

Pirmajā valodniecības sekcijā piektdienā, 27. maijā, „Jaunas perspektīvas Baltijas jūras reģiona morfoloģijas un sintakses pētniecībā“ (*New Perspectives on Morphology and Syntax in the Baltic Sea Region*) tika nolasīti trīs referāti. LU Lībiešu institūta pētniece un Tartu Universitātes doktorante Milda Dailidēnaite (*Milda Dailidēnaite*), pieslēdzoties konferencē attālināti, pievērsās netiešajiem imperatīviem latviešu, lietuviešu, kā arī igauņu un lībiešu valodā. Kioto Universitātes asociētais profesors Daiki Horigučī (*Daiki Horiguchi*) analizēja jaunākās tendences latviešu valodas atgriezenisko darbības vārdu ar formantu *paš-* (*pašizglītots; pašnodarbināts*), kā arī ar tiem saistītu lietvārdu (*pašārstēšanās*) lietojumā. Divi Tartu Universitātes doktoranti — Rodolfo Basile (*Rodolfo Basile*) un Merita Nīnemegi (*Merit Nīnemägi*) — aplūkoja partitīvo subjektu un tā lietojumu dienvidsomu (ziemeļigauņu, dienvidigauņu, lībiešu un votu) valodās, akcentējot atšķirības starp šīm valodām.

Nākamajā valodniecības sekcijā „Jauni vārdi un leksikoni“ (*Emerging Words and Lexicons*) bija četri priekšlasījumi. Viļņas Universitātes lektore Aušra Valančauskiene (*Aušra Valančauskienė*) raksturoja, kā bezekvivalenta

lietuviešu valodas leksika tulkota vai atveidota tiešsaistes lietuviešu-angļu, lietuviešu-krievu un lietuviešu-franču vārdnīcās. Viļņas Universitātes doktorante Egle Vaisētaite (*Eglė Vaisėtaite*) stāstīja par leksiskās atrīcijas parādībām Īrijas lietuviešu emigrantu dzimtajā valodā, uzsverot, ka tās biežāk vērojamas sociālās jomas leksikā, kas ikdienā nav tik aktuāla. LU un Stokholmas Universitātes profesors Pēteris Vanags prezentēja kopā ar Annu Frīdenbergu un Antu Trumpu (LU LaVI) veikto pētījumu par Georga Manceļa (1593–1654) ortogrāfijas principu attīstību viņa vairāk nekā 20 gadu ilgajā literārās darbības laikā. Tartu Universitātes mācībspēki Mīna Norvika (*Miina Norvik*) un Karls Pajusalu (*Karl Pajusalu*) iepazīstināja ar urāliešu valodu tipoloģijas datubāzi (*UraTyp*) un tās lietošanas iespējām. Kā piemērs tika parādīts, kā datubāze ir izmantota, lai analizētu dienvidsomu valodu vietu urāliešu valodu saimē.

Valodas aspektam bija veltīti divi referāti sekcijā „Digitālās humanitārās zinātnes un valodas tehnoloģija“ (*Digital Humanities and Language Technology*). LU Lībiešu institūta vadītājs Valts Ernštreits pastāstīja par vairākiem integrētiem lībiešu valodas digitālajiem resursiem — vārdnīcu, korpusiem, morfoloģijas datu bāzi, ģeotelpiski saistītu vietvārdu un informantu datubāzi —, ko izstrādā Lībiešu institūts. LU Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas vadītājs Normunds Grūzītis iepazīstināja ar četriem jaunākajiem latviešu valodai izstrādātiem resursiem: Latviešu valodas universālo atkarību korpusu (*Treebank*), Daudzslāņu korpusu teksta semantiskai analīzei un sintēzei latviešu valodā (*FrameNet*), Saeimas sēžu stenogrammu korpusu un vietni *tezaurs.lv*, kas ir liela un atvērta latviešu valodas leksikas datubāze.

Pirmā valodniecības sekcija sestdienā, 28. maijā, bija „Identitātes un vēstures literārā reprezentācija“ (*Literary Representations of Identities and History*). Vītauta Dižā Universitātes profesores Inetas Dabašinskienes (*Ineta Dabašinskienė*) referātā uzmanība tika pievērsta unikālajam Lietuvas pilsētas Visaginas gadījumam, Lietuvas pēcpadomju kodolrūpniecības vietai, kuru gan ģeogrāfiski, gan garīgi iezīmējusi padomju monoindustriālā pagātne, kas atspoguļojas etniskajā sastāvā un valodu praksē. Referente aplūkoja izņēmumus valsts valodas likumdošanā pārejas periodā no padomju uz neatkarīgo Lietuvu saistībā ar īpašo pilsētas un uzņēmuma stāvokli starptautiskā kontekstā. Savukārt LU Lībiešu institūta pētniece Gunta Kļava runāja par to, kā kovida pandēmija ir pamudinājusi mainīt skatījumu uz lībiešu

valodas saglabāšanu, tās lomu un funkciju un kā šī situācija noveda pie jaunu produktu izstrādes valodas apguvei un kultūras aizsardzībai.

Īpaša konferences sekcija bija veltīta humanitāro un sociālo zinātņu digitālajiem resursiem un rīkiem Latvijā (*Digital Resources and Tools for Humanities and Social Sciences: Latvia*). Tajā runāja vairāku Latvijas pētniecisko iestāžu pārstāvji: Sanita Reinsone, Valts Ernštreits, Anda Baklāne, Eva Eglāja-Kristsone, Normunds Grūzītis, Sandis Laime, Sanita Martena. Tika prezentēti vairāki valodas resursi un apstrādes rīki: *corpuss.lv*, *tezaurs.lv*, *nlp.ailab.lv*, *ruta.ailab.lv* (NG), latgaliešu valodas korpusi: *MuLa.lv*, *MuLaR.rta.lv*; libiešu valodas un kultūras digitālo resursu kopa: *livonian.tech*; digitālā platforma apvidvārdu vākšanai: *apvidvardi.lu.lv*. Citu zinātņu nozaru pārstāvji pastāstīja par savu jomu digitālajiem resursiem.

Sekcijā „Izslēgšanas valodas“ (*Languages of Exclusion*) tika nolasīti četri referāti. Viļņas Universitātes doktorante Samanta Kietīte (*Samanta Kietytė*) pievērsa uzmanību naida runas lingvistiskajam aspektam — pēc kādiem kritērijiem Lietuvas tieslietu sistēmas lingvisti lem, vai analizētā izteiksme ir vai nav naida runa, kādas metodes un avotus izmanto, kādas problēmas šai procesā rodas. Vītauta Dižā Universitātes profesores Jūrates Ruzaites (*Jūratė Ruzaitė*) referāta pamatā bija pētījums, kura mērķis ir izpētīt pret LGBTIQ grupu vērsta naidīguma apkarošanas praksi Lietuvas interneta komentāros, analizējot homofobisku komentāru un pret tiem vērsta diskursa apjomu, kā arī abu veidu komentāros izmantotās diskursīvās stratēģijas. Viļņas Universitātes doktorante Egle Žurauskaite (*Eglė Žurauskaitė*) analizēja politisko debašu valodu Lietuvas televīzijā, lai atklātu debašu laikā fiksētās nepieklājības izpausmes un noskaidrotu, kas raksturīgs nepieklājībai. Vašingtonas Universitātes latviešu valodas vieslektore Solvita Berra (*Burr*) pievērsās lingvistiskās ainavas problemātikai, aplūkojot, kā rokraksta un digitālā teksta žanri, informācijas veidi un valodas atspoguļo sociālās tendences un noslāņošanos piecās pilsētās — Rīgā (Latvija), Visaginā (Lietuva), Narvā (Igaunija), Vašingtonā, DC un Sietlā (ASV).

Valodas mācīšanai un tās lietojuma veicināšanai bija veltīti četri referāti sekcijā „Valodas pastiprināšana mājās un ārzemēs“ (*Amplifying Language at Home and Abroad*). Indianas Universitātes igauņu valodas lektore Pibikaja Kivika (*Piibi-Kai Kivik*) iepazīstināja ar savu pieeju valodas mācīšanā, izmantodama videodatu multimodālu analīzi, lai ilustrētu izglītojamo līdzdalības un mijiedarbības iespējas dažādos formātos, kā arī parādītu

ārpusklases tiešsaistes valodas lietojuma integrāciju valoduursos. Tartu Universitātes pārstāves Renāte Pajusalu (*Renate Pajusalu*) un Mīna Norvika (*Miina Norvik*) stāstīja par savu pētījumu, kā igauņi pacieš klusešanu un ko viņi domā par sadzīvīskām sarunām (*small talk*). Rezultāti liecina, ka lielākā daļa respondentu jūtas neērti šādās situācijās, bet vairumam ir paņēmieni, kā tās risināt. LU Lībiešu institūta pētnieks Uldis Balodis un Tartu Universitātes profesors Karls Pajusalu (*Karl Pajusalu*) pievērsās pēdējo gadu veikumam divu snaudošu (*dormant*) Latvijas valodu — Salacas lībiešu un Ludzas igauņu — literatūras un valodas attīstībā. Pēdējās desmitgades laikā abām valodām ir izstrādātas mūsdienīgas ortogrāfijas un ir izdoti jauni materiāli, tostarp vairāki dzejas krājumi Salacas lībiešu valodā un kultūras ābece Ludzas igauņu valodā. Lietuviešu izcelsmes amerikāņu psihiatre un psihoanalītiķe Ginta Remeika (*Ginta Remeikis*), attālināti pieslēdzoties, runāja par baltiešu diasporu un tās saistību ar valodu, kā izpētes materiālu izmantojot vairāku lietuviešu, latviešu un igauņu trimdas autoru darbus. Viņa izcēla autoru attiecības ar valodu, kā arī pieskārs valodas, identitātes un zaudējuma attiecībām. Secinājums — baltiešu pieredze var palīdzēt izgaismot valodas lomu psihiskajā un kultūras pieredzē kopumā.

Paralēli notika vēl viena ar valodu un literatūru saistīta sekcija „Valodu krustceles multilingvālajā Latvijā un Lietuvā“ (*Linguistic Crossroads in Multilingual Latvia and Lithuania*). Tajā tika prezentēts Liepājas Universitātes un Ventspils Augstskolas pētījums par latviešu zinātnes valodu — tās stāvokli un problēmām (Agnese Dubova, Diāna Laiveniece, Baiba Egle). Vašingtonas Universitātes lietuviešu valodas vieslektore Inga Daraškiene (*Inga Daraškienė*) pievērsās Viļņas lingvistiskajai ainavai, analizējot angļu valodu kā precī attiecībās ar citām lingvistiskajā ainavā plaši lietotām valodām. Divi referāti šai sekcijā bija veltīti tulkošanas problemātikai. Ivars Šteinbergs runāja par dzejas tulkošanas tendencēm Latvijā 20. gadsimtā, bet Monika Henleja (*Monika Hanley*) aplūkoja latviešu valodas deminutīvu tulkošanas teorētiskos aspektus.

Svētdienas, 29. maija, rītā tika nolasīti pēdējās valodniecības sekcijas „Daudzvalodība komunikācijā“ (*Multilingualism in Communication*) referāti. Tartu Universitātes doktorante Anna Braneca (*Anna Branets*) pastāstīja par savu veikto eksperimentu receptīvās daudzvalodības izpētē, analizējot igauņu un ukraiņu savstarpējas sarunas. Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas profesore Sanita Martena dalījās domās par Latvijā dzimušajiem jeb

„vecajiem“ un iebraukušajiem jeb „jaunajiem“ latviešu valodas kā otrās valodas runātājiem, balstoties savos pētījumos — intervijās par ģimenes valodas politiku un (pirms)skolas izvēli, kā arī aptaujā Rīgas Vācu skolā par valodu apguves motivāciju un attieksmi. Tartu Universitātes pētniece Kertu (*Kerttu*) Rozenvalde analizēja, kā studentu valodu resursi ietekmē viņu mācību valodas izvēli daudzvalodu nacionālajā universitātē — Tartu Universitātē, kā šī izvēle atbilst nacionālās politikas mērķim uzturēt igauņu valodu. Tartu Universitātes profesore Kadrija Koreinika (*Kadri Koreinik*) prezentēja pētījumu par to, kā Igaunijas mazākumtautību pārstāvji, kas beiguši pamatskolu ar krievu mācībvalodu un vidusskolu ar bilingvālu programmu, iekļaujas augstākās izglītības iestādēs, kur mācību valoda ir igauņu, bet spēcīga ir arī internacionalizācijas tendence.

Kā redzams no apskata, vairums valodniecisko referātu bija veltīti mūsdienu valodas situācijas problemātikai Baltijas valstīs un diasporā. Taču netrūka arī valodas gramatiskās sistēmas, valodas vēstures un valodu tipoloģijas pētījumu. Īpaša vieta bija ierādīta arī digitālajiem resursiem un to lomai valodas saglabāšanā un attīstīšanā. Jāatzīmē, ka Baltijas lingvistiskajā kartē konferencē tika iezīmētas ne tikai trīs pamatvalodas — igauņu, latviešu un lietuviešu, bet arī citas — latgaliešu, lībiešu, Ludzas igauņu. Gan valodniecības jomas sekcijas, gan konference kopumā bija labi organizēta un veiksmīga. Tagad Baltijas pētniekus gaida nākamās starpdisciplinārās konferences — Eiropas Baltijas pētniecības konference (CBSE) Kauņā 2023. gada jūnijā un kārtējā AABS konference 2024. gadā Jeila Universitātē Ņūheivenā (*Yale University, New Haven*), ASV Konektikutas pavalstī.

Pēteris Vanags

Latvijas Universitātes

Humanitāro zinātņu fakultāte

Baltu valodniecības katedra

Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija

pvanags@latnet.lv

Kazimiero Būgos konferencija „Baltų kalbotyra: lyginamosios perspektyvos“

2022 m. rugsėjo 22–24 d. Vilniuje įvyko tarptautinė Kazimiero Būgos konferencija „Baltų kalbotyra: lyginamosios perspektyvos“¹. Joje pranešimus skaitė Lietuvos ir užsienio baltistikos centrų tyrėjai, didelė dalis konferencijos pranešimų buvo skirta ide. ir baltų kalbų istorijai, baltų kalbų raštijai ir vardynui².

Konferencija prasidėjo nuo indoeuropeistikos. Renginį pradėjo Eugenius Hillas (Kelnas/Berlynas) savo pranešime „Repeating responses in morphological change: the case of Lithuanian compound verbs“ kalbėjęs apie gramatinius pokyčius, jų plitimo ypatybes ir įsigalėjimo priežastis, remdamasis lietuvių tarmių medžiaga – specifiniais atsakymais į klausimus žodžio dalimi, plg. *Ar pri-valgei? – Pri*. Miguelis Villanueva Svenssonas (Vilnius) pranešime „The origin of Baltic circumflex metatony“ aptarė baltų cirkumfleksinės metatonijos atsiradimą: metatonija įvyko ne dėl kirčio atitraukimo, o dėl prabaltų *šva* balsio, atsiradusio iš susilpnėjusių trumpųjų balsių tam tikrose pozicijose, sinkopės. Yoko Yamazaki (Stokholmas) pranešime „The Baltic verbal endings – what happened to them while traveling from the IE homeland?“ pristatė savo projektą apie galimo ide. medioumo liekanas baltų, slavų ir germanų kalbose ir aptarė keletą galimų ide. medioumo reliktų baltų veiksmažodžio sistemoje. Simono Frieso (Kelnas/Berlynas) pranešime „Was there a loss of word-final nasals in Proto-East-Baltic? On the common phonological prehistory of some morphological formations

¹ Konferenciją organizavo Vilniaus universiteto Baltistikos katedra pagal ES SF finansuojamą projektą „Užsienio baltistikos centrų ir Lietuvos mokslo ir studijų institucijų bendradarbiavimo skatinimas“ (Nr. 09.3.1.-ESFA-V-709-01-002).

² Pranešimų tezės pasiekiamos internetu: <https://baltnexus.lt/news/1017/19/Tarptautinė-Kazimiero-Būgos-konferencija-Baltų-kalbotyra-lyginamosios-perspektyvos>.

in Lithuanian and Latvian“ buvo pasiūlytas naujas fonologinis dėsnis, pagal kurį tam tikrose pozicijose rytų baltų prokalbėje daugiaskiemenių žodžių gale išnyko nosiniai priebalsiai.

Kiti du konferencijos pranešimai buvo skirti žodžių darybai ir kognityvistikai. Bonifacas Stundžia (Vilnius), Lina Inčiuraitė-Noreikienė (Vilnius) pranešime „Competition between hybrid derivatives and borrowings“ pristatė konkurencinius hibridinių vedinių modelius ir nustatė, kad dažniausiai lietuvių kalboje konkuruoja hibridiniai priesagų vediniai su materialiais skoliniais, plg. *automobil-ininkas* ir *automobil-istas*. Eglė Žilinskaitė-Šinkūnienė (Vilnius) pranešime „*pret ar no?* Latvių kalbos prielinksnių pasirinkimo motyvacija“ remdamasi latvių kalbos tekstyno medžiaga nustatė, kad leksema (*pa-*)*sargāt* dažniau vartojama su prielinksniu *no*, bet *aizsargāt* atveju — prielinksniai *no* ir *pret* vartojami pagrėčiui, o *pret* vartojamas, kai fonas yra neigiamo, agresyvaus pobūdžio.

Kiti pirmosios dienos pranešimai skaityti iš senosios baltų raštijos. Pēteris Vanagas (Stoholmas/Ryga) pranešime „The change of honorific female designations in Latvian in the second half of the 19th century“ aptarė, kad seniausiuose latvių rašytiniuose šaltiniuose buvo vartotas ponios pavadinimas *gaspaža*, vėliau išstumtas žodžių *dāma* ir *kundze*, dažniau pasirodančių raštuose nuo XIX a. 7 dešimtmečio, o XIX a. pabaigoje vartotas *madāma* turėjo menkinamąją reikšmę. Jolanta Gelumbeckaitė (Frankfurtas) pranešime „XVI amžiaus lietuvių postilių laiko mašina“ pristatė vykdomą projektą, kuriuo siekia atskleisti Wolfenbüttelio ir Jono Bretkūnos postilių intra- ir intertekstinius ryšius bei postilių santykį su lotyniškais bei vokiškais vertimo šaltiniais, kuris pasitarnautų genetiniam ir istoriniam lingvistiniam lietuviškų tekstų tyrimui, jų skaitmeninimui. Lidijos Leikumos (Ryga) pranešimas „Senąkie latgaliešu teksti rokrakstā“ buvo skirtas senųjų XVII a. pabaigos latgalietiškų tekstų, saugomų Lietuvos valstybės istorijos archyve, analizei ir išryškinta originalių tekstų skaitymo svarba. Ernesta Kazakėnaitė (Vilnius) aptarė „Leksinius keitimus Georgo Mancelio 1643 m. Siracido knygos vertime“ ir nustatė, kad leksiniai keitimai antrame leidime buvo retesni nei rašybos ar morfologijos, o pusė jų — korektūros klaidų taisymai ar naujos klaidos. Gina Holvoet (Vilnius) pranešime „Jonas Bretkūnas: įkvėptas ar filologinio tikslumo siekęs vertėjas?“ analizavo Bretkūno išverstus Liuterio tekstus ir priėjo prie išvados, kad Bretkūnas nuosekliai sekė Liuterio tekstu, bet dirbo gerbdamas lietuviškų vertimų tradicijas, nors ir vertė labai kūrybiškai.

Kita konferencijos diena prasidėjo pranešimais iš onomastikos. Sanda Rapa (Ryga) pranešime „Latvijas mājvārdu ainava“ kalbėjo apie Latvijoje paplitusius oikonimus — sodybų pavadinimus, kuriems dabartiniais laikais duodami vardai tapo vienu iš nacionalinio tapatumo ženklų, o anksčiau jų samprata įvairavo. Renātēs Siliņios-Piņķēs (Ryga) pranešime „Vēsturiskā divvalodība Latvijas toponīmiņā. Tipoloģisks skatījums“ buvo pristatytos vokiečių-latvių žodyne *Lettus* užfiksuotos vokiečių ir latvių vietovardžių poros ir pateikta jų tipologinė analizė. Daiva Sinkevičiūtė (Vilnius) pranešime „Lietuviškumo raiška išeivių vaikų varduose Norvegijoje“ analizavo, kaip registruojami emigracijoje gimę vaikai ir priėjo prie išvados, kad daugelis vardų yra lietuvių formos asmenvardžiai, užrašyti lietuvių kalbai įprastu būdu. Birutė Jasiūnaitė (Vilnius) pranešime „Žaltvykščių pavadinimus tarmėse ir tautosakoje“ aptarė, kad šie žodžiai dažnai yra priesagų vediniai, o dūriniai daromi iš veiksmožodžio ir daiktavardžio. Laimutės Balodės (Ryga/Helsinkis), Santos Briedės (Rygos) pranešime „Lietuvių ir latvių vietovardžių žodynai tarptautiniame kontekste“ buvo pastebėta, kad į latvių žodyną *Latvijas vietvārdu vārdnīca* stengiamasi traukti visus Latvijos vietovardžius, jame dažniau teikiami kitų kalbų palyginimai nei lietuvių, o *Lietuvos vietovardžių žodynas* atspindi XX a. kartotekos duomenis, nors abu šie leidiniai, kitaip nei kitų Baltijos regiono šiaurės šalių vietovardžių žodynai, orientuoti į akademinę bendruomenę.

Konferencijos pranešėjai pristatė tyrimų ir iš baltų kalbų dialektologijos, akcentologijos sričių. Edmundo Trumpos (Ryga) pranešime „Galimos senųjų baltų kalbų ypatybės lietuvių ir latvių tarmėse, jų kaitos būdai ir kryptys“ buvo kalbėta apie mirusių baltų kalbų, gyvenusių abipus dabartinės Lietuvos-Latvijos sienos, ypatybes ir pastebėta, kad išnykusių kalbų ypatybės išliko ir artimuose arealuose, o dalis jų pasilinko rytų-vakarų kryptimi. Vytautas Rinkevičius (Vilnius) pranešime „F. W. Haacko žodyno prozodija“ kalbėjo, kaip žymėtos lietuvių kalbos žodžių prozodinės ypatybės Haacko žodyne, daugiau dėmesį kreipęs į atvejus, kurie kirčiuoti kitaip nei laukiama.

Senajai lietuvių raštijai buvo skirti du antros dienos pranešimai. Mindaugas Šinkūnas (Vilnius) pranešime „Biblijos citatos Baltramiejaus Vilento *Enchiridione* (1579) ir jų ryšiai su ankstesniais vertimais“ aptarė, kad dalį Biblijos citatų Vilentas perėmė iš Mažvydo, tačiau *Enchiridione* yra ir kitų Biblijos eilučių, kurias Vilentas vertė pats ar perėmė iš dabar nežinomų šaltinių. Birutė Kabašinskaitė (Vilnius) pranešime „Kelių įvardžių acc. pl. m.

formos reformatų raštijoje XVI–XIX a.“ aptarė įvardžių *tas*, *kuris* ir *anas* acc. pl. m. formas, XIX a. kalvinistų perimtas iš Mažosios Lietuvos raštų.

Paskutiniai konferencijos pranešimai buvo iš tekstynų tyrimų. Giedrė Junčytė (Vilnius) pranešime „Bendrašaknių sangrąžinių ir *n/st* veiksmožodžių dažnumas ir semantika“ pagal Lietuvių kalbos tekstyno duomenis teigė, kad žymiklio *si* plitimas nors ir gali būti siejamas su nevienodu žymiklio *n/st* ir sangrąžos produktyvumu bei polinkiu rinktis morfologiškai skaidresnės sandaros veiksmožodį, bet vartosenos dažnumas rodo, kad svarbi ir žymiklio funkcija, semantika. Jurgis Pakerys (Vilnius), Virginijus Dadurkevičius (Vilnius), Agnė Navickaitė-Klišauskienė (Vilnius) pranešime „Žodžių darybos tyrimai tekstynuose: lemavimo klausimai“ aptarė automatinio lemavimo įrankių įtaką tiriant žodžių darybą didelės apimties tekstynuose ir pristatę lemų atpažinimo rodiklius nurodė jų tobulinimo galimybes.

Trečia konferencijos diena buvo skirta kultūrinei programai — išvykai į Kazimiero Būgos tėviškę ir Zarasų apylinkes. Konferencijos dalyviai aplankė Dusetų muziejų ir bažnyčią, vyko į Pažiegę, kur yra Kazimiero Būgos memorialinis muziejus, buvo prie Stelmužės ažuolo ir vaikščiotojo po Zarasus. Per ekskursiją visus žavėjo rudeniškas Aukštaitijos miškų grožis, vingiuojantys ir į kalnus kylantys keliukai bei daugybė įvairaus dydžio Zarasų krašto ežerų.

Daiva Sinkevičiūtė

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

daiva.sinkeviciute@flf.vu.lt

Adalbertam Becenbergeram veltīta starptautiska konference Berlīnē

2022. gada 11.–13. oktobrī Maincas Zinātņu un literatūras akadēmija sadarbībā ar Lietuvas Republikas vēstniecību Vācijā, Reinzemes-Pfalcas federālo pārstāvniecību, „Prūsijas“ un Baltistikas biedrībām uzaicināja vairāku nozaru un valstu pārstāvjus uz starptautisku konferenci Berlīnē, kas veltīta baltistikas sācēja, arheologa, Kēnigsbergas universitātes profesora un rektora Adalberta Becenbergera (*Adalbert Bezenberger*) piemiņai. Bija pagājuši 100 gadi kopš zinātnieka nāves, un tā bija laba iespēja pārskatīt un izvērtēt aktuālākos profesora darbus, īpaši tos, kas iezīmējuši kādas vadlīnijas un iedvesmojuši nākamās paaudzes tos turpināt un padziļināt.

Konferencē piedalījās referenti no Vācijas, Lietuvas, Polijas, Latvijas, Francijas, Itālijas. Starpdisciplināro koncepciju noteica A. Becenbergera personība un darbība: arheoloģija un baltistika ir cieši saistītas un balsta viena otru. Konferences raitu darbu nodrošināja divas organizatores: valodniece Kristiāne Šillere (*Christiane Schiller*) un arheoloģe Heidemarija Eilbrahta (*Heidemarie Eilbracht*).

Pasākuma atklāšana notika Lietuvas Republikas vēstniecībā, kur viesus uzņēma Lietuvas Republikas pilnvarotais ministrs, diplomātiskās pārstāvniecības vadītāja vietnieks Vaidots Karvelis (*Vaidotas Karvelis*). Maincas Zinātņu un literatūras akadēmijas vārdā K. Šillere nolasīja Ritas Heizeres (*Rita Heuser*) apsveikuma runu, uzstājās arī biedrības „Prūsija“ vadītājs Hanss Jergs Frēze (*Hans-Jörg Froese*). Konferences rīkotājiem bija izdevies atrast un uzaicināt Adalberta Becenbergera mazmazdēlu prof. dr. Tilmāni Becenbergeru (*Tilman Bezenberger*). Uz vakara viesiem iespaidu atstāja profesora stāsts par ģimenē lolotu slavenā vecvectēva piemiņu un viņa attēlu. Atklāšanas oficiālā daļa noslēdzās ar H. Eilbrahtas un K. Šilleres ievadrunu, kurā tika atspoguļoti Adalberta Becenbergera dzīves un darbības svarīgākie fakti.

Nākamās divas dienas bija intensīva konferences darba pilnas. Profesora daudzpusīgā zinātniskā un sabiedriskā darbība, neparastā produktivitāte, organizatoriskās spējas, ciešā sadarbība ar baltu valodas un kultūru kopjošo inteligenci radīja šīs konferences tēmu daudzveidību. Referāti tika grupēti blokos tā, lai arheoloģijas un vēstures tēmas mijas ar lingvistiskām. Tādā veidā konferences dalībnieki varēja novērtēt Becenbergera nozīmi radniecīgajai zinātnes nozarei. Katram runātājam bija ar ko papildināt profesora biogrāfiju, lai ne tikai izgaismotu viņa ieguldījumu zinātnē, bet arī papildinātu to ar attiecīgiem akcentiem un pēdējos gadu desmitos izpētiem faktiem.

Becenbergera dibināto Prūsijas senatnes biedrību Kēnigsbergā raksturoja Hanss Jergs Frēze (Verdera/Hāfele) un Heino Neimaijers (*Heino Neumayer*, Berlīne), izceļot šīs organizācijas saiknes ar Berlīnes Karaliskā muzeja Aizvēstures nodaļu (*Adalbert Bezenberger und sein Wirken für die Altertums-gesellschaft Prussia*). Zinātniskās un sabiedriskās aktivitātes, kas veltītas Austrumprūsijas lietuviešu kultūrai, prezentēja Nijole Strakauskaitē (*Nijolė Strakauskaitė*, Klaipēda) (*Adalbert Bezenberger and Prussian Lithuania: Scholar and Protector of Cultural Tradition*). Referente uzsvēra profesora lielo ieinteresētību Kuršu kāpās, kam viņš veltījis divus zinātniskus pētījumus. Lingvists Oigens Hils (*Eugen Hill*, Ķelne) atzinīgi vērtēja Becenbergera kā salīdzinošās baltistikas aizsācēja lomu, īpaši lietuviešu un latviešu veco rakstu izpētē (*Adalbert Bezenberger und die vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*). Bonifacs Stundža (*Bonifacas Stundžia*, Viļņa) no mūsdienu akcentoloģijas perspektīvas runāja par Becenbergera novatorisko ieguldījumu lietuviešu prosodijas pētniecībā (*Adalbert Bezenberger's Contribution to Baltic Accentology*). Daniels Petī (*Daniel Petit*, Parīze), pamatojoties uz Becenbergera piezīmēm par refleksīvajiem vietniekvārdiem baltu valodās, savos pētījumos ir atklājis, ka to lietojums vecajos tekstos bieži vien nav bijis autentisks, bet gan ietekmēts no oriģināla, no kura tas tulkots (*Das Reflexivpronomen im Baltischen: der Beitrag von Adalbert Bezenberger*).

Vēlāk konferences gaitu pārņēma arheologi. Toms Rimkus (*Tomas Rimkus*, Šlēsviga/Klaipēda) iepazīstināja ar Becenbergera veikto Aukštumalas purva izpētē, ziņoja, ka nesēn lietuviešu arheologi atgriezušies pie šā objekta un, izmantojot mūsdienu metodes, atraduši Svidras resp. senā akmens laikmeta (paleolīta) kultūras artefaktus (*Continuing where Bezenberger left — Final Palaeolithic studies at Aukštumala Highmoor (Augstumaller Moor) in coastal Lithuania*). Jaroslavs Soberajs (*Jarosław Sobieraj*, Olština) norādīja,

ka Becenbergera izrakumi Kuršu kāpās un Mazūrījā bija vieni no pirmajiem, kas atklāja akmens un bronzas laikmeta mantojumu Austrumprūsijā (*Adalbert Bezenberger's research on the early prehistory of East Prussia*). Pirmās dienas pēdējā daļa bija veltīta filoloģijai. Žavinta Sidabraite (*Žavinta Sidabraitė, Viļņa*) stāstīja par Becenbergera ieguldījumu lietuviešu literatūras vēsturē, kam veltīti trīs profesora darbi, tostarp detalizēts ziņojums par Kristijonu Donelaii (*Adalbert Bezenberger as a Historian of Lithuanian Literature: Accents and Reception*). Pirmās dienas darbu beidza Daļa Kiselūnaite (*Dalia Kiselūnaitė, Viļņa*), kura iepazīstināja ar Becenbergera darbību Vācijas skaņu arhīvā, kur glabājas daži no pirmajiem lietuviešu dialektu skaņu ierakstiem (*Bezenbergers Beitrag für das Deutsche Lautarchiv*).

Otrā sēdes diena sākās ar arheologu referātiem. Mirosļavs J. Hofmanis (*Mirosław J. Hoffmann, Olština*) stāstīja par Becenbergera ierakstītajiem dzelzs laikmeta atradumiem bijušajā Tarlauku pilī (*Täberlack*), ar šo objektu saistītajiem dokumentiem un vēstulēm (*Adalbert Bezenberger und seine archäologischen Untersuchungen am Beispiel der früheisenzeitlichen Siedlung „Jungfernberg“ in Täberlack, Kr. Angerburg (Ostpreußen)*). Rasa Banīte-Rovela (*Rasa Banytė-Rowell, Viļņa*) novērtēja profesora veiktos Šernu kapulauka pētījumus un izdoto ilustrēto izdevumu, kam pateicoties izrakumu rezultāti iekļuva zinātnes vēsturē (*A. Bezenberger's excavations of Schernen/Šernai Cemetery in Kr. Memel (Klaipėda): possibilities and results of analysis of his publication*). Audrones Bļujienes (*Audronė Bliujienė, Klaipėda*) un Jurgas Bagdzevičienes (*Jurga Bagdzevičienė, Viļņa*) ziņojums (*Interdisciplinary research by Adalbert Bezenberger*) atgādināja, ka publikācijās par bronzas laikmeta atradumiem Becenbergers secinājumus izdarīja, pamatojoties uz ķīmisko analīzi, viņam sekoja lietuviešu arheologi, tādā veidā iekļaujot lietuviešu materiālu starptautiskā kontekstā. Viņa materiāla atkārtota pārbaude ar modernām metodēm varētu paplašināt Becenbergera laikā sākto datubāzi, jo daudzi atradumi kara laikā pazuduši. Valodnieks Pjetro U. Dini (*Pietro U. Dini, Piza*) akcentēja Becenbergera nopelnus prūsistikas jomā, uzsverot profesora novatorismu, virzību, uzmanību tekstiem un onomastikai, kā arī to, ka viņš bijis pirmais, kurš sniedzis kritisku apskatu par tā laika darbiem prūsistikā (*Bezenberger und die altpreußische Sprache*). Lidija Leikuma (Rīga) stāstīja par Becenbergera ieguldījumu latviešu dialektoloģijā, izcēla viņu kā šīs jomas pionieri, konsekventu baltistikas organizētāju un izdevēju (*Adalbert Bezenberger und die lettische Dialektologie*). Lina Plaušīnaitīte (*Lina*

Plaušīnaitytė, Viļņa) nolasīja kopā ar Vilmu Zubaitieni (*Vilma Zubaitienė*) sagatavoto referātu, kurā akcentēja Becenberģera ieguldījumu Būģas sāktaļā lietuviešu valodas vārdnīcā (*Adalbert Bezenbergers Forschungen zur litauischen Lexikologie und ihre Rezeption in den lexikographischen Arbeiten von Kazimieras Būga*). Romāns Širouhovs (*Roman Shiroukhov*, Šlēsviģa) un Sesīlija Hergelijū (*Cecilia Hergeligiū*, Mainca/Berlīne) iepazīstināja ar projekta rezultātiem, ko viņi ieguvuši, izmantojot modernas datēšanas metodes, lai izpētītu Becenberģera sāktu *Ramutten-Jahn* (tagad Melaši, Klaipēdas rajons) apbedījumu vietu (*Old data – new results. AMS 14C dating of Ramutten-Jahn cemetery samples from Prussia-Sammlung (East Prussia/MVF Berlin)*). Zuzanne Grunvalde (*Susanne Grunwald*, Mainca) uzsvēra Becenberģera, valodnieka un arheologa, auglīģu šo divu zinātnes nozaru apvienojumu (*Wenn Philologen ausgraben. Adalbert Bezenbergers Beitrag zur archäologischen Burgwallforschung um 1900*). Markūs Falks (*Markus Falk*, Berlīne) runāja par Brandenburgas-Ansbahas markgrāfa Ģeorga Frīdriha 1578. gada edikta, ko analizējuši Becenberģers un Neselmanis, oriģināla un citu kopiju meklējumiem un sniedza šā dokumenta valodas salīdzinošu analīzi („*Diese bezeichne ich mit U, jenes mit U'*“ – *Bezenbergers Forschungen zu den alllitauischen Urkunden*).

Konferencē netrūka jautājumu un diskusiju, kas palīdzēja atklāt Adalberta Becenberģera daudzpusīģo akadēmisko talantu, kurš ar savu metodisko konsekvenci un precizitāti ir pārsteidzis ne vienu vien mūsdienu zinātnieku. Pasākuma starpdisciplināritāte atmaksājās nevis formāli, bet gan taustāmi un auglīgi, un par to jāpateicas Becenberģera dienu Berlīnē organizatoriem un sponsoriem.

Uz ziņojumu pamata sagatavotos rakstus plānots publicēt divos izdevumos: arheologu — „*Acta Praehistorica et Archaeologica (APA)*“ (Berlīne), valodnieku — „*Schriften der Gesellschaft für Baltische Studien*“ (Hamburga, Baar Verlag).

Dalia Kiseliūnaitė

Geolingvistikos centras

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, 10308 Vilnius, Lietuva

dalia.kiseliunaite@lki.lt

Jānim Kušķim aizejot (1930–2022)

2022. gada 21. aprīlī dzīves gaita noslēgusies izcilam Latvijas novadu runas pazinējam un nerimtīgam latviešu rakstu valodas kopējam — LU Filoloģijas fakultātes Baltu valodu katedras lektoram **Jānim Kušķim**. Ne viens vien, kas pazīst šā mācībspēka darbības apjomu un kompetenci, ir brīnījies par pieticīgo J. Kušķa amatu, tomēr augstskolās pastāv sava noteikta zinātniskā darba vērtēšanas un amatu sadales resp. vēlēšanu kārtība. Aspirantūras beigu darbu — disertāciju dialektoloģijā — Jānis Kušķis netika aizstāvējis, tāpat netika realizējis katedras organizēto iespēju vēlākajā — apkopot pētījumus un atzinumus sinhroniskajā valodniecībā, aizstāvot tos kā promocijas darbu. Cēloņu tam ir vairāk, bet no personiskākām detaļām J. Kušķis allaž ir vairījies, runātīgs kļūdams vienīgi par valodniecības jautājumiem un mūziku. Veikumu toties rāda viņa publikācijas, tāpat recenzijas un atsauksmes kolēģu darbiem, katedrai veidotie pārskati, atskaites

pārvēlēšanu un citās reizēs. Arī bijušo studentu, kādiem sevi pieskaita šo rindu rakstītāji, atmiņas.

Jānis Raimonds Jāņa dēls Kušķis ir dzimis 1930. gada 14. novembrī Madonas apriņķa Lazdonas pagastā laukstrādnieku ģimenē. Kā pats to uzsvēris — zemnieku, ne saimnieku ģimenē. Mācījies pamatskolās Grostonā, Madonā un Lazdonā, 1950. gadā beidzis Madonas vidusskolu. Rakstā *Endzelīns* (2009 [1998, 1999]) un citur ar pateicību min savus latviešu valodas skolotājus Zandbergu, Bebri, Priedīti, Vīksnu, Graudoni, Kļaviņu, bet jo īpaši Mariju Bērzkalni — Folkloras krātuves kādreizējās vadītājas Annas Bērzkalnes māsu, kas ne tikai izcili vadījusi stundas, bet arī latviešu valodas pulciņu. Klasē strādājuši pēc Jāņa Endzelīna un Kārļa Mīlenbaha *Latviešu valodas mācības* un *Latviešu gramatikas*, pulciņā nodevušies vārdu izpētei pēc Kārļa Mīlenbaha *Latviešu valodas vārdnīcas* un rakstu avotiem, iepazīnuši J. Endzelīna atzinumus par valodas kļūdām, slavenajam valodniekam agrīni kļūstot par jauniešu autoritāti.

1950. gadā iestājas Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļā. Turpmākām studijām varējusi tikt izvēlēta arī mūzika (Jāņa Kušķa rados ir, piemēram, slavenais kordiriģents Teodors Reiters, vecāki bijuši mūzikas cienītāji, māte labprāt dziedājusi tautasdziesmas), tomēr tam pietrūcis naudas. Fakultātē nesena vidusskolēns ar patiku studē valodas un ar aizrautību dzied Haralda Medņa vadītajā Universitātes vīru kori. Zīmīgs gadījums pirmkursniekam saistās ar skaņuplatēm — 1951. gadā tās bijušas izmestas lielā kaudzē Radio mājas vestibilā. Steidzies turp un savācis, cik spējis atlasīt un panest, bet, kad atgriezies pakal citām, kaudze jau bijusi aizvesta. Tā top pamati slavenajai Kušķa fonotēkai — mūzikas ierakstu kolekcionēšana pāraug jaunieša nopietnā vaļaspriekā.

Kā LVU 50 gadu jubilejai veltītās zinātniski teorētiskās konferences materiālos (1969) atzīmējusi Marta Rudzīte, LVU studenti J. Kušķis un A. Niedrīte 1953. gadā pirmie republikā izlokšņu fonētikas pētīšanai izmanto oscilogrāfu. Intonāciju līknes ar oscilogrammām ietvertas arī M. Rudzītes disertācijā filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei *Ziemeļvidzemes izlokšnes [Braslavas, Vecates, Bauņu un Vilzēnu]* (1954).

Talantīgais students Kušķis fakultāti absolvē 1955. gadā, un viņam tiek piedāvāta vieta aspirantūrā toreizējā Latviešu valodas katedrā. Aspirantūru beidz 1958. gadā ar nokārtotiem sešiem kandidāta eksāmeņiem un disertāciju

Monoftongizācija un diftongizācija Grostonas un Meirānu izloksnē, kas paliek neaizstāvēta. 1957. gadā J. Kušķis sāk vadīt dialektoloģijas praksi, 1958. gadā lasīt latviešu dialektoloģijas kursu. Materiālu vākšanu no tautas mutes jaunais dialektologs, tāpat kā daudzi citi, sāk dzimtajā pusē. *Filologu biedrības rakstos* jau ir publicēti vairāki Madonas apkaimes izlokšņu apraksti, tomēr plašāku vākumu un aprakstu trūkst par Grostonu un Meirāniem, tāpēc lazdonietis Jānis Kušķis pievēršas saviem netālajiem kaimiņiem, uzturēdamies Grostonā⁴¹⁸ un Meirānos⁴²¹ 1957. gada martā, aprīlī un jūlijā. Gūtais ieskaits dinamiskajos izlokšņu pārveidošanās procesos, līdz ar to izlokšņu grupu robežu noteikšanā, ir pamats disertācijai, radušies secinājumi tiek atspoguļoti J. Kušķa pirmajās detalizēti izstrādātajās zinātniskajās publikācijās: *Diftongizācija un monoftongizācija Grostonas un Meirānu izloksnē* (1958); *Intonācijas Grostonas un Meirānu izloksnē* (1959); *Monoftongi Grostonas un Meirānu izloksnē* (1963). Tiek precizēta Meirānu izloksnes vieta augšzemnieku dialekta sistēmā — par teicējiem izraudzīto vecākās paaudzes teicēju, kas apvidū pārvietojušies iespējami maz, runa parāda, ka diftongizācija un monoftongizācija izloksnē ir neregulāra un zūdoša parādība, tāpēc Meirānus vairs nevar pieskaitīt dziļo augšzemnieku jeb austrumnieku izloksnēm. Kāpjošā intonācija Meirānos, tāpat kā Grostonā, saglabāta, tā ir sēliskā izloksne. Līdztekus konceptuāli svarīgu jautājumu noskaidrošanai lielas raizes tolaik sagādā publikāciju tehniskā puse — valodniecības rakstu noformēšanai tipogrāfijā trūkst vajadzīgo zīmju, tāpēc fonētiskajā rakstībā ienāk dažādi pieņemtie apzīmējumi, kas lasīšanu, saprotams, apgrūtina. Rakstā par pētījamo izlokšņu intonācijām un to modificējumiem tehniskais izpildījums ir veiksmīgāks. J. Kušķis ievieš jaunu apzīmējumu kāpjošās intonācijas rādīšanai, kad patskanis ir pusgarš, akūtu likdams virs kola; vēlākajā šo konsekvēnti ievēro Maija Poiša savos sēlisko izlokšņu pierakstos.

Pēc aspirantūras beigšanas J. Kušķis paliek strādāt Latviešu valodas katedrā, un tā ir viņa mūža vienīgā darbavieta, kurai kalpots tiek atdevīgi un nesavtīgi. Tā kā citas štata vietas nav, Jānis Kušķis skaitās laborants, kaut strādā par pasniedzēju, pēc tam gadus desmit (1962–1972) ir asistents, līdz iegūst vecākā pasniedzēja amatu. Ar 1992. gadu J. Kušķis ir lektors katedrā, kas tagad saucas Baltu valodu katedra. 1994. gadā nostrificēts par filoloģijas maģistru.

Līdz ar jaunā mācībspēka ienākšanu katedrā, 1957. gadā sākas izlokšņu ieskaņošana. Katedra iegādājas magnetofonu — smagu MAG–8 tipa aparātu,

kā pārvietošanai vajag īstus spēkavīrus. Sadarbībā ar Zinātņu akadēmijas Dialektoloģijas sektoru (vada Elfrīda Šmite) tiek rasts risinājums: universitātei ir magnetofons un lentes, akadēmijai — transports, tā Jānis Kušķis kopā ar Laimdotu Ceplīti, vēlāk arī citiem valodniekiem un filoloģijas studentiem, apbraukā gandrīz visu Latviju, savācot bagātīgu izlokšņu ierakstu kolekciju no visiem trim latviešu dialektiem (īpaši no zemgaliskajām un sēliskajām izlokšnēm, vismazāk — no Latgales). No vietām, kur uzturēšanās ir ilgāka (Cesvaine, Kalnciems, Braslava, Dundaga), ierakstu iegūts vairāk. Sešdesmitajos gados visai plaši ieskaņota lībiešu valoda no gandrīz visiem lībiešu ciemiem Kurzemes jūrmalā. Daudzi no ierakstiem ir nozīmīgi Latvijas kultūrvēsturei ne tikai kā valodas materiāls. Tā, piemēram, ticis iztaujiāts pirmskara lībiešu biedrības vadītājs Pēteris Brenkops (dzimis 1891. gadā), izcilā lībiešu kultūras darbinieka Pētera Damberga tuvinieki. Jāņa Endzelīna referāta ieraksts 1953. gada 25. aprīļa valodniecības jautājumiem veltītās konferences sēdē likts lietā, gatavojot priekšlasījumu publicēšanai *Darbu izlasē* (III sēj. 2. d.). Ierakstos saglabājusies Jūlija Kārklīņa, Hermaņa Bendika balss, Martas Rudzītes runa disertācijas filoloģijas doktora grāda iegūšanai aizstāvēšanā. Uzturoties Braslavā, ierakstīti abi profesores Martas Rudzītes vecāki — Kārlis un Kristīne Rudziši. Vecākais Jāņa Kušķa teicējs ir kāds 1857. gadā dzimis meirānietis. Ekspedīciju laikā divreiz pabūts Kuršu kāpās, ieskaņojot kurseniekus visos četros Kuršu kāpu ciemos — Jodkrantē, Pervalkā, Preilā un Nidā. Gadiem ritot, šo ieskaņojumu vērtība turpina augt, kaut diemžēl nav rasts risinājums ierakstu pārskatīšanai mūsdienīgos datu saglabātājos. Par šo visu runā J. Kušķis: *Baltu valodu katedras zinātniskā arhīva vērtības* (1996); *Izlokšņu ieskaņojumu un studentu zinātnisko darbu fondi Latvijas Universitātes Baltu valodu katedrā* (1996).

Sēlisko izlokšņu savdabība lazdonieti J. Kušķi saistījusi arī vēlākajā. Rakstā *Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem* (1967) atrodams latviešu valodniecībā pirmais plašākais tikai sēliskajām izlokšnēm raksturīgo īpatnību nošķirums no citām augšzemnieku dialekta izlokšnēm. Atsevišķs raksts veltīts izlokšņu atstāstāmās izteiksmes formām — *Relatīvs sēliskajās izlokšnēs* (1973). Jāņa Kušķa atzinumi bijuši svarīgi gan valodniekiem, gan vēsturniekiem, viņa novērojumus, pieņēmumus un secinājumus respektējusi profesore Marta Rudzīte, to korektumu apstiprinājuši Maijas Poišas Vidzemes sēlisko izlokšņu ieraksti un apraksti (I d. 1985; II d. 1999). Pēc otra M. Poišas tekstu un

aprakstu krājuma iznākšanas J. Kušķis sniedz īsti programmatisku recenziju *LZA Vēstīm — Maija Poiša. Vidzemes sēliskās izloknes II*, Rīga: LVI, 1999, 315 lpp. (2001). Šad tad sēlisko izlokšņu materiālu apstrādei vēlākajā pievēršies arī pats: *Par Madonas apkārtnes vietu vārdiem vienskaitlī* (1993); *Sēliskā novada valodas īpatnības Andrieva Niedras romānā „Liduma dūmos“* (1997); *Sēliskās izloknes Latvijā un to pētīšana* (1999) u. c.

Labi zinādams dzimto izlokšņi, J. Kušķis kā teicējs atveido lazdoniešu izrunu teikā par mušu *Valodas mācības 11. klasei* (1977) pielikumā, šis skaņu plašu komplekts savulaik bija liela novitāte skolu praksē, un to izmantoja ne tikai tiešais adresāts; šie ieraksti pārskanoti arī turpmākajā. Sēliskās izrunas īpatnības J. Kušķis ar patiku demonstrē fakultātes Dialektoloģijas lasījumos (kopš 1996—).

Jānis Kušķis ir bijis rūpīgs palīgs, gatavojot publicēšanai vairākus nozīmīgus Artura Ozola (īpaši *Latviešu tautasdziesmu valoda* (1993²), kam uzrakstījis arī ievadvārdus) un Martas Rudzītes darbus (īpaši *Latviešu dialektoloģija* (1964), bet arī citus), 50. gadu beigu un 60. gadu Latvijas Universitātes Zinātnisko rakstu valodniecības jautājumu laidienus, LPSR ZA Valodas un literatūras institūta valodniecības rakstu krājumus, sevišķi VIII sējumu, Artura Ozola konferenču tēžu krājumus, piedaloties *Latviešu valodas dialektu atlanta I sējuma* (1999) apspriešanā (ap 50 reižu) un recenzējot šā sējuma ievadu, rakstot atsauksmes par citu pētījumiem, piemēram, sīki recenzējis A. Bergmanes un A. Blinkenas grāmatu *Latviešu rakstības vēsture* (1986), gatavojot to izdošanai. Tas ir darbs, kā veicējs parasti paliek „aiz kadra“ (līdzīgi kā ar desmitiem vadīto studentu zinātnisko darbu vai neskaitāmajām konsultāciju stundām), bet kas būtiski kavē nodošanos paša pētījumu apkopošanai. Skrupulozi izstrādāts ticis autora raksts *Ģenitīveņu tipi* (1976) LVU Zinātnisko rakstu krājumam *Valodas sistēma*, iztirzājot strauji augušo ģenitīveņu produktivitāti un aplūkojot to tipus. Deviņdesmitajos gados J. Kušķis ar lielu entuziasmu iesaistās jaunizveidotā izdevuma *Baltu filoloģija* (kopš 1991—) sagatavošanā, 1. nr. iesniedzams rakstu *Latviešu valodniecība Universitātē no 1950. līdz 1964. gadam* (1991), palīdzēdams sakārtot Aļģirda Sabaļauska (*Algirdas Sabaliauskas*) pārskatu par lietuviešu valodnieku sakariem ar Latvijas Universitāti un iesūtīdams vēl citu noderīgu informāciju. Centies operatīvi atspoguļot katedras sadarbību ar ievērojamiem citvalstu valodniekiem: *Poļu filologs — LVU viesis* [par tikšanos ar F. S. Kolbuševski (*Kolbuszewski*) no Poznaņas] (1967); *Tautasdziesma mūsu valodā* [par semināru VLI LU Goda doktores V. Rūķes-Draviņas vadībā] (1991) u. tml.

1962. gadā Jānis Kušķis pārmanto Artura Ozola akadēmisko kursu *Latviešu literārās valodas vēsture*, gūstot iespēju vēl vairāk iedziļināties latviešu valodas vēsturiskās attīstības procesos, nodoties atsevišķu veclatviešu, jaunlatviešu un vēlāka laika autoru darbības izpētei. Literārās valodas vēsturei veltītas vairākas viņa turpmākās zinātniskās vai populārzinātniskās publikācijas. Lielisks pētījums par latviešu rakstu valodas vēstures procesiem un indivīda lomu tajos ir raksts *Raiņa lietotā vārda dāsns nostiprināšanās mūsdienu latviešu valodā* (1968). Tajā vispirms sniegts ieskats Raiņa valodas tapšanas laboratorijā — analizētas Raiņa piezīmes un pasvītrojumi viņa K. Ulmaņa vārdnīcas *Lettisches Wörterbuch* (1872) eksemplārā. Raksta otru daļu veido Raiņa lietotā adjektīva *dāsns* turpmākās vēstures pētījums. Laikā no 1957. līdz 1965. gadam J. Kušķis fiksējis visus presē pamanītos vārda lietojumus. Pētījums rezultējas secinājumā: „Vēl 40. gados tas [adjektīvs *dāsns*] tika kvalificēts par neveiklu eksperimentālu jauninājumu (..), 50. gados — par poētismu, bet 60. gados šis vārds pilnīgi nostiprinājies latviešu valodas neitrālajā leksikā.“ (84. lpp.) Šis raksts var kalpot par viena vārda izsmelšanas vēstures izpētes paraugu vēl mūsdienu pētniekiem.

Joprojām vērtīgi ir Jāņa Kušķa pārskati par 19. gadsimta latviešu valodas veidotājiem un kopējiem. Vairāki raksti veltīti Atim Kronvaldam, nozīmīgākais ir *Kronvalda Atis un latviešu valoda* (1987), kurā aplūkoti Kronvalda uzskati par valodu un viņa aktīvā darbība valodas bagātināšanā. Sīki raksturoti principi, pēc kuriem Kronvalds papildināja latviešu rakstu valodas vārdu krājumu, izmantojot gan pašas latviešu valodas iespējas, gan aizgūstot leksiku no radu valodām.

Pamatīgākais Kārļa Mīlenbaha devumam veltītais raksts ir *Kārļa Mīlenbaha 125 gadi* (1975). Tajā sniegts pārskats par valodnieka dzīvi un darbību, minot dažādās viņa pētniecības jomas, bet akcentējot ieguldījumu latviešu rakstu valodas kopšanā un veidošanā — īpaši ar līdzdalību jaunās ortogrāfijas izveidē (1908) un *Latviešu valodas vārdnīcas* (1923–1932) izstrādē.

Vairāki raksti veltīti vēl citiem t. s. veclatviešu un jaunlatviešu posma autoriem: *Vecā druka* (1989); *Mancelis un latviešu valoda* (1998); *Krišjāņa Barona populārzinātniskie raksti* (1994) u. c., saprotams, arī latviešu lielajām autoritātēm 20. gs. valodniecībā: *Arturs Ozols un latviešu literārās valodas vēsture* (1994); *Profesoram Artūram Ozolam — 80* (1992); *Endzelīns* (1998 u. c.), *Endzelīna valodnieciskais mantojums* (1998/1999) u. c. Izpētē tiek iesaistīti arī studenti, un dažs labs jaunā pētnieka darbs vēlāk pārtop

plašākā publikācijā (savulaik no J. Kušķa vadītā Inas Druvietes diplomdarba izaugusi viņas monogrāfija *Kārlis Milenbahs* (1990); par Krišjāni Valdemāru, viņa valodniecisko darbību un veikumu Latvijas jūrniecībā ieinteresējies un turpina rakstīt Gints Šīmanis; Endzelīna rakstību pie Jāņa Kušķa mācījies literāts Māris Ruks u. tml.). J. Kušķis ir piedalījies šķirkļa „Latviešu valoda“ izstrādē *Latvijas padomju enciklopēdijai* (5. sēj. 2. grām., 1984) un citos kopdarbos, no kuriem īpaši atzīmējama fonētikas sadaļa grāmatā *Latviešu valoda 10.–12. klasei* (1998).

Svarīgākie Jāņa Kušķa raksti par senajiem latviešu tekstiem publicēti atjaunotajā LU Zinātnisko rakstu valodniecības sērijā (tagad žurnālā) *Baltu filoloģija* deviņdesmito gadu otrajā pusē. Tie bija radušies jau 1974.–1975. gadā, taču dažādu apstākļu dēļ iegulušies zinātnieka atvilktnē. Viņš laipni atsaucās tos pārskatīt un iesniegt žurnālam. BF VI lasāms raksts *Fonētikas īpatnības XVI gadsimta rakstos* (1996). Tajā pārcilāti fakti un domas par to, kādu latviešu dialektu pēdas saredzamas agrīnajos latviešu rakstos. Pārdomājais savulaik Kārļa Milenbaha un Jāņa Endzelīna izteiktos viedokļus, vēlreiz meklējies dotumus pašos rakstos, J. Kušķis nonāk pie secinājuma, ka „tomēr ir gadījumi, kad var runāt arī par lībiskā dialekta pēdām. Tie ir šādi: 1) galazilbju īso patskaņu zudums (blakus arī formas ar saglabātu īso patskani, reizēm arī tādu, kas mūsdienās zudis); 2) divskanis *ou* divskaņa *au* vietā; 3) dažkārt sastopams reducēts vokālisms piedēkļos resp. neuzsvērtā zilbē; 4) dažkārt sastopam nebalsīgo troksneni vārda sākumā balsīgā vietā.“ (84. lpp.)

Veco rakstu pētījumu sēriju turpina *Fonētikas īpatnības XVII gadsimta rakstos* (1997). Tajā atrodamas atsaucēs ne tikai uz jau minētajiem Milenbahu un Endzelīnu, bet arī 20. gadsimta pirmās puses un vidus pētniekiem — Ernestu Blesi, Alvilu Augstkalnu, Rasmu Grīslī. Līdzīgi kā iepriekš sīki iztīrāti dažādi viedokļi, izpētes materiāls papildināts ar plašākiem dotumiem no avotiem. Taču secinājums ir līdzīgs: „XVII gadsimta latviešu rakstu senākā posma pieminekļos galvenokārt vērojamas mūsdienu vidus dialektam raksturīgas skaņas un formas. Tomēr ir daži gadījumi, kad var runāt par lībiskā dialekta pēdām (*au* pārveidojums par *ou*, galazilbju īso patskaņu zudums).“ (138.–139. lpp.) Tāpat nozīmīgs ir autora vērojums, ka „XVII gadsimta tekstos blakus lūpeņiem vērojama arī *i*-skaņas labializēšana, piemēram, *würsz* ‘virs’, *wüsse* (vsk. ak.) ‘visu’, *düwe* ‘divi’, [...]“ (136. lpp.), kā arī netiešs secinājums, ka šī parādība nav saistāma ar augšzemnieku dialektu, bet ar rakstītāju labi saklausītām valodas fonētikas iezīmēm.

Rakstā *Dialektālā pamata atspulgs XVI un XVII gadsimta rakstu morfoloģijā* (1999) Jānis Kušķis aplūkojis senākā rakstu valodas perioda morfoloģijas iezīmes, kas varētu norādīt uz dialektālu cilmi. Pārliecinājies, ka pamatā šo rakstu morfoloģija atbilst vidus dialektam, autors tomēr izvirza arī otru secinājumu: „Ir dažas īpatnības, īpaši darbības vārdu 3. personas formu lietojumā, kuŗas atgādina lībiskā dialekta izlokšnes.“ (76. lpp.) Pētnieks rakstā apstiprina atbalstu viedoklim, ka senākā perioda rakstu pamatā ir Rīgas latviešu valoda, kurā bijusi stipra gan vācu, gan lībiešu valodas ietekme — tāpēc, „ja vajadzētu runāt par šo rakstu valodas atbilstību XVI un XVII gadsimta Rīgā runātajai valodai, „kļūdu“ būtu daudz mazāk.“ (73. lpp.) Pārbaudījis iespējamās dialektu iezīmes senākajos latviešu rakstos, Jānis Kušķis, tāpat, bez vidus dialekta iezīmēm, saskata tajos arī iespējamās lībiskā dialekta pēdas, kā arī noteikti secina, ka ne fonētiskā, ne morfoloģijā nav augšzemnieku dialekta iezīmju (1996: 84; 1997: 139; 1999: 76).

Par senajiem tekstiem J. Kušķis šo to publicējis arī citos izdevumos: *Par valodu un rakstību jaunajā Bībeles tulkojumā* (2000); *Par latviešu 16. gadsimta tekstos iespējamām lībisko izlokšņu iezīmēm* (2000) u. c.

Interesants ir arī Jāņa Kušķa pētījums par Augusta Deglava romāna *Rīga* valodu *Svešvārdu lietojums romānā* (1999). Tas balstās pamatīgā romāna pirmo 100 lappušu teksta izpētē, atsevišķi analizējot autora stāstījumu un romāna tēlu valodu. Secinājums — rakstnieks ir centies rādīt katram laikam un personu grupai atbilstošu valodas lietojumu, jo „vairums svešvārdu, kas lietoti autora valodā, ir citi nekā personāža valodā.“ (77. lpp.) Vienlaikus J. Kušķis secina: „Kopumā svešvārdu ziņā romāna valoda ir attiecināma uz romāna rakstīšanas laiku 20. gadsimta sākumā, nevis uz darbības laiku pirmajās 1000 lappusēs — 19. gadsimta vidū.“ (turpat) Šis atzinums lai kalpo par norādi pētniekiem, kas gribētu izmantot daiļliteratūru, lai ko spriestu par laikmeta valodu — pat pēc dažiem gadu desmitiem valoda ir mainījusies, secinājumi no šāda materiāla izdarāmi ļoti piesardzīgi.

Kopā ar kolēģiem Oto Čakaru un Oto Ņesterovu Jānis Kušķis sagatavojis vairākus filologa studijām noderīgus mācību līdzekļus: *Latviešu teksti XVI un XVII gadsimtā* (1967); *Latviešu teksti XVIII gadsimtā* (1968); *Latviešu teksti XIX gadsimta 1. pusē* (1970). Tajos līdzās plaši zināmu tekstu fragmentiem ievietoti arī retāk citēti avoti — latviešu tēvreize no Jāņa Reitera tēvreižu krājuma (1675), M. Fosija, J. Birgera, K. Fīrekeras veltījumdzejoļi, Johana Višmaņa poētikas fragments (1697); Liborija Depkina Jāņa Stakeļa gaudu

dziesmas fragments (1703), tiesas zvērests (1768), Kristofa Hardera Vidzemes kalendāra fragments (1789), fragmenti no *Latviskas gada grāmatas* (1797), dažādi 19. gadsimta pirmās puses teksti. Šie krājumi savā laikā bija liels palīglīdzeklis latviešu literatūras un rakstu valodas vēstures apguvē daudziem studentiem. J. Kušķis izveidojis arī metodisku līdzekli par fraktūras burtu mācīšanas īpatnībām augstskolā (1986), tas diemžēl palika neiespiests, izplatījās fragmentos; viens pilns eksemplārs nodots LVU Pedagoģijas fakultātei.

Jānis Kušķis lasījis dažādus kursus — *Latviešu dialektoloģiju*, *Valodas vēsturi*, *Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētiku (ortoēpiju, grafētiku un ortogrāfiju)*, mācījis praktisko latviešu valodu, propedeitiku. Filoloģijas studentiem sagatavojis speciālkursus — *Latviešu tautasdziesmu valodu*, *Latviešu leksikogrāfiju*, *Jaunlatviešu rakstu valodu* u. c.

Īpašs laiks Baltijas tautām ir deviņdesmitie gadi. Kopā ar kaimiņiem Latvija atgūst valstisko neatkarību, mainās latviešu valodas statuss. Garie atkarības gadi tomēr ir atstājuši pēdas arī valodā. Jaunie laiki ar angļu valodas ekspansiju latviešu valodai nesola neko labāku, dažādos tās līmeņos parādās jaunas deformācijas, turklāt pret šo svešvalodu lielai daļai latviešu nav pat saprātīgas psiholoģiskās barjeras. Jānis Kušķis dzimtās valodas kopšanai nododas ar sevišķu dedzību. Gadu gaitā krājušies materiāli par valodas jautājumiem, piezīmes (kolēģiem labi pazīstamās mazās lapiņas ar izrakstiem, tāpat pasvītrojumiem, (p)iebildēm, stenogrāfijas zīmēm izraibinātās avīzes pēc J. Kušķa lasīšanas) par valodas kļūdām tiek liktas lietā gan radiatoraidījumos, gan publikācijās.

Radiatoridījumu gatavošana par valodas kultūras jautājumiem sākas 1990. gada martā, un gadu desmit laikā tādu Latvijas Radio 1. programmā izskan ap 900 (kopā ar atkārtojumiem). Daļa radiatoridījumu tekstu tiek publicēta Dzintras Paegles un Jāņa Kušķa valodas kultūras jautājumiem veltītajā grāmatā *Kā latvietis runā* (1994, 2002²; iespēšanai sakārtojusi Dz. Paegle, publikāciju autoru vārdi rādīti ar iniciāļiem). Par latviešu valodas kultūras jautājumiem Jānis Kušķis publicējis dažādos krājumos un turpinājumiždevumos: *Valodas aktualitātes*, *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, *Universitas*, *Akadēmiskā Dzīve*, bet vēl vairāk — presē: *Latvijas Jaunatne*, *Labrīt*, *Atmoda*, *Diena*, *Nacionālā Neatkarība*, *Tēvzeme un Brīvība*, *Pavalstnieks*, *Skolotājs*, *Brīvā Latvija*, *Laiks*, *Austrālijas Latvietis*, *Laipa*, *Latvija Amerikā*, *Čikāgas Ziņas*, *Latvietis Latvijā* u. c. Vienā pašā *Neatkarīgajā Rīta Avīzē* publicēts ap 100 šādu īsrakstu, bet kopumā to skaits ir ap 1200. Gan

rakstos, gan radoraidījumos Jānis Kušķis ir atgādinājis daudzas latviešu literārās valodas ortogrāfijas, interpunkcijas un stilistikas normas, neskaitāmas konvencijas ortogrammas, rādījis citu valodu nevēlamo ietekmi (dažu jautājumu gan nevajadzīgi politizējot), tomēr valodas kļūdas tik viegli nezūd. 1998. gada novembrī sāk iznākt jauns laikraksts *Latvietis Latvijā* (red. Leonards Inkins; redakcijas kolēģijas loceklis arī Jānis Kušķis; iznāk līdz 2005. gadam), un tajā vai ik numurā ir kāds J. Kušķa īsraksts, sākot ar pirmo — *Par latvisku rakstību* (1998); daļa publikāciju dublējas ar citiem izdevumiem. Apgādā *Antava*, sadarbībā ar Latviešu valodas attīstības kopu, tiek izdoti Jāņa Kušķa padomi valodas spodrināšanai *Mūsu valoda I* daļa (2006), II daļu *Mūsu valoda: Padomi latviskas valodas cienītājiem* (2009) ir izdevusi biedrība *Latvietis*.

Liels piedzīvojums un emocionāls pārdzīvojums Jānim Kušķim un Rasmai Grīslai ir bijusi iespēja piedalīties LAMZAs (Latviešu akadēmisko mācībspēku un zinātnieku apvienības) rīkotajā latviešu valodas konferencē (vadmotīvs — „Glābsim latviešu valodu!“) Ņujorkā 1992. gada 26.–27. septembrī, kur abi uzstājas ar priekšlasījumiem un piedalās debatēs, vēlāk viesojas Latviešu kultūras centrā Toronto (par norisēm ziņo konferences programmas vadītājs Viktors Neimanis (*Laiks*, Nr. 76 (19.09.1992) u. c.). Tikšanās ar tautiešiem dod svaigus impulsus latviešu valodas kopšanai, rada jaunus kontaktus.

Jānis Kušķis ir apceru autors valodnieku jubileju un piemiņas reizēs, raksta neformāli, ar iejūtību: *Elfrīda Šmite* (1989); *Izcilais latviešu filologs Alfrēds Gāters* (2001); *Simts gadu Kārlim Draviņam* (2002); *Rasmas Sinātes piemiņai. 31.VIII 1917.–17.IV 2005.* (2006) u. c.

Mūža izskaņā savu bagātīgo skaņu ierakstu kolekciju Jānis Kušķis dāvina Latvijas Nacionālajai bibliotēkai. Par mūzikas mīlestību labprāt stāstījies intervijās: Baškere M. *Mīlēt savu darbu — tas ir dzīvot (Padomju Students*, Nr. 13–14 (25.04.1961), 3. lpp.; Ceraukste K. *Valodniekam 50 000 skaņu plates : Jānis Kušķis atklāj savu „otru mīlestību“ (Latvija Amerikā*, Nr. 8 (20.02.1999), 4. lpp.) un rakstījis arī pats: *Uzdāvinī man Aspazijas balsi! : Pagātnes skaņas nākotnes ausij* (1994).

Par ieguldījumu latviešu valodas kopšanā LU docētājs Jānis Kušķis 1998. gadā ievēlēts par Austrālijas un Latvijas biedrības goda biedru, ir Teodora Reitera fonda goda biedrs (1998), darbojies Rīgas Latviešu biedrības Latviešu valodas attīstības kopā, biedrībā *Latvietis*. 1999. gadā saņēmis Kārļa

Mīlenbaha balvu, kļūstot par tās pirmo laureātu no valodnieku vidus. 2001. gadā saņēmis Luža Bērziņa lielo balvu, 2004. gadā — Teodora Reitera lielo balvu, bet 2004. gadā kļuvis par Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieku. Miris 2022. gada 21. aprīlī, apbedīts Rīgā, I Meža kapos.

Lidija Leikuma

Dzintra Paegle

Pēteris Vanags

Latvijas Universitātes

Humanitāro zinātņu fakultāte

Baltu valodniecības katedra

Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija

lleikuma@inbox.lv

dzintrap@latnet.lv

pvanags@latnet.lv

Jāņa Kušķa nozīmīgākās publikācijas¹

1. Diftongizācija un monoftongizācija Grostonas un Meirānu izloksnē. *LVU Zinātniskie raksti: Filoloģijas zinātnes*, 3. A laid. 25. sēj. 1958. 135–157.
2. Intonācijas Grostonas un Meirānu izloksnē, *LVU Zinātniskie raksti: Filoloģijas zinātnes*, 4. A laid. 30. sēj. 1959. 69–82.
3. Monoftongi Grostonas un Meirānu izloksnē, *LVU Zinātniskie raksti: Filoloģijas zinātnes*, 5. A laid. 35. sēj. 1963. 29–41.
4. Dažas sēļu valodas vokālisma īpatnības pēc mūsdienu latviešu valodas sēlisko izlokšņu materiāliem, *LVU Zinātniskie raksti: Filoloģijas zinātnes*, 9. A laid. 60. sēj. 1967. 9–20.
5. Salikteņi ar vien- pirmajā daļā [Kopā ar A. Ozolu, R. Augstkalni], *LVU Zinātniskie raksti: Filoloģijas zinātnes*, 9. A laid. 60. sēj. 1967. 251–275.
6. *Latviešu teksti XVI un XVII gadsimtā*. Mācību līdzeklis studentiem latviešu valodas un literatūrasursos [Kopā ar O. Čakaru, O. Ņesterovu]. Rīga–Liepāja: LVU, LPI, 1967. 123 lpp.
7. Par latīniskās grafikas citvalodu nosaukumu un teicienu rakstīšanu [Kopā ar A. Ozolu]. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3. laid. 1967. 5–12.
8. *Latviešu teksti XVIII gadsimtā*. Mācību līdzeklis studentiem latviešu valodas un literatūrasursos [Kopā ar O. Čakaru, O. Ņesterovu]. Rīga–Liepāja: LVU, LPI, 1968. 134 lpp.
9. Raiņa lietotā vārda *dāsns* nostiprināšanās mūsdienu latviešu valodā. *LVU Zinātniskie raksti: Latviešu leksikas attīstība*. 86. sēj. 1968. 73–85.
10. *Latviešu teksti XIX gadsimta 1. pusē*. Mācību līdzeklis studentiem latviešu valodas un literatūrasursos [Kopā ar O. Čakaru]. Rīga–Liepāja: LVU, LPI, 1970. 250 lpp.
11. Relatīvs sēliskajās izloksnēs. *Aktuāli dialektoloģijas jautājumi: Zinātniskās konferences materiāli* [A. Ozola diena]. Rīga: LVU, 1973. 40–43.
12. Ģenitīveņu tipi. *LVU Zinātniskie raksti: Valodas sistēma*. 259. sēj. 1976. 121–147.
13. Kārļa Mīlenbaha 125 gadi. *Karogs*. Nr. 8. 1978. 150.–154.

¹ Plašāku Jāņa Kušķa bibliogrāfiju (1958–2000) sk.: *Baltu filoloģija*, X, 2001, 279–286.

14. Latviešu valoda [Kopā ar I. Freimani, A. Lauu, M. Rudzīti, E. Soidu]. *Latvijas padomju enciklopēdija*. 5. sēj. 2. grām. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984. 643–648.
15. Lатышский язык [Kopā ar I. Freimani, A. Lauu, M. Rudzīti, E. Soidu]. *Sovetskaja Latvija*. Rīga: Glavnaja redakcija enciklopedij, 1985. 590–593.
16. Latviešu valoda [Kopā ar M. Rudzīti]. *Padomju Latvija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1985. 23–28.
17. Ozols Artūrs [Kopā ar A. Ozoliņu]. *Latvijas padomju enciklopēdija*. 6. sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1986. 383.
18. Kronvalda Atis un latviešu valoda. *Varavīksne 1987*. Rīga: Liesma, 1987. 186–201.
19. Uzsvars citvalodu īpašvārdos [Kopā ar M. Plataiskalni]. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 24. laid. 1988. 95–100.
20. Pārmaiņas latviešu valodas skaņu izrunā un lietošanā divvalodības apstākļos. *Valodas aktualitātes — 1989*. Rīga: Zinātne, 1988. 76–79.
21. Universitātes filologu devums Latvijas vietvārdu izpētē [Kopā ar M. Rudzīti, L. Leikumu, Dz. Paegli, S. Veinbergu]. *Valodas aktualitātes — 1988*. Rīga: Zinātne, 1989. 243–250; *Valodas aktualitātes — 1989*. Rīga: Zinātne, 1990. 124–125.
22. Ieskats latviešu lietvedības valodas vēsturē. *Valodas aktualitātes — 1989*. Rīga: Zinātne, 1990. 35–41.
23. Latviešu valodniecība universitātē no 1950. gada līdz 1964. gadam. *Baltu filoloģija*, I. 1991. 22–27.
24. Latviešu valoda pasaulē. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 26. laid. 1991. 189–194.
25. Par internacionālismu pareizrakstību. *Valodas aktualitātes — 1990*. Rīga: Zinātne, 1991. 56–61.
26. Par deformācijām latviešu morfoloģijā. *Valodas aktualitātes — 1990*. Rīga: Zinātne, 1991. 229–236.
27. Dialektālās īpatnības un vienotas literārās valodas pareizums. *Valodas aktualitātes — 1991*. Rīga: Zinātne, 1992. 81–85.
28. Stils, no kā atsakāmies. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 27. laid. 1993. 42–47.
29. Par dažu skaņu un skaņu savienojumu izrunu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 27. laid. 1993. 137–142.

30. Artūrs Ozols un latviešu literārās valodas vēsture. *Baltu filoloģija*, IV. 1994. 4–9.
31. *Kā latvietis runā...* Praktiski ieteikumi valodas kultūrā. [Kopā ar Dz. Paegli]. Rīga: Zvaigzne, 1994. 160 lpp.
32. Fonētikas īpatnības XVI gadsimta rakstos. *Baltu filoloģija*, VI. 1996. 79–86.
33. Izlokšņu ieskaņojumu un studentu zinātnisko darbu fondi Latvijas Universitātes Baltu valodu katedrā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. Sērija A*. 50. sēj. Nr. 3 (584). 1996. 49–52.
34. Sēliskā novada valodas īpatnības Andrieva Niedras romānā *Līduma dūmos*. *Baltu filoloģija*, VII. 1997. 86–92.
35. Fonētikas īpatnības XVII gadsimta rakstos. *Baltu filoloģija*, VII. 1997. 127–139.
36. Fonētika. J. Kušķis, A. Laua, I. Lokmane, Dz. Paegle, M. Rudzīte. *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998. 125–156.
37. Latviešu valodas stāvoklis. *Akadēmiskā Dzīve*, 38. 1996/1998. 62–68.
38. Dialektālā pamata atspulgs XVI un XVII gadsimta rakstu morfoloģijā. *Baltu filoloģija*, VIII. 1999. 68–76.
39. *Par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā* [Kopā ar citiem]. Rīga: Latvijas Republikas Valsts valodas centrs, 1999. 76 lpp.
40. Svešvārdu lietojums romānā: [Augusta Deglava romānā „Rīga“]. *Rīgas kultūrvidē 19. gadsimtā* (A. Deglava romāns *Rīga*). Rīga: Pētergailis, 1999. 70–78.
41. Par Madonas apkārtnes vietu vārdiem vienskaitlī. *Baltu filoloģija*, IX, 2000. 69–74.
42. *Kā latvietis runā...* Praktiski ieteikumi valodas kultūrā. [Kopā ar Dz. Paegli]. 2. izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2002. 160 lpp.
43. *Mūsu valoda*. Padomi valodas spodrināšanai. [Rīga:] RLB Valodas attīstības kopa, Antava, 2006. 276 lpp.
44. *Mūsu valoda. II*. Padomi latviskas valodas cienītājiem. [Rīga:] Biedrība „Latvietis“, 2009. 382 lpp.
45. Simts gadu Kārlim Draviņam. *Akadēmiskā Dzīve*, 41. 2002. 109–112.

Izdošanas principi

1. Izdevuma tematika

Baltu filoloģija (BF) publicē pētnieciskus darbus visās baltu valodniecības jomās. Tiek pieņemti arī raksti par citu tematiku, kas var interesēt baltistus. Gaidīti tiek arī pārskata raksti, kas aplūko pētniecības stāvokli noteiktās baltistikas nozarēs, recenzijas, apskati.

2. Vērtēšana

Visus rakstus, kas iesniegti publicēšanai, izvērtē anonīmi, un tiem jābūt sagatavotiem tā, lai autora identitāte nav atklāta ne tekstā, ne bibliogrāfiskajās norādēs. Manuskriptu lasa vismaz divi vērtētāji, kas iesaka to pieņemt vai noraidīt, savu lēmumu pamatojot.

3. Valoda

BF publicē rakstus latviešu, lietuviešu, angļu un vācu valodā. Autoriem, kuriem raksta valoda nav dzimtā, jā rūpējas, lai viņu manuskripti valodas ziņā būtu sakārtoti jau pirms to iesniegšanas. Pētnieciskajiem rakstiem jāpievieno kopsavilkums angļu valodā (līdz 250 vārdiem), kas atspoguļo satura būtību.

4. Manuskripta forma

Autori ir aicināti iesūtīt redakcijai manuskriptu elektroniski *Word* un *Pdf* formātā, izmantojot *Palemonas* šriftu. Titullapā jānorāda raksta nosaukums, autora pilns vārds un akadēmiskā piederība. Manuskripti ir jāraksta ar divu intervālu lielu atstarpi. Pēc iespējas jāvairās no norādēm parindēs. Tabulas, diagrammas un kartes iesūtāmas atsevišķos failos, tās numurējot un nosaucot. Pielikumi pievienojami manuskripta beigās. Atsaucēm uz pielikumiem jābūt tekstā, norādot to vēlamo izvietojumu. Valodu piemēri rakstāmi kursīviem burtiem, nepieciešamais tulkojums vai skaidrojums — vienpēdiņās (starp apvērstiem komatiem).

5. Atsauces

Atsaucēs tekstā minams autora/redaktora uzvārds, izdošanas gads un vajadzīgās lappuses numurs, piemēram, (Rudzīte 1964: 15). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b* utt. Iekavās jābūt vai nu pilnai atsaucei, vai, ņemot vērā kontekstu, tikai gadam un lappusei. Literatūras sarakstā norādāmi tie darbi, uz kuriem autors ir atsaucies tekstā. Literatūras saraksts kārtojams alfabētā pēc autoru/redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Piemēri:

Monogrāfija vai rakstu krājums:

Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.

Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.

Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.

Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Sējums sērijā:

Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Raksti žurnālos un rakstu krājumos:

Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.

Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

Publication Policy

1. Subject matter

Baltu filoloģija (BF) publishes research studies in all areas of Baltic linguistics. Papers on non-Baltic subjects of interest to Balticists may also be considered. Review articles (longer analytical essays or broad surveys of research in specific areas), book reviews and informative notes are also welcome.

2. Evaluation

All articles submitted for publication are reviewed anonymously and should be presented in such a way that the author's identity is not revealed either in the body of the manuscript nor in bibliographic references. Manuscripts are read by at least two evaluators, who recommend acceptance or rejection, giving specific reasons for their decision.

3. Language

BF publishes contributions in Latvian, Lithuanian, English and German. Authors whose language of contribution is non-native are encouraged to have their manuscript reviewed for language before submission. Each manuscript should be accompanied by an English abstract (max. 250 words), summarizing the conceptual content of the article.

4. Manuscript format

Contributors are requested to send the manuscript in *Word* and *PDF* versions using *Palemonas* font. The title page must contain the title and the author's name and affiliation. Manuscript texts should be double-spaced. Footnotes should be avoided unless absolutely necessary. Tables, diagrams and charts should appear in separate files at the end of the manuscript, numbered consecutively and titled. Reference must be made in the text and approximate position indicated. Language examples in the body of the text should be italicized and when necessary followed by the gloss, which is to be enclosed between single inverted commas.

5. References

References are cited in the text by giving the name of the author/editor, year of publication, and the page reference, e.g. (Rudzīte 1964: 15). If more

than one article by the same author from the same year is quoted, *a*, *b*, etc. should follow the year. The context determines whether all of the above information, or all minus the author's name, should be in parentheses. The reference section should include all works referred to in the text and these works only. They are to be listed in alphabetical order by author/ editor, with complete bibliographical details. Examples:

Monograph or edited collection:

Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.

Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.

Ambrazas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.

Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Volume in a series:

Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Articles in journals and collections:

Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.

Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

BALTU FILOLOĢIJA
XXXI (2) 2022
Baltu valodniecības žurnāls
Redaktors Pēteris Vanags

LU Akadēmiskais apgāds
Tālr. 67034889
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA „Drukātava“